

❖ Наукове забезпечення розвитку агропромислового комплексу

18 квітня 2018 року відбулися Загальні збори Національної академії аграрних наук України. У їх роботі взяли участь: В.Г. Кошечко, віце-президент Національної академії наук України, Н.С. Кузнєцова, віце-президент Національної академії правових наук, Г.М. Заболотний, народний депутат України, заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань аграрної політики та земельних відносин, В.А. Ющенко, Президент України (2005-2010 рр.), почесний член НААН, О.В. Ковальова, заступник Міністра аграрної політики та продовольства України, М.І. Титарчук, заступник Міністра економічного розвитку і торгівлі України, В.П. Куліч, голова Чернігівської обласної державної адміністрації, Ю.М. Карасик, почесний член НААН.

На Загальних зборах з доповіддю «Про підсумки діяльності Національної академії аграрних наук України за 2017 рік та основні завдання на перспективу» виступив Гадзало Ярослав Михайлович, президент НААН, доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН.

В обговоренні доповіді взяли участь: академіки НААН - Б.В. Дзюбецький, М.І. Ромащенко, Г.М. Седіло, Б.Т. Стегній, Ю.О. Лупенко, В.М. Соколов; члени-кореспонденти НААН - В.П. Петренкова, О.І. Борзих.

Нижче публікуємо виклад доповіді.

Про підсумки діяльності Національної академії аграрних наук України за 2017 рік та основні завдання на перспективу

Розвиток агропромислового комплексу, продовольча безпека країни, збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції та її просування на світові ринки зумовлюються, в тому числі, використанням наукової продукції, створеної Національною академією аграрних наук України. Сьогодні ми підводимо підсумки нашої діяльності за 2017 рік, який видався нелегким як для академічної спільноти, так і для країни в цілому.

Протягом минулого року ми працювали під прискіпливою увагою Уряду, парламенту країни, міжнародних експертів, засобів масової інформації, суспільства. Рахунковою палатою України проведено ревізію фінансово-господарської діяльності НААН за останні три роки, в результаті роботи якої не виявлено значних порушень, а відзначено, що установи НААН виконують поставлені державою завдання щодо забезпечення розвитку галузей АПК України.

Впевнений, що саме за рахунок науки Україна, одна з найбільших аграрних дер-

жав у Європі, стане світовим лідером з виробництва та експорту продовольства.

Національна академія аграрних наук України була, є і, на моє переконання, залишається як мінімум ще на наступне 100-річчя своєї діяльності головним науково-методичним центром із наукового забезпечення високотехнологічного розвитку галузей агропромислового комплексу нашої держави.

На початок 2018 року Академія об'єднала 103 дійсних членів (академіків), 108 членів-кореспондентів, 41 іноземного і 26 почесних членів - провідних учених аграрного профілю.

У НААН працює 7247 осіб, з них близько 3749 науковців, у тому числі 372 доктори наук, 1522 кандидати наук.

Академії безпосередньо підпорядковано 10 національних наукових центрів, 30 інститутів, 10 дослідних станцій, один біосферний заповідник, 150 державних підприємств дослідних господарств і 10 інших організацій.

Науковий внесок працівників наукових установ, державних підприємств та апарату Президії НААН у розвиток аграрної науки і виробництва високо оцінений нашою державою. Так, за 2017 р. 9 працівників нагороджено орденами та медалями України, 4-м присвоєно почесні звання України, 15 нагороджено почесними грамотами Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, 26 отримали державні стипендії і премії, а 198 відзначено відомчими нагородами НААН - Почесною відзнакою, Почесною грамотою та Подякою.

Торік, відповідно до пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і інноваційної діяльності в установах НААН виконувалися 1428 завдань наукових досліджень, у тому числі 686 - фундаментальних, 655 - прикладних та 87 - пошукових, що затверджені Постановою Президії НААН та погоджені профільними департаментами Міністерства аграрної політики та продовольства України. Темі фундаментальних досліджень установ НААН пройшли розгляд Експертною радою при Національній академії наук України, позитивно оцінені та визнані доцільними для виконання, а теми прикладних досліджень погоджено Міністерством освіти і науки України.

Фундаментальні, прикладні та пошукові завдання об'єднано у 45 програмах наукових досліджень (ПНД) Академії, що закріплені за галузевими Відділеннями. Зокрема, у Відділенні землеробства, меліорації та механізації дослідження виконували за 12 ПНД, Відділенні рослинництва - 16, Відділенні зоотехнії - 10, Відділенні ветеринарної медицини - 2, Відділенні аграрної економіки і продовольства - 4, Відділенні наукового забезпечення інноваційного розвитку - 1.

Основні вагомні результати досліджень. Завдяки науковим здобуткам учених з генетики, селекції та насінництва, використанню агробіотехнологій за останні роки значно посилився вплив сільськогосподарської науки на ефективність агропромислового виробництва.

Наукові установи Відділення рослинництва створюють і пропонують виробництву сорти і гібриди практично всіх сільськогосподарських культур, вирощуваних в Україні.

Протягом звітної періоду досить ефективно працювали вітчизняні селекціонери. Так, у 2017 р. до державної науково-технічної експертизи сортів передано 235

сортів і гібридів сільськогосподарських культур. До Державного реєстру сортів, придатних до поширення в Україні, занесено:

- озимих зернових культур - 20 сортів, з них пшениці - 16;
- ярих зернових культур - 65 сортів, з них кукурудзи - 54, ячменю - 7;
- круп'яних культур - 6;
- зернобобових - 13 сортів, з них сої - 11;
- олійних культур - 21, з них соняшнику - 21;
- кормових культур - 13;
- цукрових буряків - 5;
- овочевих культур - 21;
- картоплі - 5;
- плодово-ягідних - 10;
- ефіроолійних та лікарських культур - 12.

Науковцями Відділення землеробства, меліорації та механізації запропоновано систему організаційно-господарських, еколого-економічних, правових і земельпорядних заходів з управління земельними ресурсами, спрямовану на прогнозування та планування способів і методів раціонального використання й охорони сільськогосподарських угідь шляхом ландшафтного землевпорядкування.

Удосконалено методика картографування ґрунтового покриву з використанням дистанційної й аналітичної інформації та сучасних геоінформаційних технологій. На основі узагальнення результатів багаторічних досліджень властивостей ґрунтів України розроблено Національну цифрову карту вмісту та запасів органічного вуглецю у ґрунтах України, яка стала складовою глобальної карти органічного вуглецю.

Науковцями Відділення зоотехнії розроблено і подано до Кабінету Міністрів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України концептуальні засади і цільові параметри розвитку галузі тваринництва до 2030 року.

Також розроблено Концепцію забезпечення виробництва якісного молока в особистих селянських і фермерських господарствах та Рекомендації для сільських об'єднаних територіальних громад з розвитку молочного скотарства на кооперативних засадах.

Науковці Відділення ветеринарної медицини в 2017 р. отримали Державну премію в галузі науки і техніки та премію Кабінету Міністрів України за розроблення і впровадження інноваційних технологій щодо про-

філактики та боротьби з лейкозом і туберкульозом тварин.

У Відділенні аграрної економіки і продовольства розроблено модель аграрного устрою, яка спрямована на забезпечення комплексного розвитку сільського господарства і сільських територій в умовах децентралізації влади, євроінтеграції та введення ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Крім того, запропоновано методологічний інструментарій для оцінки наслідків децентралізації влади та стимулювання соціально-економічного розвитку сільських громад і територій, яким передбачено застосування системи показників для практичного визначення рівня економічної безпеки сільських територій України.

Упродовж багатьох років більшість підприємств хлібопекарської галузі змушені закуповувати відповідні закваски за кордоном, що не сприяє продовольчій безпеці держави та зниженню собівартості готової продукції. Інститутом продовольчих ресурсів НААН створено лінійку штамів «Чисті культури» вітчизняного виробництва, якими НААН зможе забезпечити потребу галузі в даному продукті. Зокрема, створено закваски на основі пшеничного, житнього та спельтового борошна із залученням різних заквашувальних інгредієнтів.

Перспективні напрями наукових досліджень до 2020 року. На виконання визначених ученими Академії основних перспективних напрямів наукових досліджень на період до 2020 р. сконцентровано зусилля наукових колективів установ Академії у 2018-2020 рр.

Відділення землеробства, меліорації та механізації. За програмою наукових досліджень «Ґрунтові ресурси: прогноз розвитку, збалансоване використання та управління» результати досліджень покладено в основу опрацювання шляхів досягнення нейтрального рівня деградації земель в Україні на виконання Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням, а також керівництва з управління засоленими ґрунтами для проведення тренінгу-семінару ФАО з управління засоленими ґрунтами.

Розроблено стратегію збалансованого землекористування сільських територій. Опрацьовано наукові основи сучасного ведення органічного землеробства з максима-

льним залученням місцевих і відновлюваних ресурсів.

Створено низку нових технічних засобів, розроблено технічні завдання, конструкторську документацію на виготовлення макетних та експериментальних зразків. Розпочато промислове освоєння окремих нових технічних засобів, зокрема промислове виготовлення компактора, дискатора та зчіпки борін з обладнанням для внесення рідких добрив, деструкторів і засобів захисту рослин одночасно з обробітком ґрунту.

Здійснено модифікацію овочевої сівалки «Селена» у напрямі збільшення кількості рядків і пристосування для укладання труб крапельного зрошення.

Продовжено моніторингові дослідження на території, яка постраждала внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Проведено комплексний радіоекологічний моніторинг рослинницької і тваринницької продукції, а також лукопасовищних угідь у критичних господарствах Житомирщини.

Розроблено проект Стратегії відновлення та розвитку зрошувальних і дренажних систем в Україні до 2030 р. Завдяки цьому щорічно додатково планується отримувати 8 млн тонн зернових, 3,5 млн тонн технічних культур і 11 млн тонн плодоовочевих загальною вартістю близько 135 млрд грн.

Розроблено програмно-інформаційний комплекс "Оптимальні технології вирощування сільськогосподарських культур в сівозмінах при різних способах поливу»; Математичні моделі та методичні вказівки з використання моделей для оптимізації продукційних процесів формування врожаю основних сільськогосподарських культур при зрошенні.

Створено експериментальний зразок біопрепарату для профілактики та лікування шлунково-кишкових захворювань тварин, за використання якого відмічено збереженість тварин на рівні 67-73% при зараженні сальмонелою.

Доведено високу ефективність розроблених зразків компостів порівняно з традиційними добривами та осадами стічних вод при вирощуванні кукурудзи на зерно, які забезпечили приріст урожайності на 31-34%.

Відділення рослинництва. Установами Відділення рослинництва проведено значну роботу з розроблення і впровадження біотехнологічних досліджень у галузі. Зокрема, отримано подвоєні гаплоїди зернових куль-

тур (пшениці м'якої та твердої, ячменю, рису посівного, тритикале), картоплі, томату та перцю солодкого; гомозиготні лінії кукурудзи. Створено та розмножено безвірусні клони винограду, клони плодових і ягідних культур, зразки томату та перцю солодкого, лінії імбиру та міскантусу, хмелю, розроблено й апробовано нову методику клонального розмноження. Виділено з клітинних популяцій лінії тритикале, лінії пшениці м'якої, стійких до фузаріозу, ячменю - стійких до борошнистої роси, отримано соматоклональні варіанти пшениці озимої м'якої. Розроблено спосіб створення вихідного матеріалу огірка зі стійкістю до фузаріозного в'янення, метод експрес-оцінки толерантних до водного дефіциту форм цукрових буряків.

До Національного генетичного банку України залучили 3 тис. зразків із 56 країн світу, в т.ч. 1563 - з України та 1485 - із країн ЄС. Проведено експедиції до Кіровоградської, Полтавської, Дніпропетровської і Харківської областей для збору місцевих зразків генофонду рослин. Зібрано 417 зразків, що належать до 164-х видів рослин, з яких 76 культурних і 88 дикорослих.

У 2017 р. досліджено за господарськими та біологічними ознаками 17,5 тис. зразків, у т.ч. 3,7 тис. нових залучених до колекцій. Виділено 3,1 тис. джерел і донорів цінних господарських ознак.

Сформовано базу паспортних даних Інформаційної системи «Генофонд рослин», яка налічує 105,3 тис. паспортів зразків Національного генетичного банку, у т.ч. у 2017 р. до бази даних введено паспорти 3,9 тис. зразків. Дані про 94 тис. зразків передано до європейського каталогу EURISCO (Еуроріско).

Відділення зоотехнії. Розроблено високоточну модель опису закономірностей зв'язку між особливостями годівлі корів і рівнем їх молочної продуктивності. Доведено, що застосування для годівлі корів повнораціонних кормосумішей дало можливість одержувати від них на 1,5-2,5 тис. кг більшій надой порівняно з роздільною годівлею.

Встановлено, що для економіки виробництва молока надто важливе значення має продуктивність корів, ніж збільшення обсягів надоеного молока. У господарствах, які збільшили виробництво від 20 до 60 та від 60 до 100 тис. ц молока за рік, рівень рентабельності його виробництва підвищився на 4-5 %, тоді як за зростання продуктивності корів від 5 до 9 тис. кг у господарствах з

однаковою потужністю цей показник був значно вищим - 17-18 %;

Експериментально доведено, що використання в годівлі жуйних тварин біогенних мікроелементів у комплексі з захищеним від перетравлення в передшлунку енергопротейновим концентратом сприяє збільшенню молочної продуктивності корів до 12%. Широкомасштабна апробація цієї розробки почалася в дослідних господарствах мережі НААН та сільгосппідприємствах 8-ми областей України;

Обґрунтовано технологіко-економічні основи переходу племінних свинарських підприємств з турової на поточкову систему отримання опоросів та розроблено нові об'ємно-планувальні рішення реконструкції приміщень з вирощування племінного молодняку свиней. Розроблено математичну модель формування зоогігієнічних параметрів у свинарниках та ініційовано внесення коректив до архітектурно-технологічних рішень при їх проектуванні та реконструкції.

Запропоновано комплекс генетичних маркерів для генетичної паспортизації заводських порід коней та розроблено Концепцію збереження вітчизняного генофонду порід коней.

Відпрацьовано метод експрес-ДНК-ідентифікації самців лососевих риб та метод прискореного визначення статі у форелі.

Підготовлено науково-практичні рекомендації з формування логістичного алгоритму реалізації продукції птахівництва, що сприяє економії коштів на 20-30 %.

Розроблено метод оцінки придатності сирого молока для переробки в сир, на який отримано патент на корисну модель. Доведено, що за переробки коров'ячого молока з вмістом соматичних клітин 300 тис./см³ вихід білка та сиру зменшується на 16-27%, а молоко з більшою кількістю соматичних клітин є малоприслатне для виготовлення сиру кисломолочного. Також запропоновано виробництву технологічні способи переробки овечого молока на розсільні сири та йогурт з пробіотичними властивостями.

Відділення ветеринарної медицини. Розроблено та передано на державну реєстрацію перші вітчизняні імпортозамішувальні діагностичні тест-системи для виявлення емерджентних хвороб, як африканська чума свиней, що валідовані в Німеччині, та нодулярний дерматит великої рогатої худоби ме-

тодом полімеразної ланцюгової реакції в реальному часі.

Розроблено гармонізовану до міжнародних вимог технологію Єдиного антигену для серологічної діагностики бруцельозу, валідацію якого проведено в референс-лабораторіях з бруцельозу у Великобританії та Німеччині.

Профільні лабораторії Національного наукового центру «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини» пройшли міжнародну акредитацію за ISO 17025, а в Інституті ветеринарної медицини підтверджено відповідну акредитацію в Євросоюзі.

Також приємно відмітити, що періодичне англомовне видання цього інституту «Журнал ветеринарної медицини, біотехнології і біобезпеки» у 2017 р. продемонстрував зростання рейтингових показників у базі даних Індекс Копернікус, що свідчить про його міжнародне визнання.

Відділення аграрної економіки і продовольства. Серед результатів досліджень у галузі економіки слід виділити аналіз і обґрунтування моделей запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні. Доведено, що реалізація переважної більшості з них призведе до поглиблення процесів монополізації земельних ринків. Для з'ясування суспільної думки щодо можливих інструментів регулювання ринкового обігу земель в Україні в усіх регіонах України за участю 24 наукових установ системи НААН проведено анкетне опитування. Власники земельних паїв і землекористувачі за результатами анкетних опитувань зазначають, що процес запровадження ринку земель має доповнюватися механізмами пільгового кредитування та розстрочення платежу, з наданням пріоритету тим, хто самостійно господарює на землі.

Розроблено основи біотрансформації стебла цукрового сорго в біоетанол ферментними системами іммобілізованих клітин сахароміцетів з багаторазовим використанням дріжджової біомаси, що дозволило зменшити витрати цукрів на синтез біомаси, підвищити продуктивність технологічного обладнання та конкурентну спроможність виробництва біоетанолу.

Також важливо відмітити перспективність створення функціональних олійно-жирових продуктів. Зокрема, було створено

вісім купажів рослинних олій спеціального призначення, запропоновано дві рецептури збагаченого різними жирними кислотами косметичного емульсійного жирового продукту. Для харчування спортсменів запропоновано білково-жирову основу, збалансовану за співвідношенням різних жирних кислот олієвмісного насіння.

Відділення наукового забезпечення інноваційного розвитку. Академія як флагман інноваційного розвитку аграрного сектору економіки України задає вектор руху в цьому важливому напрямі діяльності. Одним із таких напрямів є створення дієвої системи поширення сучасних технологій виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, створення умов для залучення інвестицій в розвиток науково-виробничої бази.

Розроблена та реалізується Програма інноваційно-інвестиційного розвитку Академії на ринкових засадах, яка передбачає реалізацію платформи «Агротехнополіс», запуск пілотних стартапів з вирощування нішевих культур і створення Наукового парку.

Традиційним напрямом діяльності був і залишається науково-консультаційний супровід трансферу інновацій, який включає пропагування досягнень вітчизняної аграрної науки з використанням демонстраційних полігонів та модельних ферм, проведення на їх базі науково-практичних заходів, навчання фахівців АПК, виставкова та видавнича діяльність.

Лише кілька цифр. У звітному році в мережі НААН функціонувало 217 науково-технологічних полігонів, 41 модельна ферма. Проведено навчання близько 23 тис. фахівців АПК, надано понад 50 тис. консультацій виробникам сільськогосподарської продукції.

Міжнародне наукове співробітництво. Підвищення рівня українського наукового потенціалу через реалізацію найкращих ідей, розвиток талантів, підтримку досліджень європейського і світового рівня буде забезпечувати конкурентоспроможність вітчизняної науки і аграрної зокрема.

Національна академія аграрних наук України має визнаний у світі науковий потенціал і співпрацює з науковими установами 82 країн світу та входить у понад 50 міжнародних наукових асоціацій та об'єднань. Вона є засновником Європейської спілки Академій Аграрних Наук. У світі широко відомі наявні в нашій Академії унікальні бан-

ки генетичних ресурсів рослин, тварин і вірусів, які постійно використовуються для досліджень провідними науковими центрами світу.

Активізувалося міжнародне співробітництво установ Академії. Ми маємо розуміти, що це реальний шлях доступу вітчизняних учених до міжнародних баз інформації, знань і технологій. Звітний рік щодо міжнародного співробітництва характеризувався укладеними новими угодами - 97; продовженими - 152 і творчими угодами - 179. Вартість проектів за угодами становила близько 12 млн грн.

Спільні наукові дослідження установ НААН з установами НАН України, НАМН України, міністерств, відомств, вищими навчальними закладами. В умовах недостатнього рівня фінансування та з метою ефективнішого використання наявного інтелектуального потенціалу вчених провідних наукових установ НААН, а також для забезпечення вищої результативності наукових досліджень значна кількість пріоритетних напрямів досліджень Академії виконувалась у тісній співпраці з науково-дослідними установами Національної академії наук України, Національної академії медичних наук України, Міністерства освіти і науки України, Міннагрополітики України, Мінприроди України, інших міністерств і відомств, вищими навчальними закладами тощо.

У 2017 р. функціонувало 70 спільних наукових підрозділів, які було створено із 50-ма вищими навчальними закладами III-IV рівнів акредитації.

Пропагування наукової продукції та видавнича діяльність. Упродовж 2017 р. наукові установи НААН здійснювали рекламування наукових досягнень за усіма напрямками наукового забезпечення розвитку галузей агропромислового комплексу країни завдяки експонуванню їх на міжнародних, всеукраїнських та регіональних виставкових заходах, серед яких вирізняються такі: 29-та Міжнародна агропромислова виставка «АГРО-2017», павільйон Аграрної науки відвідав Прем'єр-міністр України, Національна спеціалізована виставка «Україна аграрна - 2017»; Національна спеціалізована виставка «Україна зернова - 2017»; 14-та Міжнародна агропромислова виставка «Агрофорум 2017»; 20-та Сільськогосподарська виставка «Фермер України - 2017»; Міжнародний науково-технологічний форум «Наука, іннова-

ції, технології 2017», «Агропорт - 2017» тощо.

За 2017 р. Державне видавництво «Аграрна наука» НААН забезпечило підготовку оригінал-макетів і випуск наукової літератури загальним обсягом 448,3 обл.-вид. арк., із них підготовлено наукових видань до друку книжкової продукції 25 найменувань.

На сьогодні однією з умов включення наукового видання до баз даних Scopus і Web of Science є наявність ідентифікатора цифрового об'єкта DOI - одного з найважливіших елементів оформлення статей. Наявність цього ідентифікатора дозволяє створити постійні гіперпосилання, які б працювали навіть при зміні структури сайту, а додаткові можливості, що пропонуються агентством CrossRef стають обов'язковими для журналів високого наукового рівня.

Саме за використання DOI з 2014 р. для академічного англомовного наукового часопису "Agricultural Science and Practice" стало можливим включення видання до міжнародної бази CrossRef. Провести цю кропітку роботу вдалося за тісного співробітництва з Національною академією наук України. Відповідна робота здійснюється і для академічного видання "Вісник аграрної науки", публікації якого одержують ідентифікатор цифрового об'єкта з 2016 р.

Для вирішення проблеми щодо всіх видань Академії видавництво «Аграрна наука» на початку поточного року уклало договір з CrossRef і отримало право надавати індекси DOI науковим журналам мережі. Розраховуємо, що внаслідок цієї роботи рейтинг журналів НААН досягне рівня сучасних провідних наукових журналів світу.

Науковими установами Академії упродовж 2017 р. було видано 198 найменувань книг, 141 науковий журнал, 118 міжвідомчих наукових збірників, 56 бюлетенів. Частина одержаних наукових розробок знайшла відображення у понад 5200 наукових публікаціях у фахових виданнях України та інших країнах світу.

Загальна кількість проведених науковими установами Академії у 2017 р. конференцій, з'їздів, семінарів, конкурсів становила 1669, а у 2016 р. їх було проведено 1714.

Фінансування діяльності НААН. Наука є стратегічним ресурсом держави, найголовнішим чинником формування людського капіталу. Від науки залежить сучасна економіка, добробут населення, а також самореалі-

зація кожної людини. Тому фінансування науки не можливо розглядати поза межами сучасних трендів.

Національна академія аграрних наук України, як державна самоврядна установа, фінансується за рахунок коштів загального фонду державного бюджету, коштів спеціального фонду (власних надходжень) та інших джерел, не заборонених законодавством.

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» Національній академії аграрних наук України затверджено бюджетні призначення за загальним фондом у сумі 395 млн грн. До спеціального фонду НААН у 2017 р. надійшло коштів у сумі 810 млн грн. Фінансування діяльності НААН за напрямками використання бюджетних коштів було таким: фундаментальні наукові дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки, підготовка наукових кадрів, розвиток наукової інфраструктури НААН (витрати на утримання гуртожитку-готелю аспірантів), підготовка до друку і випуск наукових видань, збереження та розвиток об'єктів, що становлять національне надбання. Установами НААН у 2017 р. сплачено 968 млн грн податків і зборів. НААН бере участь у Програмі ЄС з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020». Серед 24 установ мережі, які за 74 проектами прагнули об'єднати переваги країн за

різними чинниками, тільки Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН виборов право участі в науковому проекті Програми:

1. Проект «Стале вирощування біомаси на маргінальних землях в Європі» (2016-2018 рр.). Загальна сума коштів згідно з грантовою угодою 77097,50 євро (2344,5 тис. грн). Надійшло за 2016-2017 рр. 1992,6 тис. грн.

2. Проект «Маргінальні землі для вирощування технічних культур: перетворення «тягаря» на можливості». Загальна сума коштів згідно з грантовою угодою - 118750,00 євро (3890,3 тис. грн). Надійшло за 2017 р. 57325,83 євро (1878,3 тис. грн). Вартість грантових угод - 6234,8 тис. грн (за курсом євро 32,76 грн). Наразі надійшло 3870,9 тис. грн, що становить 62,1% від загальної вартості.

Більш детально питання «Про фінансове забезпечення та використання коштів у 2017 р. в мережі Національної академії аграрних наук України» буде викладено у доповіді в.о. першого віце-президента Академії Гладія Михайла Васильовича.

У доповіді лише окреслені окремі найвагоміші напрацювання Академії. Більш докладно їх розкрито у Звіті про діяльність НААН за 2017 р., який одержали учасники Загальних зборів для ознайомлення.

Гадзало Ярослав Михайлович - доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН, президент Національної академії аграрних наук України (м. Київ, вул. М. Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: prezid@ukr.net

Гадзало Ярослав Михайлович - доктор сельскохозяйственных наук, профессор, академик НААН, президент Национальной академии аграрных наук Украины (г. Киев, ул. М. Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: prezid@ukr.net

Hadzalo Yaroslav Mykhailovych - doctor of agricultural sciences, professor, academician of NAAS, president of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka st., Kyiv)

E-mail: prezid@ukr.net

* * *

УДК 330.15 : 338.48

**М.А. ХВЕСИК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН**

**М.В. ІЛЬІНА, кандидат соціологічних наук,
старший науковий співробітник**

Методологічні засади диференціації сільських територій

Мета статті - обґрунтувати методологічний підхід до комплексної класифікації сільських територій.

Методика дослідження. Застосовано методи: аналізу, синтезу, графічний.

Результати дослідження. Розглянуто основні теоретичні та методологічні підходи до визначення сільських територій з метою їх диференціації. Здійснено класифікацію територій залежно від типу поселень, їх наближеності до урбанізованих центрів, туристичного потенціалу, ефективності функціонування рекреаційної сфери.

Елементи наукової новизни. Представлено багаторівневий алгоритм комплексної класифікації сільських територій за моделями рекреаційного природокористування та сільського розвитку.

Практична значущість. Обґрунтовано доцільність застосування представленого методологічного підходу для визначення стратегії розвитку сільських територій з метою розробки спеціалізованої політики управління.

Рис.: 1. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: сільська територія, рекреація, природокористування, алгоритм, диференціація, модель.

Хвесик Михайло Артемович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, директор Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України» (м. Київ, б-р Тараса Шевченка, 60)

E-mail: reception@ecos.kiev.ua

Ільїна Марія Володимирівна - кандидат соціологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів, Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України» (м. Київ, б-р Тараса Шевченка, 60)

E-mail: maria_ilina@bigmir.net

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть в Україні тривають процеси погіршення соціально-економічних умов життя сільського населення. Майже 1/4 українських селян отримує доходи нижче прожиткового мінімуму; у сільській місцевості проживає понад 50% громадян, які потребують допомоги через складні життєві обставини, та дві третини сімей, що одержують державну соціальну допомогу [9]. Занепад великого аграрного виробництва та економічні трансформації спричинили масове безробіття сільських мешканців; частка неформальної зайнятості в сільському господарстві не перевищує 65%. Знижується демографічний склад сільського населення, тривають процеси соціальної деградації. Неналежний контроль за природокористуванням призводить до забруднення сільських територій, виснаження земельних ресурсів, втрати ландшафтного різноманіття. Ці та інші соціальні, еко-

логічні, економічні проблеми актуалізують необхідність наукових досліджень щодо особливостей функціонування й розвитку сільських територій з метою пошуку інноваційних форм господарювання на селі, підвищення якості соціального капіталу та поліпшення екологічної ситуації.

Рекреаційна сфера України, з огляду на світові тенденції та вітчизняні економічні реалії, потребує територіального розширення, залучення нових природних ресурсів та створення галузевої структури. Йдеться про належно не оцінений і не використаний потенціал розвитку туристичних послуг на селі. Розробка адекватної стратегії розвитку сільських територій України необхідна для удосконалення методологічних підходів до їх класифікації з метою врахування показників соціально-економічного стану та природно-рекреаційного потенціалу територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сільські території превалюють у структурі територій багатьох країн світу та скла-

© М.А. Хвесик, М.В. Ільїна, 2018

дають просторову основу використання природних ресурсів і життєдіяльності людини. Теоретико-методологічні засади їх функціонування та особливості соціально-економічного розвитку, зважаючи на складність і комплексність цієї проблематики, не втрачають наукового значення. Особливої ваги набувають дослідження перспектив розвитку в умовах сільської місцевості окремих видів економічної діяльності, насамперед альтернативних традиційному сільському господарству видів зайнятості.

П. Саблук визначає сільські території «як складну багатофункціональну природну, соціально-економічну й виробничо-господарську систему з властивими їй кількісними, структурними, природними й іншими характеристиками» [7, с. 21]. Однак для більшості визначень сільських територій притаманна спроба охопити якомога більше аспектів їх функціонування [2, с. 4-5]. Незважаючи на широту та багаторівневність таких характеристик, їм бракує чіткості у формулюванні сутнісних, специфічних ознак сільських територій, зокрема з урахуванням особливостей і потреб розвитку окремих видів діяльності.

На увагу заслуговує багатокритеріальний підхід до визначення сільських територій, за яким останні складаються з фізичного простору, де до складу поселень та інфраструктури включено частину ландшафтів; природного середовища з домінуванням таких його елементів, як пасовища, ліси, гори, пустелі; поселень із малою щільністю населення (5-10 тис. осіб на 1 км²); виробничого простору, в якому багато людей працює в сільському господарстві; економічної території, де ціна на землю є відносно низькою; місцевості, структура виробництва якої характеризується значними трансакційними витратами, пов'язаними із суттєвими відстанями від великих адміністративних та промислових центрів і незадовільною інфраструктурою. О. Павлов рекомендує категоризацію сільських територій здійснювати за галузевою, поселенською, територіальною чи функціональною ознаками [5, с. 114]. Відповідно диференціювати сільські території можна за такими категоріями, як демографічний склад населення, адміністративний та політико-правовий статус, галузева спрямованість місцевої економіки, вид і режим використання території, динаміка розвитку, ступінь складності й ресурсоза-

безпеченості тощо. З огляду на це під сільськими територіями слід розуміти фізико-географічний та економічний простір, що виник унаслідок зміни людиною природного ландшафту на комплексне багатофункціональне утворення, головними складовими якого є просторово-ресурсний базис виробництва, природне середовище для рекреаційної діяльності й місце життєдіяльності людських спільнот як інфраструктурна основа для надання відпочинку населенню.

Сучасні наукові концепції (багатофункціональності сільського господарства, інтегрального територіального, сільського регіонального розвитку) поєднують соціальний розвиток з економічно ефективним багатофункціональним виробництвом та забезпеченням екологічного благополуччя сільських територій [3]. Це створює теоретичне підґрунтя для визначення принципів розвитку сільських територій, до яких відносять комплексність та багатогалузевість.

Методологічною основою сучасних досліджень щодо розвитку сільських територій низка вітчизняних науковців, зокрема, О. Бородіна [1], І. Прокопа [6], вважають Концепцію багатофункціональності сільського господарства, яка розглядає сільське господарство як основу економіки, соціальної і природоохоронної сфер сільських територій. Сьогодні ідеї господарської багатофункціональності сільських територій зазнали суттєвих змін, акцентовано увагу на повсюдній деаграризації сільської економіки та прискореному розвитку несільсько-господарських видів діяльності [6, с. 49]. Пошук останніх актуалізує проблему збереження ресурсів довкілля, обмеження подальшого зростання навантаження на сільський ландшафт, посилення природоохоронної функції сільських територій. Така зміна акцентів цілком узгоджується з європейськими тенденціями [12, с. 5-7].

Територіальний підхід передбачає комплексний розвиток сільських територій з урахуванням відмінностей їх природно-кліматичних, демографічних, соціальних, економічних умов та зміни ролі сільського господарства й інших сфер економіки, а також сільських територій в економічному розвитку країни [1]. У його межах розроблено кілька концепцій: інтегрального територіального, сільського регіонального розвитку та інші [4, с. 65-67; 13]. Зазначений підхід важливий з огляду на зростання ролі рекре-

аційного природокористування для розвитку сільської території, а в методологічному аспекті пов'язаний із визначенням її оздоровчо-туристичного потенціалу. Останній є сукупністю наявних природних, інфраструктурних, матеріально-технічних та інших ресурсів, які використовуються або можуть бути використані для виробництва і надання населенню послуг оздоровлення й відпочинку.

Мета статті - обґрунтувати методологічний підхід до комплексної класифікації сільських територій.

Виклад основних результатів дослідження. Завдяки процесам децентралізації влади в Україні територіальні громади одержали збільшений обсяг повноважень та ресурсів для управління територіями, у тому числі в частині їх рекреаційного використання, можливість поліпшувати благоустрій територій, отримувати 100% туристичного збору. Тому для сільських громад, що мають належні територіальні та природні ресурси, одним із інструментів їх сталого розвитку є діяльність із надання рекреаційно-туристичних послуг, що сприяє поширенню сільської економіки, підвищенню рівня доходів мешканців і їх зайнятості, зміцненню соціальних зв'язків для досягнення спільної мети, заохоченню місцевих громад до захисту й відновлення довкілля, збереження історико-культурної спадщини.

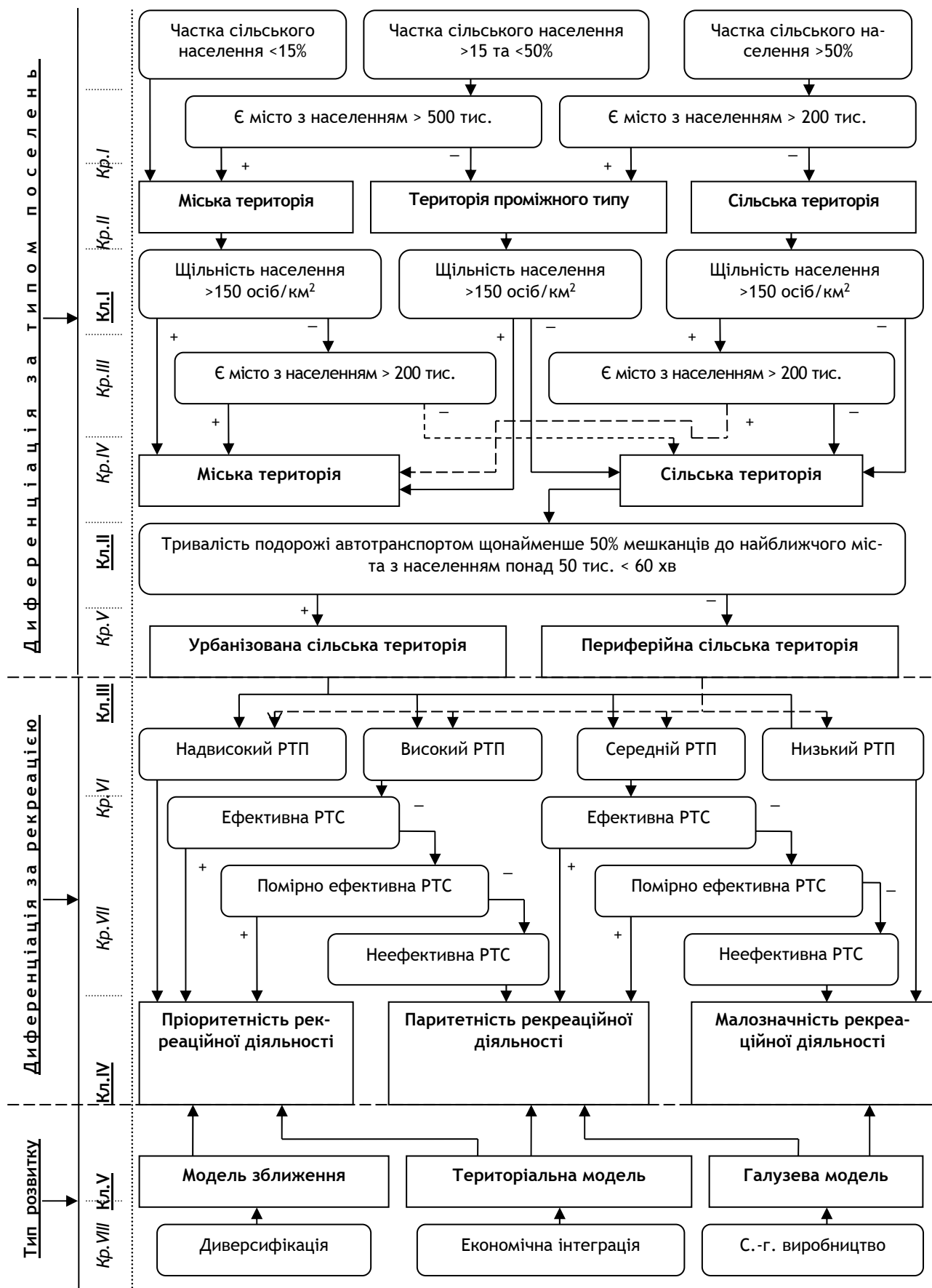
Диференціації сільських територій за рівнем забезпеченості рекреаційними ресурсами і розвиток туристичної сфери в межах даного дослідження передував загальний поділ територій країни за типом поселення. Для віднесення територій до сільських застосовано показники кількості населення, щільності їх розселення, віддаленості територій від великих населених пунктів; відповідно виокремлено сільські, міські території та території проміжного типу. Як сільські території в Україні класифіковано понад 90% її загальної площі, де проживають 52% жителів [10]. За критерієм віддаленості сільських територій від великих міст вирізняють економічно інтегровані, помірні (перехідні) і периферійні; за величиною рекреаційно-туристичного потенціалу (РТП) та ефективністю його використання рекреаційно-туристичною сферою (РТС) - перспективні, помірно перспективні й малоперспективні.

Можливості сільських громад диверсифікувати економіку та розширити економічну діяльність завдяки рекреаційному природо-

користуванню значною мірою визначаються наявністю рекреаційних ресурсів, екологічним станом території, інфраструктурою, матеріально-технічним забезпеченням. Тому регіональні та місцеві стратегії і плани розвитку територій повинні всебічно враховувати особливості їх розміщення, економічного, соціального й екологічного стану, домінантних видів економічної діяльності, наявного природно-оздоровчого потенціалу, інфраструктури, діяльності рекреаційної сфери. Ці показники відображаються у визначених моделях сільського розвитку і рекреаційного природокористування. Методологічно обґрунтований аналіз цих параметрів дасть змогу визначити перспективи та особливості не лише рекреаційного природокористування в межах певної території, але і її соціально-економічного розвитку загалом.

Запропонований багаторівневий алгоритм комплексної (п'ятирівневої) класифікації сільських територій за моделями рекреаційного природокористування та сільського розвитку дає змогу диференціювати території за вісьмома критеріями. На блок-схемі алгоритму (рисунк) рівні класифікації позначені як Кл. I-V, а критерії - Кр. I-VIII. До останніх відносяться, зокрема, тип поселень (міські, сільські, проміжного типу), наближеність місця проживання багатьох мешканців до міських центрів (урбанізовані й периферійні сільські території), оздоровчо-туристичний потенціал (надвисокий, високий, середній, низький РТП), ефективність функціонування сфери (ефективна, помірно ефективна, неефективна РТС). Відгалуження алгоритму позначені «+» («так») та «-» («ні») і відображають відповідність показників території, що диференціюється, зазначеним критеріям.

Алгоритм визначає три типи стратегії розвитку території: пріоритетності (превалювання), паритетності (рівноправності) та малозначності (допоміжного характеру) рекреаційної діяльності для місцевої економіки. Зазначені стратегії відповідно інтегруються з поширеними у вітчизняній економічній науці моделями сільського розвитку: зближення (диверсифікація видів економічної діяльності), територіально (вирівнювання територій за рівнем економічного розвитку) та галузевою (економіка якої ґрунтується на сільськогосподарському виробництві) [11].

Алгоритм комплексної класифікації сільських територій за показниками рекреаційного природокористування та моделлю розвитку

Джерело: Дослідження авторів.

Застосування цього методологічного підходу з метою розробки місцевих та регіональних програм і планів розвитку сільських територій в частині рекреаційного природокористування дає змогу охарактеризувати відповідні стратегічні пріоритети. Стратегічні пріоритети сталого рекреаційного природокористування включають забезпечення ефективного і комплексного (економічного, соціального, екологічного та інноваційного) використання наявного туристичного потенціалу, гарантування екологічної безпеки рекреаційної діяльності й вдосконалення територіальної структури сфери з метою розвитку оздоровчотуристичних територій. Відтак першочергові завдання національних та регіональних програм, орієнтованих на розвиток рекреаційного природокористування, полягають у збереженні й відновленні особливо цінних природних територій і об'єктів, природно-лікувальних ресурсів, об'єктів історико-культурної спадщини; оптимізації мережі закладів, що надають послуги оздоровлення і відпочинку, екологічному контролю за їх діяльністю; розвитку сільського туризму та рекреаційно-туристичної діяльності на сільських територіях, впровадженні міжнародних принципів сталого розвитку оздоровчотуристичної сфери.

Стратегічні пріоритети розвитку сільських територій ґрунтуються на ресурсному забезпеченні життєдіяльності територіальних громад; формуванні та розвитку партнерських відносин між органами влади різних рівнів і громадами; диверсифікації сільської економіки; покращення у соціальному аспекті з урахуванням європейських стандартів життєдіяльності; гарантуванні екологічної безпеки. Ресурсне забезпечення громад передбачає передачу в їх комунальну власність державних земель, водних об'єктів місцевого значення, земель водного фонду та колишніх колгоспних лісів; рекомендовано також віддати для рекреацій-

ного використання землі, вилучені із сільськогосподарського обробітку.

Стратегія сталого розвитку рекреаційного природокористування на сільських територіях гарантує органічне поєднання та інтеграцію зазначених пріоритетів, а відповідна система - застосування цілісного підходу до формування і впровадження обґрунтованої політики на всіх рівнях - національному, регіональному й територіальному. Відповідно етапи формування програми розвитку сільської території з урахуванням природно-рекреаційної складової включають: визначення мети, оцінку стану, проблем і ресурсного забезпечення, обґрунтування пріоритетів, формування відповідної системи заходів, оцінку необхідних ресурсів, визначення очікуваних результатів та показників їх досягнення, аналіз впливу на довкілля, узгодження із загальнодержавними, секторальними, місцевими стратегіями й програмами, обговорення програми, пошук спільної мови із зацікавленими сторонами, ухвалення програми, реалізація, моніторинг і контроль.

Висновки. Значення рекреаційного природокористування як сфери, здатної гарантувати диверсифікацію сільської економіки, зростає з огляду на поширення концепцій багатофункціональності сільського господарства, інтегрального сільського та сталого розвитку. Особливе практичне значення ці наукові ідеї набувають в умовах децентралізації, посилення спроможності територіальних громад і розширення їх доступу до природних ресурсів. Відмінності у забезпеченні територій природними рекреаційними ресурсами та практиці їх використання, а також особливості соціально-економічного стану і виробничої структури територій актуалізують доцільність застосування диференційованого підходу до розробки програмних документів місцевого й регіонального значення.

Список бібліографічних посилань

1. Бородіна О. Соціальні інновації в системі сільського розвитку: концептуальні підходи. *Економіка України*. 2010. № 9. С. 68-77.
2. Гоголь Т. В. Сільські території як об'єкт державного регулювання. *Державне управління: теорія та практика*. 2009. Вип. 2 (10). 5 с. URL : http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Gogol.pdf.
3. Концептуальні засади соціально-екологічного розвитку сільських територій / [О. М. Бородіна, Т. А. Заяць, В. І. Куценко та ін.] ; за наук. ред. Я. В. Остафійчука; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 48 с.
4. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. акад. НАН України Б. Є. Патона. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 72 с.
5. Павлов О. Сільські території: теоретико-методологічні засади дослідження. *Регіональна історія України* : зб. наук. ст. 2009. Вип. 3. С. 113-132.
6. Прокопа І. Соціальні аспекти розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2005. № 11. С. 48-51.
7. Саблук П. Розвиток сільських територій - запорука відродження аграрної України. *Вісник аграрної науки*. 2006. № 5. С. 21-23.
8. Скидан О. В. Аграрна політика України в період ринкової трансформації : [монографія]. Житомир : Житомирський національний агроекологічний університет, 2008. 376 с.
9. Соціальні індикатори рівня життя населення. 2016 рік : стат. зб. / Державна служба статистики України. Київ, 2017. 221 с.
10. Соціоекологічні пріоритети сталого розвитку сільських територій : [монографія] / [В. І. Куценко, Я. В. Остафійчук, М. В. Ільїна та ін.]. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2016. 351 с.
11. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Булавка та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, О. Г. Булавки. Київ : ННЦ ІАЕ, 2013. 74 с.
12. Формування системи механізмів управління природними ресурсами в умовах євроінтеграційних процесів / за заг. ред. акад. НААН, д.е.н., проф. М. А. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2017. 595 с.
13. Rauch Th., Bartels M., Engel A. Regional Rural Development: A regional response to rural poverty. Wiesbaden : Universum Verlagsanstalt GmbH KG, 2001. 122 p.

References

1. Borodina, O. (2010). Sotsialni innovatsiyi v systemi sil'skogo rozvytku: kontseptualni pidhody [Social innovations in the system of rural development: conceptual approaches]. *Ekonomika Ukrainy*, 9, pp. 68-77 [In Ukrainian].
2. Hohol, T.V. (2009). Silski teritoriyi yak ob'ekt derzhavnogo reguluvannya [Rural areas as an object of state regulation]. *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka*, 2 (10), p. 5. Retrieved from: http://www.academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Gogol.pdf [In Ukrainian].
3. Borodina, O.M., Zayats, T.A., Kutsenko, V.I. et al. (2014). *Kontseptualni zasady sotsialno-ekologichnogo rozvytku sil'skykh terytoriy* [Conceptual bases of social and ecological rural development]. Y.V. Ostafiichuk (Ed.). Kyiv: DU IEPSSR NAN Ukrainy [In Ukrainian].
4. Paton, B.Ye. (Ed.) (2016). *Natsionalna paradygma stalogo rozvytku Ukrainy*. Vyd. 2-ge, pererobl. i dopovn. [National paradigm of sustainable development of Ukraine. 2-d ed.]. Kyiv: DU IEPSSR NAN Ukrainy [In Ukrainian].
5. Pavlov, O. (2009). Silski terytoriyi: teoretyko-metodologichni zasady doslidzhennia [Rural areas: theoretical and methodological principles of research]. *Regionalna istoriya Ukrainy* : zb. nauk. statey, 3, pp. 113-132 [In Ukrainian].
6. Prokopa, I.V. (2005). Sotsialni aspekty rozvytku sil'skykh terytoriy [Social aspects of rural development]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 48-51 [In Ukrainian].
7. Sabluk, P.T. (2006). Rozvytok sil'skykh terytoriy - zaporka vidrodzhennia agrarnoyi Ukrainy [Rural development is a guarantee of the revival of agrarian Ukraine]. *Visnyk agrarnoyi nauky*, 5, pp. 21-23 [In Ukrainian].
8. Skydan, O.V. (2008). *Agrarna polityka Ukrainy v period rynkovoyi transformatsiyi : monographia* [Agrarian policy of Ukraine in the period of market transformation: monograph]. Zhytomyr: Zhytomyrsky natsionalny agroekologichny universytet [In Ukrainian].
9. *Sotsialni indykatory rivnia zhyttia naseleennia. 2016 rik: stat. zb.* [Social indicators of living standards of the population. 2016 year: stat. coll.]. (2017). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
10. Kutsenko, V.I., Ostafiychuk, Y.V., & Ilina, M.V. et al. (2016). *Sotsioekologichni priorytety stalogo rozvytku sil'skykh terytoriy : monographia* [Socioecological priorities of sustainable development of rural areas: monograph]. Kyiv: DU IEPSSR NAN Ukrainy [In Ukrainian].
11. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., & Bulavka, O.H. et al. (2013). *Strategichni napriamy stalogo rozvytku sil'skykh terytoriy na period do 2020 roku* [Strategic directions of sustainable rural development for the period till 2020]. Yu.O. Lupenko, & O.H. Bulavka (Eds.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
12. Khvesyk, M.A. (Ed.) (2017). *Formuvannia systemy mekhanizmv upravlinnia pryrodnyimi resursamy v umovakh yevro-integratsiynykh protsesiv* [Formation of the system of mechanisms for the management of natural resources in the context of European integration processes]. Kyiv: DU IEPSSR NAN Ukrainy [In Ukrainian].
13. Rauch, Th., Bartels, M., & Engel, A. (2001). *Regional rural development: a regional response to rural poverty*. Wiesbaden: Universum Verlagsanstalt GmbH [In English].

Khvesyk M.A., Ilina M.V. Methodological principles of differentiation of rural areas

The purpose of the article is to substantiate the methodological approach to complex classification of rural areas.

Research methodology. In the research process have been used such scientific methods: analysis, synthesis, graphic.

Research results. Key theoretical and methodological approaches to definition of rural areas have been viewed aimed at providing their differentiation. There have been carried out classification of the areas depending on the settlement type, its proximity to urban centers, recreational and tourist potential, and efficiency of the recreational sector.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty of the research lies in presented multilevel algorithm of integral classification of rural areas by models of recreational natural resources use and rural development.

Practical significance. There has been substantiated a feasibility of the presented algorithm implementation in order to determine the strategy of rural development aimed at elaboration of a dedicated management policy. Figs.: 1. Refs.: 13.

Keywords: rural area, recreation, use of natural resources, algorithm, differentiation, model.

Khvesyk Mykhaylo Artemovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, director of Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of National Academy of Sciences of Ukraine" (60, Tarasa Shevchenko bld., Kyiv)

E-mail: reception@ecos.kiev.ua

Ilina Maria Volodymyrivna - candidate of sociological sciences, senior research fellow, senior research fellow of the department of economic issues of land and forest resources, Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of National Academy of Sciences of Ukraine" (60, Tarasa Shevchenko bld., Kyiv)

E-mail: maria_ilina@bigmir.net

Хвесик М.А., Ильина М.В. Методологические основы дифференциации сельских территорий

Цель статьи - обосновать методологический подход к комплексной классификации сельских территорий.

Методика исследования. Использованы методы: анализа, синтеза, графический.

Результаты исследования. Рассмотрены основные теоретические и методологические подходы к определению сельских территорий с целью их дифференциации. Осуществлена классификация территорий в зависимости от типа поселений, их приближенности к урбанизированным центрам, рекреационно-туристического потенциала, эффективности функционирования рекреационной сферы.

Элементы научной новизны. Представлен многоуровневый алгоритм комплексной классификации сельских территорий по моделям рекреационного природопользования и сельского развития.

Практическая значимость. Обоснована целесообразность применения представленного алгоритма для определения стратегии развития сельских территорий с целью разработки специализированной политики управления. Илл.: 1. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: сельская территория, рекреация, природопользование, алгоритм, дифференциация, модель.

Хвесик Михаил Артемович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, директор Государственного учреждения «Институт экономики природопользования и устойчивого развития Национальной академии наук Украины» (г. Киев, б-р Тараса Шевченко, 60)

E-mail: reception@ecos.kiev.ua

Ильина Мария Владимировна - кандидат социологических наук, старший научный сотрудник, старший научный сотрудник отдела проблем экономики земельных и лесных ресурсов, Государственное учреждение «Институт экономики природопользования и устойчивого развития Национальной академии наук Украины» (г. Киев, б-р Тараса Шевченко, 60)

E-mail: maria_ilina@bigmir.net

Стаття надійшла до редакції 23.03.2018 р.

Фахове рецензування: 26.03.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Хвесик М. А., Ильина М. В. Методологічні засади диференціації сільських територій. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 12-18.

*

Новини АПК

Посівна - 2018: роботи тривають в усіх областях України

До сівби ранніх зернових та зернобобових культур приступили всі області України. На кінець квітня вже висіяно ранніх ярих зернових та зернобобових культур на площі 2,1 млн га, або 89% до прогнозу. Зокрема, посіяно:

ярого ячменю - на площі 1,4 млн га (90%);
вівса - на площі 173 тис. га (84%);
пшениці - на площі 149 тис. га (84%);
гороху - на площі 394 тис. га (93%).

Триває сівба кукурудзи, яку проведено на площі 1,5 млн га, або 32% до прогнозу, цукрові буряки посіяно на 253 тис. га, або 84% до прогнозу, соняшнику - на 2,5 млн га, або 45% до прогнозу, сої - на площі 262 тис. га, або 14% до прогнозу.

Озимі культури на зерно підживлено на площі близько 7,2 млн га, або 99% до прогнозу, та повністю завершено у 16 областях. Майже завершено підживлення озимого ріпаку - 977 тис. га, або 97% до прогнозу.

Довідково: Озимі культури на зерно під урожай 2018 року посіяно на площі 7,3 млн га, або 101% до площ, посіяних під урожай 2017 року, у т.ч.: пшениці - 6,3 млн га, або 103%, ячменю - 0,8 млн га, або 94%, жита - 149,4 тис. га, або 88%. Крім того, озимий ріпак на зерно посіяно на площі 1,0 млн га, або 112%.

Прес-служба Мінагрополітики України

Диверсифікація бізнесу на сільських територіях: досвід країн світу

Мета статті - узагальнити методологічні особливості та практичні закономірності диверсифікації бізнесу на сільських територіях в окремих країнах світу як елементу формування ефективної моделі розвитку сільської економіки.

Методика дослідження. Використано методи: узагальнення, аналізу та синтезу, індукції та дедукції.

Результати дослідження. Встановлено прикладні особливості процесу диверсифікації сільського бізнесу в США, Ізраїлі та країнах ЄС, які підтверджують вихід такої діяльності за межі агробізнесу, що забезпечує багатофункціональний розвиток сільської економіки, а також доводять її ключову роль у забезпеченні життєздатності сільських територій.

Елементи наукової новизни. Новизна полягає у тому, що на основі досвіду досліджуваних країн доведено синергетичний характер існуючих моделей диверсифікації сільського бізнесу, здатність стратегій урізноманітнення діяльності гарантувати підвищення самодостатності фермерських господарств з огляду на задоволення виробничих потреб та зменшення залежності від ринкових коливань.

Практична значущість. Отримані висновки можуть слугувати основою для процесу формування моделі розвитку сільського бізнесу в Україні у контексті існуючих можливостей та загроз сільському розвитку, які мають глобальний характер. Рис.: 1. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: бізнес, сільський бізнес, сільська територія, сільська економіка, сільський розвиток, диверсифікація.

Зінчук Тетяна Олексіївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції, Житомирський національний агроекологічний університет (м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: zintshuk@gmail.com

Куцмус Наталія Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції, Житомирський національний агроекологічний університет (м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: kutsmusn@ukr.net

Постановка проблеми. Традиційні уявлення та пріоритети розвитку сільської місцевості, які пов'язані переважно з вирощуванням сільськогосподарських культур, з часом зазнають суттєвих змін. Сільська місцевість - це своєрідний «відкритий майданчик» для планування, ведення та втілення новаторських ідей щодо організації сільськогосподарського та несільськогосподарського бізнесу. Завдяки державній підтримці малого й середнього бізнесу, наявності мотивованих працівників, багатим, різноманітним природним ресурсам та іншим стимулюючим можливостям, привабливість підприємницького іміджу сільських територій у розвинених країнах світу зростає і стає сучасною реальністю. Прогрес у розвитку несільськогосподарського бізнесу підтверджується збільшенням чисельності модернізованих фермерських господарств, які демонструють позиції гнучкості у виробничому та невиробничому секторах, наданні послуг,

сприяють соціальному вирівнюванню, а також реалізації основних засад політики сільського розвитку.

Загальними активними чинниками розвитку підприємництва на сільських територіях для багатьох країн світу стають: *по-перше*, поступова інтеграція сільських територій у глобальну економіку з жорсткими умовами конкуренції; *по-друге*, деяке нівелювання значення сільського господарства як галузі виробництва у сільських регіонах з одночасним зростанням ролі «третинної» діяльності та соціально-економічними перетвореннями сільського простору; *по-третє*, інтенсивність використання «сімейного ресурсу»; *по-четверте*, незмінність принципів кооперації фермерських господарств та її подальше поширення; *по-п'яте*, стабільність та справедливості надання фінансової та технологічної інноваційної допомоги. Проте моделі розвитку сільського бізнесу часто зорієнтовані на його вихід за межі власне сільськогосподарського, мають принципові мотиваційні відмінності формування та ін-

ституційні умови реалізації в різних країнах світу. Їх виявлення та обґрунтування стало ідеєю для наукового пошуку, результати якого викладено у статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організація та ефективне ведення сільського бізнесу властиві парадигмам руральних досліджень у країнах світу та не втрачають актуальності навіть у контексті сучасних мультивекторних аграрних перетворень. З огляду на це теоретичні та методологічні засади розвитку бізнесу на сільських територіях знайшли відображення у працях економістів-аграрників. М. Фортунато та П. Альтер концентрують увагу на тому, що підприємницькі можливості вбудовані не тільки в попередньому досвіді та знаннях підприємця, але і в структурі та природі самого суспільства, його культурі [12]. Саме відмінності у локальній та регіональній культурі, на думку П.А. Джулієн, визначають рівень розвитку бізнесу на окремих територіях [13].

Незважаючи на принципові розбіжності у теоретичних поглядах деяких науковців щодо проблеми розвитку сільського бізнесу, багато із них підтримують ідеї його урізноманітнення, необхідності пошуку синергетичних ефектів між окремими сегментами, відмови від традиційних моделей та методів ведення, що означає його диверсифікацію. Змістовний контекст терміна «диверсифікація» стосовно сільського бізнесу варіюється від нової форми сільськогосподарського виробництва, орієнтованої на нехарчове використання кінцевого продукту [14], «...променя надії на економічне зростання фермерського господарства...» [21, с. 631], до процесу, який передбачає започаткування будь-якого виду діяльності, що приносить дохід та не охоплює всієї діяльності підприємства, але безпосередньо залежить від неї, забезпечуючи економічну вигоду [19]. Водночас *багатовидовою* вважається діяльність власників фермерських господарств, яка здійснюється за їх межами з метою отримання відповідної винагороди. М. Блад вводить поняття багатовидової діяльності із суто економічної / прагматичної в сенситивну площину, характеризуючи його як спосіб розв'язання моральної дилеми між розширенням фермерської діяльності або повним виходом з неї. Окрім того, фермери, що здійснюють багатовидову діяльність, є ентузіастами сільського способу життя, які саме

у такий спосіб об'єднують переваги життя у сільській місцевості та постійної зайнятості у несільськогосподарській сфері [6].

Якщо традиційні дослідження багатовидової діяльності сфокусовано довкола причин її започаткування та наслідків ведення особистісного характеру, то теоретичні підходи до дослідження диверсифікації сільського бізнесу, чинників, що впливають на цей процес, мають як макро-, так і мікрорівневі аспекти. Зокрема, Дж. Девіс та Д. Пірс розмежовують *спонукальні* (зростання чисельності населення; нерівномірний доступ до земельних ресурсів; обмеженість ринків вхідних, зокрема, фінансових ресурсів; низька рентабельність фермерської діяльності; скорочення обсягів природних ресурсів тощо) та *стимулюючі* (вищий рівень продуктивності праці та інвестицій у несільськогосподарському бізнесі, нижчий рівень ризику порівняно з сільськогосподарським виробництвом; прагнення до урбаністичного способу життя, особливо у молоді; генерування доходів для забезпечення матеріальних потреб) чинники [9, с. 3]. Властивим для багатьох досліджень диверсифікації у сільській економіці є розуміння її як *стратегії мінімізації ризиків*, а саме: кліматичних та біологічних; скорочення сільськогосподарської зайнятості та зростання напруги на ринку праці [8]; несприятливих коливань кон'юнктури ринку та рівня прибутковості підприємства, а відтак - соціально-економічної стабільності галузі та сільського розвитку [4].

Отже, теоретичне розуміння диверсифікації сільського бізнесу в науковій площині спирається на численні результати досліджень вітчизняних та іноземних науковців. Водночас її інтеграція з проблематикою розвитку сільських територій, перманентність процесу формування національної моделі політики сільського розвитку зумовлює необхідність подальших досліджень, зокрема, досвіду країн, які демонструють прогресивні результати у розвитку сільського бізнесу з урахуванням ринкових пріоритетів та соціальних викликів.

Мета статті - узагальнити методологічні особливості та практичні закономірності диверсифікації бізнесу на сільських територіях в окремих країнах світу як елементу формування ефективної моделі розвитку сільської економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасна модель диверсифікованої агровиробничої та невиробничої діяльності в країнах з розвинутою економікою пройшла доволі тривалий еволюційний період становлення, а особливості її формування мають певні відмінності. Разом із тим як потенціал фермерства, так і сільських територій формують перспективні напрями розвитку сільської економіки нового змісту, побудовано за ієрархічним принципом: від фермерського господарства до місцевого підприємництва. Якщо підприємництво в аграрній сфері спрямовано на отримання прибутку за рахунок сільськогосподарського виробництва сировини і продуктів харчування, то несільськогосподарське підприємництво у всіх країнах світу, як правило, забезпечує отримання доходів завдяки розвитку торгівлі та обслуговування об'єктів соціально-культурної інфраструктури, сфери комунальних послуг, промислового виробництва на локальному рівні. Питання несільськогосподарського бізнесу завжди знаходилося у полі зору урядів усіх держав з розвинутою економікою та були постійним об'єктом стимулювання розвитку, що може слугувати прикладом для розвитку сільських територій в умовах України, але з урахуванням територіальних, демографічних, соціо-економічних та екологічних, культурних особливостей національної економіки.

Акумуляція та систематизація іноземного досвіду дає змогу розглянути й обґрунтувати результати ведення несільськогосподарського бізнесу, який, по суті, є драйвером розвитку сільської економіки, веде до зростання економічної активності та стабілізації демографічної ситуації, максимально задовольняє потреби сільського населення в справедливому доступі до суспільних благ, позитивно впливає на морально-правовий клімат на сільських територіях. Процеси розвитку села передбачають, насамперед, використання механізмів стимулювання несільськогосподарського бізнесу, державне регулювання процесів розвитку сільських територій, досягнення його збалансованого, стабільного та справедливого рівня. Наведено приклади позитивних перетворень сільського розвитку в окремих країн світу, спрямованих на диверсифікацію сільського бізнесу.

США. На сільські території припадає 72% загальної території цієї країни, які слугують

місцем проживання для 46,2 млн населення [24]. Сільське населення внаслідок бурхливого розвитку науково-технічного і технологічного прогресу поступово втратило свої домінуючі позиції в сільськогосподарській галузі. Сфера прикладання праці значно розширилася завдяки поширенню різних видів несільськогосподарського бізнесу. Нині безпосередньо фермерським господарюванням зайнято лише 6,5% із 10% сільського населення, яке проживає на фермах.

Сільська економіка США історично спиралася на виробництво сільськогосподарської продукції (фермерство), її переробку, видобуток природних ресурсів, у той час, як збільшення зайнятості упродовж кількох десятиліть у США здебільшого зорієнтовано на сферу послуг [17]. Сільське господарство — основний вид бізнесу на селі. Але в останні майже чотири десятиріччя посилюються тенденції концентрації та скорочення кількості фермерських господарств майже на третину. Водночас середній розмір господарства за цей період зріс від 120 до 220 га, що є результатом політики підтримки ефективності великотоварних підприємств, які перетворюються у великі приватні компанії або корпорації. Кількісні зміни у розмірах фермерських господарств не призвели до зменшення ролі сільського господарства в економіці США. Разом із такою галуззю як гірничодобувна промисловість сільське господарство забезпечує основну частину обсягів виробництва та доходів на сільських територіях.

Нарощування темпів росту у цих секторах стало поштовхом для створення додаткових 130 тис. робочих місць за період 2001-2015 рр. На противагу ситуації у даних галузях, зміни відбулися і на переробних підприємствах, розташованих на сільських територіях. За цей період втрачено понад 700 робочих місць, що негативно позначилося на частці заробітної плати в структурі доходів, яка у 2001 р. становила 19%, у 2015 р. — лише 15%. Незважаючи на зменшення показників зайнятості, сфера переробки залишається точкою зростання доходів сільських територій. Поряд з розвитком бізнесу в переробній сфері, гарантом майже 70% сільських робочих місць виступають три сфери обслуговування: освіта та охорона здоров'я (25%); торгівля, транспорт та комунальні послуги (20%); дозвілля й готельно-ресторанний бізнес (11%) [18].

Аналогічно тенденціям розвитку сільських територій в інших розвинених країнах світу, в США поширена роль сільського туризму як чинника активізації сільських громад. Проте цей процес зазнає суттєвих обмежень через недостатність досвіду роботи локальних лідерів з потоками туристів. Збільшення кількості туристів та їх інтерес до сільських територій змушує знаходити нові можливості та висувати сучасні вимоги до інфраструктурного забезпечення сільської місцевості, умов інформаційної й технологічної організації туристичної діяльності [16].

Традиційною частиною сільського бізнесу в США є багатовидова діяльність фермерів – вже наприкінці 90-х років ХХ ст. робота на фермі була єдиним джерелом доходів лише для 10% американських фермерів, хоча сільськогосподарське виробництво в цій країні є найсучаснішим у світі [23]. Натомість ця тенденція не здатна знівелювати

один із ключових трендів у сільському розвитку США: розбудову сільського бізнесу на засадах радикальних організаційних, інституціональних, соціально-культурних змін. Зважаючи на динамічне зростання попиту у сфері послуг, ознаками реструктуризації сільської економіки стали істотні зміни в структурі сільської зайнятості: її рівень у виробничій сфері в 2015 р. був меншим порівняно з 2001 р. як у відносному, так і в абсолютному вимірах, тоді як загальна зайнятість у сільській місцевості підвищилася майже на 7%. Упродовж 2001-2015 рр. кількість робочих місць у сфері послуг, що надавалися на сільському ринку праці, збільшилася на 27% та досягла 20% у 2015 р. [20]. У цілому прогресивні зміни в структурі сільського бізнесу сприяли посиленню галузевої диференціації за рівнем заробітної плати (рисунок).

Середньорічна заробітна плата працівників у секторах сільського бізнесу США, дол. США

Розвитку бізнесу на сільських територіях США притаманно не лише риси високого рівня диверсифікації. Сучасний сільський бізнес все відчутніше набуває ознак інноваційно-технологічних змін. Підтвердженням цього слугує його активна експансія в енергетичній галузі – нетрадиційні способи видобування природного газу, розвиток вітрової енергетики та виробництво етанолу на основі переробки сільськогосподарських культур (кукурудзи), що гарантує стаке збі-

льшення сільської зайнятості. В умовах зростання цінності життя напрям розвитку енергетичної галузі на сільських територіях задовольняє важливий соціальний ефект, оскільки «провокує» умови конкуренції на ринку праці через надання можливостей отримання високого рівня доходу сільському населенню, зайнятому на новостворених підприємствах, яке не володіє спеціальними кваліфікаційними навичками [7].

Отже, на сільських територіях США формується політика розвитку бізнесу, виходячи як із загальносвітових проблем та глобальних викликів, так і спираючись на власний досвід, соціальні потреби сільського населення. Не менше значущим з позиції економічних і соціальних вигід є досвід ведення бізнесу в сільській місцевості такої країни, як Ізраїль.

Політика сільського розвитку цієї країни не має світових аналогів, оскільки формується у надзвичайно складних умовах, зокрема природних. Основним видом бізнесу на сільських територіях залишається високотехнологічне аграрне виробництво з інтенсивним використанням природних ресурсів. Провідними галузями, які слугують своєрідною платформою для розвитку бізнесу, як правило, є птахівництво, тваринництво, рибальство, насінництво. Сільськогосподарський сектор демонструє впевнені успіхи в генній інженерії, НДДКР, освоєнні пустель завдяки сучасним підходам до комп'ютеризації та автоматизації виробничих процесів, а також високому рівню організації праці. Галузь сільського господарства забезпечує 2,4% ВВП та 2% експорту країни; на 93% країна задовольняє населення власним продовольством, імпортуючи лише зерно, олійні культури, м'ясо, каву, какао, цукор. Ізраїль, за підсумками 2017 р., входить у двадцятку країн-імпортерів аграрної продукції України.

Майже половина усієї виробленої сільськогосподарської продукції припадає на кібуци (громади на рівні кооперації), які забезпечують обробіток 41% сільськогосподарських земель та виробництво 80% вівни, 73 — бананів, 67 — картоплі, 60 — молока, 100 — вилову риби, 50% консервів. Зважаючи на те, що сільське господарство не в змозі гарантувати і підтримувати гідний рівень доходів сільського населення, більшість кібуців спеціалізується на виробництві продукції промислового призначення, меблів, утриманні готелів [1]. Сучасні кібуци володіють промисловими підприємствами, готелями, магазинами, від яких мають доходи всі їхні члени. Вони тримають у своїх руках всю владу і контроль над сільськими територіями.

Традиційною для цієї країни є багатокладність в організації аграрної галузі: гібрид приватних ферм та сільськогосподарських кооперативів у виробничій і збутовій сферах. Процеси постачання і споживання аг-

ропродовольчої продукції реалізуються через кооперативний сектор сільської економіки. Сільськогосподарським кооперативам належить майже $\frac{3}{4}$ усієї виробленої сільськогосподарської продукції. Сільське господарство країни розвивається на основі оренди землі, оскільки 95% земельного фонду країни знаходиться у власності держави, яка не займається виробничою діяльністю у цій галузі. Термін оренди становить 49 років з правом наступного продовження.

Основні зусилля держави спрямовуються на інноваційні трансформації в агропромисловому виробництві та розвиток сільської економіки, збереження соціально-економічної та політичної стабільності. В останні роки у країні реалізуються програми щодо запровадження дуальної освіти в аграрній сфері, конкретної підтримки набуває сфера жіночого підприємництва та екологічні проекти у сільській місцевості. Так, програма тренінгів «MASHAV» має забезпечити сталий розвиток суспільства, економіки та навколишнього середовища. Сфера діяльності програми поширюється безпосередньо на ті напрями економіки, у яких досягнуто найефективніші результати, зокрема, на розвиток сільського господарства і сільських регіонів, громад, управління водними ресурсами, підприємницьку діяльність, інновації, медицину та охорону здоров'я, права жінок й освіту [3].

Життєдіяльність сільських територій Ізраїлю відбувається під впливом проблем соціально-економічного характеру: девальвації ідейних основ кібуцного устрою, боргових криз, відтоку молоді, зниження народжуваності тощо. Саме через організацію такого типу господарювання успішно долалися проблеми економічної депресії періоду 2001-2002 рр. та продовжують збільшуватися темпи зростання доходів, що випереджають середні по країні.

Одним із перспективних напрямів диверсифікації бізнесу й, водночас, розвитку сільських територій вважається сільський туризм, який поширено в північних периферійних сільських районах і надзвичайно швидко розвивається завдяки природним перевагам сільської місцевості (прохолодному клімату, багатим водним ресурсам та різноманіттю рослинного світу). Сільський туризм розглядається як невід'ємна складова комплексного розвитку сільської еконо-

міки, яка частково компенсує зниження доходів сільського населення [2].

Уряд Ізраїлю всіляко підтримує процеси, пов'язані зі створенням робочих місць у віддалених сільських регіонах країни. Наприклад, рівень місячної державної допомоги на 1 фірму може становити до 1100 дол. США. На фінансову підтримку з боку держави можуть розраховувати також працівники з особливими потребами (інваліди, батьки-одиначки тощо). Загальна ставка оподаткування в Ізраїлі сягає 30,5%, податок на додану вартість - 16%. Певні преференції у вигляді державних дотацій та гарантій діють для іноземних інвесторів у інноваційно привабливих сферах: сільському господарстві, харчовій промисловості, у галузі високих технологій, системі безпеки. Наприклад, держава компенсує до 50% вартості науково-технічних розробок та досліджень за умови національної належності фірм малого і середнього бізнесу.

Традиційно стало розвивається бізнес на сільських територіях країн-членів ЄС. Багато європейських фермерів в умовах коливання цін на основні види сільськогосподарської продукції та високої волатильності аграрних ринків, заборони імпорту з боку Росії, загального зниження ціни на молоко й свинину, уповільнення темпів економічного зростання та суттєвого обмеження доступу до капіталу намагаються знайти ефективну стратегію виживання. Дієвий спосіб стабілізувати або збільшити свій дохід є започаткування несільськогосподарської діяльності на основі використання потенціалу фермерського господарства. За таким принципом на базі ферми можливий широкий спектр видів діяльності - від забезпечення умов для туристичного проживання до біоенергетики. Ситуація щодо диверсифікації діяльності фермерів є досить гетерогенною в ЄС: надзвичайно поширена в окремих країн-членів практично не спостерігатися в інших.

У межах політики сільського розвитку ЄС потужною є підтримка диверсифікації сільського бізнесу діяльності як передумови формування конкурентоспроможного європейського аграрного сектору та сільської економіки. Тому сільські підприємці, які намагаються реалізувати проекти диверсифікації, мають можливість використовувати для реалізації своїх ідей допомогу від Європейського сільськогосподарського фонду сільського розвитку у розмірі до 70 тис. єв-

ро або отримати допомогу у формі підтримки інвестицій [11]. Рішення щодо вибору конкретного виду несільськогосподарської діяльності фермерів залежить від різних чинників: розміру господарства; його спеціалізації та місцезнаходження; індивідуальних характеристик фермера чи інших членів його сім'ї (вік, рівень освіти тощо), локальних умов, потенційних ринків і т.д.

Нині 5,2% усіх фермерських господарств у ЄС є диверсифікованими. У таких країнах, як Болгарія, Італія, Іспанія, Греція, Польща, Кіпр, Литва, Мальта та Румунія ця частка менш контрастна порівняно з іншими країнами-членами ЄС. Наприклад, у Данії 52% фермерських господарств урізноманітнили сільськогосподарську діяльність альтернативними видами; в Австрії їх частка становить 37,3%, у Швеції - 33,8, Німеччині - 31 та Фінляндії - 26%. У цілому диверсифіковані фермерські господарства в ЄС виробляють 18,9% сільськогосподарської продукції. Так, Литва має найменшу частку господарств з альтернативними видами діяльності, які приносять дохід - 0,8%, але при цьому вони виготовляють 7,4% традиційної сільськогосподарської продукції.

Найпоширенішими видами альтернативної сільськогосподарської діяльності вважаються роботи за контрактами: обробка деревини, переробка сільськогосподарської продукції та виробництво енергетичних ресурсів. За результатами дослідження, яке ініціюється й провадиться Євростатом за десятирічний період [5], агротуризм є домінуючим елементом у стратегії диверсифікації фермерських господарств у таких країнах, як Великобританія, Ірландія, Іспанія, Нідерланди, Польща та Франція. Зокрема, у Франції з-поміж 48 320 ферм, кожна четверта розвиває туристичний бізнес. В Італії, де лише 5% від усіх фермерських господарств ведуть несільськогосподарську діяльність, агротуризм також є доволі поширеним - 19 300 ферм приймають туристів, особливо в Тоскані та провінції Больцано.

Спираючись на дослідження практичних особливостей розвитку несільськогосподарського бізнесу на рівні фермерських господарств в країнах-членах ЄС [9; 10; 11; 22] можна виокремити такі результати даного процесу: 1) туристична модель диверсифікації діяльності має інтегрований характер щодо всіх напрямів діяльності та дає змогу отримувати власникам фермерських госпо-

дарств синергетичний ефект у бізнесі; 2) за допомогою поєднання двох процесів - виробництва сировини та її переробки на готовий продукт - в умовах фермерських господарств формуються переваги вертикальної диверсифікації й створюється конкурентоспроможний на ринку кінцевий продукт; 3) доповнення традиційної сільськогосподарської діяльності особливою філософією бізнесу (екологічність виробництва, просування локальних культурних цінностей та продуктів, принад території тощо) приваблює у сільську місцевість численних туристів і позитивно впливає не лише на розвиток безпосередньо фермерства, а й громади в цілому; 4) використання можливостей біоенергетики в межах стратегії диверсифікації агробізнесу є ефективним напрямом підвищення самодостатності фермерських господарств з погляду задоволення енергетичних потреб і зменшення залежності від коливань цін на енергоринку, а також утилізації відходів виробництва; 5) розвитку несільськогосподарського бізнесу активно сприяє кооперація дрібних товаровиробників. Водночас система фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, сформована в межах Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС), є чинником, який демотивує фермерів щодо несільськогосподарської діяльності [15].

Отже, диверсифікація діяльності фермерських господарств у ЄС - важливий інструмент забезпечення їх прибутковості, особливо в умовах ментальної неготовності фермерів полишити сферу сільського господарства. Поєднання різних варіантів отримання фермерами доходу дає змогу не лише ефективним чином використовувати їх економічний потенціал, а й мінімізувати ризики господарювання за умови мінливості

ринкового середовища, реалізувати динамічну операційну стратегію розвитку. З метою підтримки розвитку та диверсифікації сільського бізнесу у багатьох європейських країнах функціонують спеціалізовані державні органи з достатніми ресурсними можливостями та повноваженнями.

Висновки. Підприємницький досвід у різних країнах світу, незалежно від їх географічного місцезнаходження, політичного устрою, має свої національні риси та ментальні особливості, постійно удосконалюється у науково-методологічному та прикладному напрямках, втілює нові ідеї й узагальнює існуючі стратегії розвитку, наповнені сучасним змістом. Тим самим доводиться парадигма багатофункціональності сільських територій, об'єктивно змінюється система поглядів у межах вирішення проблем сільськогосподарського виробництва. Процеси розвитку села передбачають використання механізмів стимулювання несільськогосподарського бізнесу, державного регулювання і впровадження механізму розвитку сільських територій з метою досягнення їх збалансованості та привабливості. На зміну проблемам подолання бідності, які були пріоритетними наприкінці ХХ ст. і які в основному вирішені, приходить нова філософія створення життєздатних і сталих сільських спільнот, що свідчить про безальтернативність диверсифікації сільського бізнесу, його економічну та соціальну мотивацію. З одного боку, це ключовий вектор підвищення ефективності використання ендегенного потенціалу сільських територій, з іншого - форма реалізації креативних задумів основних учасників бізнесу, сільських підприємців, для яких сфера прикладання праці виступає стимулюючим чинником особистої самореалізації.

Список бібліографічних посилань

1. *Bimpe O. A.* Ізраїльські кібуци - сто років історії. Трансформація сільського господарства та села: ювілейний зб. наук. ст. / заг. ред. Ю. Е. Губені. Львів : ЛНАУ, 2010. С. 256-261.
2. Израиль: доходы от туризма - 40 миллиардов. URL : http://mignews.com/news/travel/world/090114_173204_98898.html.
3. Про MASHAV. URL: <http://embassies.gov.il/kiev/mashav/Pages/AboutMASHAV.aspx>.
4. *Ткачук В. І.* Диверсифікація аграрного підприємництва : монографія. Житомир : ЖНАЕУ. 2011. 268 с.
5. Agricultural census 2010. URL : http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agricultural_census_2010.

References

1. Bitter, O.A. (2010). Izraelski kibutz - sto rokov istorii [Israeli Kibbutz - One Hundred Years of History]. *Transformatsiia silskoho hospodarstva ta sela: yuvileinyi : [zb. nauk. st.] - Transformation of agriculture and countryside: the jubilee: [col. of science art.]*. Yu.E. Hubeni (Ed.). Lviv: LNAU [In Ukrainian].
2. Izrail': dohody ot turizma - 40 milliardov [Israel: Tourism revenue is 40 billion]. *Mignews*. Retrieved from: http://mignews.com/news/travel/world/090114_173204_98898.html [In Russian].
3. Pro MASHAV [About MASHAV]. (n.d.). *Posolstvo Izrailiu v Ukraini*. Retrieved from: <http://embassies.gov.il/kiev/mashav/Pages/AboutMASHAV.aspx> [In Ukrainian].

6. Blad M. Pluriactivity of farming families - old phenomenon in new times. *Rural Areas and Development*. 2010. № 7. Pp. 155-160.
7. Brown J., Weber J., Wojan T. Emerging Energy Industries and Rural Growth. *USDA, Economic Research Report*. 2013. № 159. 53 p.
8. Chaplin H., Davidova S., Gordon M. Agricultural adjustment and the diversification of farm household and corporate farms in Central Europe. *Journal of rural studies*. Vol. 20, Issue 1. 2004. P. 61-77.
9. Davis J., Pearce D. The Non-Agricultural Rural Sector in Central and Eastern Europe. *Natural Resources Institute Report*. 2001. № 2630. 23 p.
10. De Dobbelaere A., De Keulenaere B., De Mey J., Lebuf V., Meers E., Ryckaert B., Schollier C. and Van Driessche J. Small-scale anaerobic digestion: Case studies in Western Europe. *Enerpedia*. 2015. 20 p.
11. Farm diversification in the EU / European Parliament Briefing. April, 2016. 8 p.
12. Fortunato M., Alter T. Culture and entrepreneurial opportunity in high- and low-entrepreneurship rural communities. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*. Vol. 10, No. 4. 2016. P. 447-476.
13. Julien P.-A. A Theory of Local Entrepreneurship in the Knowledge Economy. *Edward Elgar Publishing*, 2007. 336 p.
14. Kremen C., Iles A., Bacon C. Diversified farming systems: an agroecological, systems-based alternative to modern industrial agriculture. *Ecology and Society* - 2012. Vol. 17(4):44. URL : <http://dx.doi.org/10.5751/ES-05103-170444>.
15. Pastusiak R., Jasiniak M., Soliwoda M., Stawska J. What may determine the off-farm income? A review. *Agricultural Economics*. 2017. Vol. 63, № 8. P. 380-391.
16. Popp L., McCole D. Understanding tourists' itineraries in emerging rural tourism regions: the application of paper-based itinerary mapping methodology to a wine tourism region in Michigan. *Current issues in tourism*. 2016. Vol. 19, № 10. P. 988-1004.
17. Raymond L., David R., Ison L. Agricultural extension and rural development: breaking out of traditions: a second-order systems perspective. *Cambridge University Press*, 2000. 234 p.
18. Rural America At A Glance - 2017 Edition /United States Department of Agriculture Economic Research Service. *Economic Information Bulletin*. 2017. №182. 6 p.
19. Rural Development in the European Union: Statistical and Economic Information: Report 2013. European Commission, 2013. 390 p.
20. Rural Manufacturing at a Glance, 2017 Edition. USDA, Economic Information Bulletin 177. 2017. 6 p. URL : <https://www.ers.usda.gov/webdocs/publications/84758/eib-177.pdf?v=42962>.
21. Shiyani R., Pandya H. Diversification of Agriculture in Gujarat: A spatio-temporal analysis. *Indian Journal of Agricultural Economics*. 1998. Vol. 53. No. 4. P. 627-639.
22. Toader M., Roman G. Family farming - examples for rural communities development. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*. 2015. № 6. P. 89-94.
23. Tomczak F. Od rolnictwa do agrobiznesu. Transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. *Szkoła Główna Handlowa Oficyna Wydawnicza*, Warszawa, 2004. 481 p.
24. Vilsack T. United States rural policy: Increasing opportunities and improving the quality of life of rural communities. In: *OECD Regional Outlook 2016: Productive Regions for Inclusive Societies*. OECD Publishing, Paris, 2016. 301 p.
4. Tkachuk, V.I. (2011). *Dywersyfikacja ahrarnoho pidpryemnytstva: monohrafiia [Diversification of agrarian entrepreneurship: monograph]*. Zhytomir: ZhNAEU [In Ukrainian].
5. Agricultural census. (2010). *Eurostat*. Retrieved from: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agricultural_census_2010 [In English].
6. Blad, M. (2010). Pluriactivity of farming families - old phenomenon in new times. *Rural Areas and Development*, 7, 155-160 [In English].
7. Brown, J., Weber, J. & Wojan, T. (2013). Emerging energy industries and rural growth. *USDA, Economic Research Report*, 159, 1-53 [In English].
8. Chaplin, H., Davidova, S. & Gordon, M. (2004). Agricultural adjustment and the diversification of farm household and corporate farms in Central Europe. *Journal of rural studies*, 20 (1), 61-77 [In English].
9. Davis, J. & Pearce, D. (2001). The non-agricultural rural sector in Central and Eastern Europe. *Natural Resources Institute Report*, 2630, 1-23 [In English].
10. De Dobbelaere, A., De Keulenaere, B., Lebuf, V., Meers, E., Ryckaert, B., Schollier, C. & Van Driessche, J. (2015). *Small-scale anaerobic digestion: Case studies in Western Europe*. Rumbeke, Inagro [In English].
11. EPRS (2016). Farm diversification in the EU. *European Parliament Briefing*, 1-8 [In English].
12. Fortunato, M. & Alter, T. (2016). Culture and entrepreneurial opportunity in high- and low-entrepreneurship rural communities. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 10(4), 447-476 [In English].
13. Julien, P.-A. (2007). *A Theory of Local Entrepreneurship in the Knowledge Economy*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing [In English].
14. Kremen, C., Iles, A. & Bacon, C. (2012). Diversified farming systems: an agroecological, systems-based alternative to modern industrial agriculture. *Ecology and Society*, 17(4), 44. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.5751/ES-05103-170444> [In English].
15. Pastusiak, R., Jasiniak, M., Soliwoda, M. & Stawska, J. (2017). What may determine the off-farm income? A review. *Agricultural Economics*, 63(8), 380-391 [In English].
16. Popp, L. & McCole, D. (2016). Understanding tourists' itineraries in emerging rural tourism regions: the application of paper-based itinerary mapping methodology to a wine tourism region in Michigan. *Current issues in tourism*, 19(10), 988-1004 [In English].
17. Raymond, L., David, R. & Ison, L. (Eds.) (2000). *Agricultural extension and rural development: breaking out of traditions: a second-order systems perspective*. Cambridge: Cambridge University Press [In English].
18. Rural America at a glance - 2017 edition. (2017). *Economic Information Bulletin*, 182, 6 [In English].
19. *Rural development in the European Union: statistical and economic information: report 2013*. (2013). Brussel: European Commission [In English].
20. Rural manufacturing at a glance: 2017 Edition. (2017). *Economic Information Bulletin*, 177. Retrieved from: <https://www.ers.usda.gov/webdocs/publications/84758/eib-177.pdf?v=42962> [In English].
21. Shiyani, R. & Pandya, H. (1998). Diversification of agriculture in Gujarat: A spatio-temporal analysis. *Indian Journal of Agricultural Economics*, 53(4), 627-639 [In English].
22. Toader, M. & Roman, G. (2015). Family farming - examples for rural communities development. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 6, 89-94 [In English].
23. Tomczak, F. (2004). *Od rolnictwa do agrobiznesu. Transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*. Warszawa, Szkoła Główna Handlowa Oficyna Wydawnicza [In Polish].
24. Vilsack, T. (2016). United States rural policy: Increasing opportunities and improving the quality of life of rural communities. *OECD Regional Outlook 2016: Productive Regions for Inclusive Societies*. Paris: OECD Publishing [In English].

Zinchuk T.O., Kutsmus N.M. Business diversification in rural areas: international experience

The purpose of the article is to generalize methodological peculiarities and practical patterns of business diversification in rural areas in some foreign countries as an element of forming an effective economic model of rural development.

Research methodology. In the research process have been used such scientific methods as generalization, analysis and synthesis, induction and deduction.

Research results. According to the research results, applied peculiarities of the diversification of rural business in the United States, Israel and EU countries have been discovered, which confirm that such activities are more than just agribusiness; it provides multi-functional development of the rural economy, and also proves its key role in ensuring the viability of rural areas.

Elements of scientific novelty. Based on the experience of the researched countries, synergetic nature of the existing models of rural business diversification, and ability of the diversification strategies to ensure self-sufficiency of farms in terms of meeting production needs and reducing dependence on market fluctuations have been proved.

Practical significance. The obtained results of the research can serve as the basis for the process of forming the development model of rural business in Ukraine in the context of existing opportunities and threats of rural development, which are of global nature. Figs.: 1. Refs.: 24.

Keywords: business, rural business, rural area, rural economy, rural development, diversification.

Zinchuk Tetyana Oleksiyivna - doctor of economic sciences, professor, head of the department of international economic relations and European integration, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi bld., Zhytomyr)
E-mail: zintshuk@gmail.com

Kutsmus Nataliia Mykolaivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of international economic relations and European integration, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi bld., Zhytomyr)
E-mail: kutsmusn@ukr.net

Зинчук Т.А., Куцмус Н.Н. Диверсифікація бізнесу на сільських територіях: опыт стран мира

Цель статьи - обобщить методологические особенности и практические закономерности диверсификации бизнеса на сельских территориях в отдельных странах мира как элемента формирования эффективной модели развития сельской экономики.

Методика исследования. Использованы методы: обобщения, анализа и синтеза, индукции и дедукции.

Результаты исследования. Установлены прикладные особенности процесса диверсификации сельского бизнеса в США, Израиле и странах ЕС, подтверждающие выход такой деятельности за пределы агробизнеса, что обеспечивает многофункциональный развитие сельской экономики, а также доводит ее ключевую роль в обеспечении жизнеспособности сельских территорий.

Элементы научной новизны. Новизна состоит в том, что на основе опыта исследуемых стран доказано синергетический характер существующих моделей диверсификации сельского бизнеса, способность стратегий разнообразия деятельности обеспечивать повышение самодостаточности фермерских хозяйств с позиции удовлетворения производственных нужд и уменьшения зависимости от рыночных колебаний.

Практическая значимость. Полученные выводы могут служить основой для процесса формирования модели развития сельского бизнеса в Украине в контексте существующих возможностей и угроз сельскому развитию, которые имеют глобальный характер. Илл.: 1. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: бизнес, сельский бизнес, сельская территория, сельская экономика, сельское развитие, диверсификация.

Зинчук Татьяна Алексеевна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой международных экономических отношений и европейской интеграции, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)
E-mail: zintshuk@gmail.com

Куцмус Наталья Николаевна - кандидат экономических наук, доцент кафедры международных экономических отношений и европейской интеграции, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)
E-mail: kutsmusn@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 19.03.2018 р.

Фахове рецензування: 02.04.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Зінчук Т. О., Куцмус Н. М. Диверсифікація бізнесу на сільських територіях: досвід країн світу. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 19-27.

*

Розвиток ринку земель сільськогосподарського призначення через механізм консолідації земель

Мета статті - обґрунтувати усунення перешкод на шляху запровадження ринкового обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення та його розвитку через їх консолідацію.

Методика дослідження. Використано загальнонаукові і економічні методи: діалектичний, дедуктивний, аналізу та синтезу, системного аналізу.

Результати дослідження. Висвітлено основні проблеми, які заважають відкриттю повноцінного ринку земель, а консолідацію земель сільськогосподарського призначення розглянуто як один із механізмів їх вирішення. Обґрунтовано модель запровадження регульованого ринку земель сільськогосподарського призначення через консолідацію земель. Введено поняття «активний обіг земельних ділянок» та надано характеристику цього процесу.

Елементом наукової новизни. Емпірично доведено, що консолідація земель сприяє упередженню можливих ризиків при здійсненні трансакцій із земельними ділянками й правами на них. Аргументовано доцільність введення поняття «активний обіг земельних ділянок» в рамках проведення консолідації земель.

Практична значущість. Запровадження повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення із застосуванням консолідації земельних ділянок дасть можливість виявити слабкі місця у земельному законодавстві, визначити тенденції щодо формування попиту, пропозиції та ціни. Рис.: 1. Бібліогр.: 15.

Ключові слова: консолідація земель, обіг земельних ділянок, ринок земель, землі сільськогосподарського призначення, права на землю, земельна ділянка.

Попов Андрій Сергійович - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру, Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва (Харківська обл., Харківський р-н, п/в Докучаєвське-2)
E-mail: popov_andriy@knau.kharkov.ua

Постановка проблеми. Міжнародний досвід свідчить, що добре функціонуючий ринок земель стимулює ефективність ведення сільськогосподарства та рівень інвестицій. Він сприяє проведенню змін у структурі землекористування та активізує оптимальне використання ресурсів. Щодо запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення й дотепер немає єдиного бачення. Про це свідчить рішення Верховної Ради України про продовження дії заборони на продаж землі сільськогосподарського призначення до 1 січня 2019 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми і моделі запровадження повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення розглядаються в багатьох публікаціях. Особливої уваги заслуговують наукові праці Ю.О. Лупенка [3], А.Г. Мартина [4], М.П. Мартинюка [5], Д. В. Нізалова [6], П.Т. Саблука [10], М.М. Федорова [11]. Однак, незважаючи на вагомий науковий доробок, теоретичні положення та розроблені моделі запровадження ринку земель сільськогосподар-

ського призначення залишаються неналежним чином обґрунтованими. Про це свідчить діюча заборона на продаж земель сільськогосподарського призначення.

Мета статті - обґрунтувати усунення існуючих перешкод на шляху запровадження ринкового обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення та його розвитку через їх консолідацію.

Виклад основних результатів дослідження. Результатом проведення земельної реформи в Україні стало формування основних передумов запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, розроблено і прийнято законодавчі акти, здійснено роздержавлення і приватизацію понад 2/3 площі сільськогосподарських угідь, створено системи реєстрації земельних ділянок і прав на землю. Як показує з 2001 р. 16-річна дія мораторію, цього виявилось недостатньо, а тому ринкові земельні відносини зупинилися на початковій стадії їх розвитку і характеризуються, передусім, обігом прав оренди земельних ділянок.

Основними причинами дії заборони на продаж земель сільськогосподарського призначення, за даними низки досліджень

[1-2, 6-8, 12], є: незавершеність наповнення земельного кадастру та відсутність інвентаризації земель; недосконалий механізм оцінки землі; побоювання, що землю у селян скуплять за безцінь; існування передумов щодо масового купування земель вітчизняними або іноземними олігархами (агрохолдингами); розвиток подальшої тінізації ринку земель; недостатня обізнаність громадян у сфері земельного права та ринку земель.

На нашу думку, існування вищенаведених причин щодо збереження дії мораторію на продаж чи відчуження іншим способом земель сільськогосподарського призначення здебільшого зумовлено недостатністю юридичного та економічного обґрунтування. Одночас діють і об'єктивні чинники, що стримують, але не заперечують існування ринку земель, а саме:

- неналежним чином чітко визначені права власності на землю (не всі земельні ділянки зареєстровані в державному земельному кадастрі (наприклад, земельні ділянки колективної форми власності), неактуальність та розбіжність даних реєстрів земельних ділянок і прав на них, невідповідність між різними правовстановлюючими документами, невитребувані паї, відумерла спадщина, багато співвласників, укладання неформальних угод тощо);

- фрагментація земель сільськогосподарського призначення;

- складна процедура укладання угод щодо земельних ділянок;

- високі витрати на проведення транзакцій;
- відсутність доступу до кредитних ресурсів;

- велика кількість різноманітних обмежень щодо використання земель.

Консолідація земель сільськогосподарського призначення (далі - консолідація земель), як сукупність заходів щодо коригування структури прав власності через координацію дій між власниками та користувачами земельних ділянок [9], може відігравати важливу роль в усуненні вищенаведених перешкод на шляху запровадження ринку земель і прискорення його розвитку.

Це зумовлено тим, що консолідація земель:

- провадиться лише із сформованими земельними ділянками - зареєстрованими у системі державного земельного кадастру й державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Для уникнення

ситуацій, пов'язаних з нечітко визначеними правами щодо земельних ділянок, процедурою консолідації земель передбачено здійснення інвентаризації усіх земель у межах проектної території, під час якої уточнюють межі земельних ділянок і прав на землю з оформленням відповідних документів;

- передбачає проведення перерозподілу земель із метою усунення недоліків просторових умов використання та фрагментації земель сільськогосподарського призначення;

- дає змогу прогнозувати залучення максимальної кількості землевласників/землекористувачів та інших зацікавлених сторін через громадські слухання за участі місцевих засобів масової інформації, що забезпечує поінформованість громадськості та формує позитивне ставлення суспільства до усієї процедури;

- є процесом обігу земель - результат укладання цілої низки різноманітних угод (правочинів) щодо земельних ділянок (транзакцій) між землевласниками та землекористувачами;

- сприяє зменшенню витрат на здійснення транзакцій, оскільки дає змогу досягти домовленостей великої кількості зацікавлених сторін про одночасне укладання цілої низки угод щодо земельних ділянок (купівлі, продажу, обміну, оренди тощо). Більше того, на укладені договори оформляється лише один документ, що спрощує процедуру погодження і затвердження як у часі, так і за фінансовими витратами;

- провадиться у рамках одного проекту з чітко визначеними географічними межами (проектною територією). Саме в межах проектної території відбувається планування та перерозподіл земель і прав власності на неї за активної участі власників, користувачів та інших зацікавлених сторін.

Отже, обіг земельних ділянок відіграє ключову роль у процесі консолідації земель сільськогосподарського призначення, а його активність (мобільність) є запорукою досягнення успішних результатів здійснення консолідації, незалежно від обраних методів і способів її проведення. Оскільки мобільність обігу земельних ділянок розглядається в рамках консолідації земель, то його визначення повинно відповідати загальноприйнятому розумінню консолідації. Під активним обігом земельних ділянок у межах реалізації проекту консолідації земель маємо на увазі узгод-

жену реструктуризацію прав на землю між її власниками способом продажу, купівлі, обміну або оренди [14, с. 26].

Перехід прав на землю під час проведення консолідації земель здійснюється за планом з перерозподілу земель, погодженим з усіма зацікавленими сторонами в межах чітко визначеної проектної території, отже, обіг земельних ділянок набуває узгодженого (скоординованого) значення. Таким чином, мобільність обігу земельних ділянок дає змогу описати попередній (імовірний)

стан передачі прав на землю на початку стадії планування проекту консолідації земель та остаточний варіант укладених цивільно-правових угод щодо земельних ділянок після завершення проекту.

Як показують дослідження [14, 15], активний обіг земельних ділянок у межах проектної території консолідації земель залежить від трьох основних чинників: місцевих особливостей структури сільськогосподарського землекористування, земельного фонду, необхідних знань і потенціалу (рисунок).

Основні чинники активного обігу земельних ділянок у рамках консолідації земель

Джерело: Розроблено автором за даними [14, 15].

Аналіз місцевих особливостей структури сільськогосподарського землекористування дає можливість визначити потенціал для покращення умов використання земель. По-перше, це стосується структури власності - розміру сільськогосподарського землеволодіння та рівня фрагментації власності. Високий рівень фрагментації земель у межах проектної території свідчатиме про такий самий ступінь мотивації землевласників і землекористувачів та їх потенційну готовність до змін у структурі сільськогосподарського землекористування. По-друге, аналізується існуюча структура сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств і землекористувань одноосібників - кількість земельних ділянок, що обробляються безпосередньо їхніми власниками, площа орендованих та наданих в оренду земель. По-третє, розглядається ситуація на місцевому ринку земель - вивчається попит землевласників і керівників господарств на

отримання додаткових площ земель сільськогосподарського призначення та бажання подальшого розвитку своїх господарств.

Земельний фонд - це земельні ділянки сільськогосподарського призначення в межах проектної території, які будуть доступними для добровільного та/або примусового (за принципом більшості) перерозподілу земель. Такий земельний фонд формується за наявності: земельних ділянок сільськогосподарського призначення або їх частин, власники яких під час здійснення консолідації земель вирішили їх продати; державних земель запасу та резервного фонду; земельних ділянок, власники яких бажають обміняти їх на інші ділянки під час консолідації земель.

Знання та розуміння призначення консолідації земель у межах проектної території зацікавленими сторонами має важливе значення у їх заінтересованості щодо її проведення та взяття активної участі. Набагато

легше мотивувати людей до участі, якщо вони розуміють, які переваги та вигоди отримають у результаті реалізації проекту. Не менш важливим чинником активного обігу земельних ділянок є наявність необхідного *потенціалу*, а саме досвідчених фахівців, які мають професійні й особисті навички вдалого проведення переговорів між зацікавленими сторонами щодо перерозподілу прав на землю.

Врахування вищенаведених трьох чинників дає змогу охарактеризувати потенційну активність обігу земельних ділянок у межах конкретної місцевості (території), яка у подальшому значною мірою впливатиме на успішність проведення консолідації земель. Використання цих чинників буде доцільним при розробці загальнодержавної земельної політики чи окремих стратегій розвитку земельних відносин з метою стимулювання активізації обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення та підтримки розвитку процесу консолідації земель у країні.

Активність обігу земельних ділянок є головною умовою, що визначає позитивний результат або невдачу проектів із консолідації земель сільськогосподарського призначення. Інструменти консолідації земель не можуть бути створеними та удосконалюватися ізольовано, тому для успішного застосування їх інтегровано у земельну політику країни.

Наведені вище аргументи дають нам підстави розглядати консолідацію земель як одну з умов запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення. На нашу думку, важливим є існування географічної межі ринку земель, що представлено проектною територією консолідації земель, в межах якої лише її учасники матимуть право купити-продати або в інший спосіб відчужити земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Таке обмеження дає змогу вирішити одну з головних причин продовження дії мораторію - запобігти неконтрольованому скуповуванню землі.

За оцінками експертів ФАО [13], відкриття повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення може призвести до різкого зростання рівня їх фрагментації. Але якщо перехід права на землю відбуватиметься в межах проектною територією консолідації земель, фрагментація земель стає контрольованим процесом, що дає змогу не

лише зберегти існуючу структуру землекористування, а, навіть, покращити її.

Відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення у рамках консолідації земель унеможливилює розвиток тіншового ринку, оскільки перерозподіл земель здійснюватиметься лише із зареєстрованими земельними ділянками на відкритій основі під час громадських слухань під управлінням відповідального органу за проведення консолідації. Консолідація земель здебільшого передбачає добровільний підхід, а тому можна спрогнозувати, що ніхто не буде примусово та всупереч своїй волі позбавлений права власності на землю.

Географічна обмеженість ринку земель може стати причиною дисбалансу між попитом і пропозицією, що є істотним недоліком. Наразі неможливо передбачити попит і пропозицію на землю, оскільки остаточно не визначені суб'єкти (фізичні та юридичні особи, як і займаються або не займаються сільськогосподарським виробництвом); максимальна площа земельної ділянки, якою може володіти особа та ін. Можна стверджувати, що навіть в умовах обмеженої території з'явиться певна критична кількість угод, яка дасть змогу визначити цінові орієнтири на місцевому рівні. Але слід визнати, що такі ціни важко буде назвати реально ринковими. Чітко визначений список учасників консолідації земель у межах проектною територією, а відповідно потенційних продавців і покупців, буде стримувати спекулятивний попит на землю.

Висновки. Запровадження повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення не є панацеєю, але він відіграє важливу роль у підтримці економічного розвитку країни, якості життя населення та сталості одного з найважливіших ресурсів у сільськогосподарському виробництві - землі.

Консолідацію земель сільськогосподарського призначення — процес перерозподілу земель та прав на них через координацію дій між власниками та користувачами земельних ділянок, можна розглядати як регульований обіг земель сільськогосподарського призначення в межах конкретної території. Такий варіант запровадження повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення є життєздатним на фоні усіх інших запропонованих моделей [5, 7] відкриття ринку. Як вже зазначалося, консолідація земель провадиться в межах пев-

ної території як пілотний проект, що дасть можливість виявити і й усунути неузгодженості в земельному законодавстві, визначи-

ти тенденції щодо формування попиту і пропозиції, з'ясувати чинники активного обігу земель.

Список бібліографічних посилань

1. Гайдай М. Мораторій на продаж землі. Топ-10 міфів пропаганди ринкофобії. URL : <https://www.epravda.com.ua/publications/2016/03/31/587353/> (дата звернення: 23.01.2018).
2. Кулеш Л. Чому Україна не готова до впровадження вільного ринку землі. URL : <https://informator.news/chomu-ukrajina-ne-hotova-vprovadzheniya-vilnoho-rynku-zemli/> (дата звернення: 23.01.2018).
3. Лупенко Ю. О., Хоодаківська О. В. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві (аналітичний огляд). Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 52 с.
4. Мартин А. Г. Регулювання ринку земель в Україні : наукова монографія. Київ : «Аграр Медіа Груп», 2011. 254 с.
5. Мартинюк М. П. Економічні передумови та моделі запуску ринку земель в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 16-21.
6. Нізалов Д. В. Мораторій на продаж землі - це фактично субсидія сільгоспвиробникам. URL : <http://dyvys.info/2017/05/15/moratorij-na-prodazh-zemli-tse-faktychno-subsyidiya-silgospvyrobnykam-ekspert/> (дата звернення: 23.01.2018).
7. Чотири альтернативи мораторію: концепція земельної реформи від експертів / Д. Нізалов, С. Кубах, О. Нів'євський та ін. URL : <http://agravery.com/uk/posts/show/cotiri-alternativi-moratoriu-koncepcia-zemelnoi-reformi-vid-ekspertiv> (дата звернення: 23.01.2018).
8. Пашковська Т. Мораторій на продаж землі: to be or not to be? URL : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/moratorij-na-prodazh-zemli-to-be-or-not-to-be.html> (дата звернення: 23.01.2018).
9. Попов А. Наукові підходи щодо визначення поняття консолідації земель сільськогосподарського призначення. *Землевпорядний вісник*. 2016. № 3. С. 31-35.
10. Саблук П. Т. Розвиток земельних відносин в Україні. - Київ : ННЦ «ІАЕ», 2006. 396 с.
11. Федоров М. М. Особливості формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні. *Економіка АПК*. 2007. № 5. С. 73-78.
12. Ярошук О. Земля дійшла до Конституційного Суду: 5 головних міфів про земельний мораторій. URL : <https://voxukraine.org/uk/zemelnij-moratorij-ua/> (дата звернення: 23.01.2018).
13. FAO. Technical Assistance to the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine in agricultural Support Policy, Exports of Horticultural Products and Land Consolidation (TCP/UKR/3601): Report on the legal framework for land consolidation and the draft Law on Land Consolidation in Ukraine. FAO, 2017. 55 p.
14. Hartvigsen M. Land Mobility in a Central and Eastern European Land Consolidation Context. *Nordic Journal of Surveying and Real Estate Research*. - 2014. Vol. 10, No. 1. P. 23-46.
15. Soerensen E. M. Lokal Landbrugsplanlægning - en undersøgelse af dansk jordfordeling praksis 1979-84 og om forandring af landbrug og landskab. Aalborg Universitetsforlag: Serie om offentlig planlægning, 1987. Nr. 21. 56 p.

References

1. Haidai, M. (2016). Moratorii na prodazh zemli. Top-10 mifiv propahandy rynkofobii [Moratorium on the sale of land. Top 10 myths of propaganda of rynkophobia]. *Ekonomichna Pravda*. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/publications/2016/03/31/587353/> [In Ukrainian].
2. Kuliesh, L. (2017). Chomu Ukraina ne hotova do vprovadzhenia vilnoho rynku zemli [Why Ukraine is not ready for the introduction of a free land market]. Retrieved from: <https://informator.news/chomu-ukrajina-ne-hotova-vprovadzheniya-vilnoho-rynku-zemli/> [In Ukrainian].
3. Lupenko, Yu.O., & Khodakivska, O.V. (2015). *Transformatsiia zemelnykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi (analitichnyi ohliad)* [Transformation of land tenure in agriculture (analytical review)]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
4. Martyn, A.H. (2011). *Rehulivannia rynku zemel v Ukraini: naukova monohrafiia* [Regulation of the land market in Ukraine: scientific monograph]. Kyiv: "Ahrar Media Hrup" [In Ukrainian].
5. Martyniuk, M.P. (2016). Ekonomichni peredumovy ta modeli zapusku rynku zemel v Ukraini [Economic preconditions and models for launching the land market in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 16-21 [In Ukrainian].
6. Nizalov, D. (2017). Moratorii na prodazh zemli - tse faktychno subsyidiia silhospvyrobnykam [A moratorium on land sales is in fact a subsidy for agricultural producers]. *Dyvys Info*. Retrieved from: <http://dyvys.info/2017/05/15/moratorij-na-prodazh-zemli-tse-faktychno-subsyidiya-silgospvyrobnykam-ekspert/> [In Ukrainian].
7. Nizalov, D., Kubakh, S., Niv'ievskiy, O., & Kulynych, P. (2016). Chotyry alternatyvy moratoriiu: kontseptsiiia zemelnoi reformy vid ekspertiv [Four alternatives to the moratorium: the concept of land reform from experts]. *Agavery*. Retrieved from: <http://agravery.com/uk/posts/show/cotiri-alternativi-moratoriu-koncepcia-zemelnoi-reformi-vid-ekspertiv> [In Ukrainian].
8. Pashkovska, T. (2017). Moratorii na prodazh zemli: to be or not to be? [Moratorium on the sale of land]. *Yurydychna Hazeta Online*. Retrieved from: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/moratorij-na-prodazh-zemli-to-be-or-not-to-be.html> [In Ukrainian].
9. Popov, A. (2016). Naukovi pidkhody shchodo vyznachennia poniattia konsolidatsii zemel silskohospodarskoho pryznachennia [The scientific approaches to definition of agricultural land consolidation]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 3, pp. 31-35 [In Ukrainian].
10. Sabluk, P.T. (2006). *Rozvytok zemelnykh vidnosyn v Ukraini* [Development of land tenure in Ukraine]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
11. Fedorov, M.M. (2007). Osoblyvosti formuvannia rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini [The features of the formation of the agricultural land market in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 73-78 [In Ukrainian].
12. Iaroshchuk, O. (2017). *Zemlia diishla do Konstytutsiinoho sudu: 5 holovnykh mifiv pro zemelnyi moratorij* [The land reached the Constitutional Court: 5 main myths about the land moratorium]. Retrieved from: <https://voxukraine.org/uk/zemelnij-moratorij-ua/> [In Ukrainian].
13. Technical assistance to the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine in agricultural support policy, exports of horticultural products and land consolidation (TCP/UKR/3601): Report on the legal framework for land consolidation and the draft Law on Land Consolidation in Ukraine. (2017). FAO [In English].
14. Hartvigsen, M. (2014). Land mobility in a Central and Eastern European land consolidation context. *Nordic Journal of Surveying and Real Estate Research*, 10(1), pp. 23-46 [In English].

15. Soerensen, E.M. (1987). *Lokal Landbrugsplanlægning - en undersøgelse af dansk jordfordeling spraksis 1979-84 og om forandring af landbrug og landskab [Local Agricultural Planning - a survey of Danish soil distribution practices 1979-84 and change of agriculture and landscape]*. Aalborg Universitetsforlag: Serie om offentlig planlægning, Nr. 21 [In Danish].

Popov A.S. Development of the agricultural land market through a mechanism of land consolidation

The purpose of the article is to justify the elimination of existing obstacles to the introduction of market turnover of agricultural land and the land market development through the land consolidation.

Research methodology has been based on the elaboration of scientific publications of Ukrainian and foreign authors by using general scientific and special economic methods: the dialectical method, methods of analysis and synthesis, the method of system analysis and deductive method.

Research results. The main problems that hinder the opening up of a complete land market have been highlighted and the agricultural land consolidation has been considered as one of the mechanisms for their solution. The model of the introduction of a regulated agricultural land market through land consolidation has been proposed. The concept of "land parcels mobility" and the characteristic of this process have been provided.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty of the article lies in implementation of land consolidation as a mechanism for solving problems that impede the introduction of agricultural land market. It has been empirically proven that land consolidation contributes to the prevention of possible risks during transactions to land parcel and land rights. The usefulness of introducing the concept of "land parcels mobility" in the framework of land consolidation has been actualized.

Practical significance. Opening of a full-fledged agricultural land market in the framework of land consolidation will make enable to identify and fix the weaknesses of land legislation, discover trends in the formation of demand and supply, find out the factors of land mobility and land price formation. Figs.: 1. Refs.: 15.

Keywords: land consolidation, turnover of land parcels, land market, agricultural land, land rights, land parcel.

Popov Andriy Sergiyovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of land resources management and cadastre, V.V. Dokuchayev Kharkiv National Agrarian University (Dokuchaievskoe-2, Kharkiv district, Kharkiv region)

E-mail: popov_andriy@knau.kharkov.ua

Попов А.С. Развитие рынка земель сельскохозяйственного назначения через механизм консолидации земель

Цель статьи - обосновать устранения препятствий на пути внедрения рыночного оборота земельных участков сельскохозяйственного назначения и его развития через их консолидацию.

Методика исследования. Используются общенаучные и специальные экономические методы: диалектический, дедуктивный, анализа и синтеза, системного анализа.

Результаты исследования. Освещены основные проблемы, которые мешают открытию полноценного рынка земель, а консолидация земель сельскохозяйственного назначения рассматривается как один из механизмов их решения. Представлена модель внедрения регулируемого рынка земель сельскохозяйственного назначения через консолидацию земель. Введено понятие «активный оборот земельных участков» и дана характеристика этого процесса.

Элементом научной новизны. Эмпирически доказано, что консолидация земель способствует предупреждению возможных рисков при осуществлении сделок с земельными участками и правами на них. Аргументирована целесообразность введения понятия «активный оборот земельных участков» в рамках проведения консолидации земель.

Практическая значимость. Внедрение полноценного рынка земель сельскохозяйственного назначения с применением консолидации земельных участков позволит выявить слабые места в земельном законодательстве, определить тенденции формирования спроса, предложения та цены. Илл.: 1. Библиогр.: 15.

Ключевые слова: консолидация земель, оборот земельных участков, рынок земель, земли сельскохозяйственного назначения, права на землю, земельный участок.

Попов Андрей Сергеевич - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры управления земельными ресурсами и кадастра, Харьковский национальный аграрный университет им. В.В. Докучаева (Харьковская обл., Харьковский р-н, п/о Докучаевское-2)

E-mail: popov_andriy@knau.kharkov.ua

Стаття надійшла до редакції 20.02.2018 р.

Фахове рецензування: 02.03.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Попов А. С. Розвиток ринку земель сільськогосподарського призначення через механізм консолідації земель. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 28-33.

*

Безробіття на селі - кризова невизначеність для сільської жінки

Мета статті - проаналізувати стан та визначити напрями подальшого розв'язання проблеми безробіття серед сільського населення, в тому числі сільських жінок.

Методика дослідження. Методи: статистико-економічний, порівняльного аналізу, розрахунковий.

Результати дослідження. Висвітлено небажану картину соціальної дійсності життєвого рівня селян, коли втрачено місця прикладання праці, через що сільське населення позбулося відповідних доходів. Безробіття досягло своєї гостроти, і це є основною проблемою, пов'язаною із розвитком сільських територій, адже питання зайнятості сільського населення є першочерговим.

Дана характеристика нинішнього сільського життя, де особливо потерпають від безробіття сільські жінки, як наслідок, їхні сім'ї. Помітно збільшується кількість жінок села, які виїжджають на роботу за кордон. У всіх регіонах України швидкими темпами зростає депопуляція.

Елементи наукової новизни. Реальністю у вирішенні даної проблеми для сільського населення стають особисті підсобні господарства, які є постачальником основних продуктів харчування, слугують гарантом виживання. Характеристикою наявного сільського життя доведено, що утримання домашнього господарства передусім лягає на жіночі плечі.

Практична значущість. Обґрунтовано необхідність створення передумов для сталого розвитку сільських територій, що приведе до покращення житлових умов селян завдяки розвитку соціальної та інженерної інфраструктури села. Велика надія покладається на сприяння і стимулювання до створення нових робочих місць, умов для навчання та перекваліфікації осіб. Адже в умовах, що склалися, сільська жінка відчуває себе незахищеною з боку держави, непотрібною для суспільства, а тому її життєві кроки - в кризовій невизначеності. Табл.: 5. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: безробіття, сільська жінка, сфера прикладання праці, особисті підсобні господарства, міграція, демографічне навантаження.

Саблук Ганна Іванівна - старший науковий співробітник відділу соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. У період реформування аграрної економіки великого значення набуває аналіз життєвого і трудового потенціалу сільського населення. Сфери людського буття підвладні різним змінам, а тим більше, коли виникають кризові явища в його соціально-економічному становищі. Передусім саме такий стан людського життя призводить до порушення механізму збереження життєвого і трудового потенціалів, до руйнування внутрішньої будови самовідтворювальних процесів соціально-демократичного розвитку села, що накладає відбиток на його самобутність, культуру, звичаї тощо.

Вивільнення трудівників села з реформованих колективних господарств привело до неприлаштування людей в нових умовах, породило масове безробіття селян. Нині люди, які проживають у селі, які хочуть і можуть працювати, залишилися без роботи. Безробіття стало гіркою реальністю. Особливо потерпають від безробіття сільські жін-

ки, як наслідок, їхні сім'ї, здоров'я і успіхи дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гостра проблема безробіття на селі є постійним предметом досліджень сучасних учених-економістів і в дискусіях, і в працях. Дана тема вивчалася такими науковцями, як К.І. Якуба [1, 6], Л.О. Мармуль [2], О.М. Бородіна, І.В. Прокопа, В.В. Юрчишин [3], А.В. Руснак [4], О.П. Славкова [5], Л.І. Михайлова [13] та ін.

Мета статті - проаналізувати стан та визначити напрями подальшого розв'язання проблеми безробіття серед сільського населення, в тому числі сільських жінок.

Виклад основних результатів дослідження. Як відомо, третина населення України проживає у сільській місцевості, з них - понад 7 млн жінок, і ця жіноча частина людства заслуговує на особливе визнання (всього в Україні 22,8 млн жінок). Історія свідчить про ті факти, коли жінка брала участь в історичних подіях життя країни, повсюдно ставала на зміну чоловіку під час бойових дій і в часи економічних криз. І саме завдя-

ки жінці, яка була берегинею своїх дітей, захищала їх і працюю, і душею, збереглося молоде покоління на окупованих територіях, а тим самим - українська нація. Подвиг жінки, мабуть, неможливо об'єктивно оцінити і до сьогодні, тому вся турбота суспільства і держави впродовж років повинна бути спрямована на визначення ролі сільської жінки в ньому та забезпечення їй повноцінного життя.

Щороку світ відзначає Міжнародний день сільських жінок, засновниками якого є учасники Жіночої конференції в Пекіні, яку проводили під егідою ООН у 1995 р. Відтоді день сільських жінок багато країн світу вважають святом з гаслами про соціальну допомогу жінкам, які живуть і працюють у селі. Це день, коли людство повинно звернути увагу на рівень життя жінок у сільській місцевості, і ця дата має нагадати, настільки суспільство зобов'язане сільським жінкам за їхню працю. Офіційно цей день затверджений Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 2007 р.

На жаль, упродовж аграрних трансформацій, які відбуваються, набула небажаної картини соціальна дійсність сільськогосподарських підприємств, яка не довела свого відповідного розвитку, що негативно відбивалося на життєвому рівні селян. Жителі села втрачали свої місця прикладання праці, позбувалися відповідних доходів. Як наслідок, знизився попит на платні послуги, відповідно стало менше на них споживачів, що своєю чергою призвело до скорочення мережі підприємств і тих соціальних закладів, які так потрібні мешканцям села.

Нинішнє сучасне сільське життя підкреслює сумну картину, коли глухими сільськими вулицями гуляє безробіття, бо рівень життя селян - низький. І хоча аграрний розвиток доводить нарощення сільськогосподарського виробництва, вигода від нього для селян зовсім мала. Нібито мрія селян здійснилася стосовно власності землі, вони стали її господарями та власниками свого майна, і водночас основна частина сільського населення знаходиться нині за межею бідності. Загострюється демографічна ситуація, на низькому рівні механізація сільськогосподарського виробництва, а безробіття зростає. Умови життя селян потребують докорінного поліпшення, а якість - безпосередньо залежить від конкурентоздатності людини на ринку праці. Більша части-

на сільського населення в останні роки зайнята в найпростіших, будь-яких професіях не через брак своєї професійної освіти, а через відсутність потрібних місць роботи.

Основна причина ситуації, в якій опинилися сільські жителі, - відсутність сфери прикладання праці. Виробничими структурами сільська місцевість майже не охоплюється, а тому сільські люди працездатного віку зайняті в особистих селянських господарствах. Це є їх необхідною мірою існування і головним мотивом для задоволення потреб сім'ї у продуктах харчування.

Оплата праці у суспільному секторі не може забезпечити життя селян. Так, у 2016 р. заробітна плата в сільському господарстві становила 71,1% від рівня промисловості і 80,9% від середнього рівня по економіці [12].

Жіноча праця в сільському господарстві оцінюється ще нижче і становить близько 84% від заробітної плати чоловіка. Водночас щоденні навантаження на сільську жінку сягають 15 год 24 хв, що протирічить фізіологічним нормам. І при цьому значимість жіночої праці є високою, адже переважає в основних галузях сільськогосподарського виробництва [1].

Слід зазначити, що значні гендерні відмінності в оплаті праці українців за рівнем заробітної плати простежуються упродовж усієї історії статистичного спостереження.

Вивчення ситуації, що склалася на сільському ринку праці, - одна з основних проблем, пов'язаних із розвитком сільських територій, а це означає, що питання зайнятості сільського населення - першочергове. Саме тому для сільського населення країни особисті підсобні господарства (домогосподарства) донині виступають постачальником продуктів харчування, а головне - своєрідним гарантом виживання.

Звичайно, не всі сільські жителі працездатного віку можуть працювати у суспільному виробництві (сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства і т.п.), якщо є такі в тих регіонах, де вони проживають. Частина їх звільняється з роботи за станом здоров'я, решта молодих людей навчається в професійно-технічних училищах та вищих і середніх спеціальних навчальних закладах. Сюди належать і люди похилого віку, максимально наближені до категорії працюючих, та ті, які через важкі та шкідливі умови праці втратили свою здатність працювати у суспільному виробництві, хоча

ще не досягли пенсійного віку. За даними досліджень науковців, частка такої пасивної частини населення у загальній кількості сільських чоловіків і жінок працездатного віку по Україні становить 18,0-18,5% [1]. Та в тих умовах, що склалися на селі, головною соціальною проблемою є безробіття як явище, єдине в своєму роді та сприйняте

сільським населенням як реальність, тому що реальна незайнятість значно перевищує офіційні дані рівня безробіття зареєстрованого.

Стан безробіття на селі викликає неабияку тривогу (табл. 1). Він притаманний для сільського населення всіх природно-економічних зон і регіонів України.

1. Наявна безробітна чисельність сільського населення в Україні

Показник	Р о к и		
	2010	2014	2016
Безробітне населення у віці 15-70 років, тис. осіб	475,1	558,2	550,3
Рівень безробіття, (за методологією МОП), %	7,2	9,5	9,7
Зареєстровані безробітні, тис. осіб	167,4	175,6	166,1
Рівень безробіття, % до економічно-активного працездатного населення	2,9	3,2	3,1

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

Сумним фактором для суспільства України є те, що темпи безробіття серед сільського населення зростають. Безробіття на селі - кризове явище. Це переважно безробітні особи працездатного віку, і ця кількість досягає максимального відсотка. А якщо за кожним безробітним стоїть сім'я - діти, старі батьки, зовсім немічні та хворі, яким потрібний догляд та медичне забезпечення, то таке матеріальне становище повністю затьмарює життя, калічить соціально-економічний добробут людей села.

На превеликий жаль, у сільській місцевості особливої уваги заслуговує соціальна група населення, яка утворилася в ринкових умовах господарювання, і стала безробітними людьми. Це молоді соціально активні особи, серед яких багато і випускників загальноосвітніх шкіл. Через недостатній розвиток соціальної сфери в останні роки вони залишилися непристосованими до сучасних кризових явищ у розвитку сільської місцевості. А тому опинилися на шляху міграційних потоків із нашої країни або поповнили ряди зайнятих у тіньовій економіці. Безробітні, за визначенням Закону України «Про зайнятість населення», є працездатні люди працездатного віку, які шукають роботу, бо не мають свого власного заробітку і реєструються в державних службах зайнятості. Адже це важлива складова трудового потенціалу села, що належить до економічно-активного населення. За визначенням Міжнародної організації праці (МОП) сюди належать особи як чоловічої, так і жіночої статі у віці 15-70 років, які здатні потенційно і го-

тові віддати свої сили на створення споживчої вартості [6].

Державна служба зайнятості реєструє таких безробітних осіб у віці 15-70 років і розділяє їх за такими умовами:

- а) які не мали свого робочого місця;
- б) які в пошуках роботи чи прагнуть організувати свій власний бізнес;
- в) які мають намір уже найближчим часом приступити до виконання запропонованої їм роботи. Сюди належать особи, які тимчасово знаходяться на навчанні за направленням Державної служби зайнятості.

Всього за даними Державної служби статистики України у 2016 р., офіційний статус безробітного мали 1,7 млн людей, серед яких жінок - майже 39 % (джерело: BBC.com) - BBC Україна. Середній вік людей, що мали статус безробітного, станом на 01.01.2017 р. становив 40 років (за даними Державної служби зайнятості).

Зрозуміло, що зайнятість населення і сучасний стан безробіття у сільській місцевості, а особливо серед молоді, коли молоді жінки у розпачі від пошуків роботи, є суспільним розладом і вимагає якнайшвидшого і невідкладного вирішення способом розроблення різного роду пропозицій щодо підвищення зайнятості, розширення сфер прикладання праці та збільшення робочих місць на селі з метою плідного використання ресурсів живої сили, при якому сільські жінки не будуть забутими, а молодь, здобувши в Україні вищу чи середню спеціальну освіту, не виїжджатиме на роботу за кордон. Так, 166,1 тис. осіб зареєстровані як безробітні у

2016 р. [4]. Треба додати, що цей показник зростає і постійним джерелом його поповнення є приховане безробіття.

Новий закон України «Про зайнятість населення», прийнятий Верховною Радою України 05.07.2012 р. № 5067-VI, дає великі повновадження і стимулювання роботодавців до створення нових робочих місць, підтримки молоді у виборі їхнього місця роботи, а також створення умов для перекваліфікації осіб, які відчули неконкурентоспроможність на ринку праці. Нині це найактуальніше із питань у сільській місцевості, так як звідси впливає й матеріальний рівень життя селян, адже їхні доходи не забезпечують їм високу життєдіяльність.

В умовах реформування аграрного сектору економіки на засадах приватної власності на землю розвиток особистих підсобних господарств в Україні піднято на належний рівень, так як наразі вони перетворюються на стабільних товаровиробників сільськогосподарської продукції.

Безперечно, там, де застосовуються передові сучасні технології, ті господарства стають міцними. Але переважно підсобні господарства населення ґрунтуються на застосуванні ручної, немеханізованої праці і не можуть ефективно вести своє господарство. Проте це єдиний засіб для утримання належного життєвого рівня селян.

Державною службою статистики України у січні 2017 р. було проведено опитування домогосподарств щодо їхніх доходів та споживчих можливостей (з метою аналізу якості життя сільського населення). Всього в Україні налічується 15 млн домогосподарств, у тому числі в сільській місцевості - 4,9 млн. З них за самооцінкою рівня їх доходів протягом останнього року кількість домогосподарств у сільській місцевості, які

постійно відмовляли собі в найнеобхіднішому, крім продуктів харчування, становить 43,3%, а 5% домогосподарств відмовляли навіть у достатньому харчуванні, що близьке до ознак бідності. Це виявлялося в придбанні необхідних продуктів харчування (м'ясо, риба), своєчасному оновленні гардеробу новим одягом, взуттям, сплату рахунків за житло, різні послуги, оплата медичних потреб та ліків, отримання будь-яких інших послуг, на які потрібно використовувати кош-ти. Так, у 2016 р. середньомісячний загальний дохід на одного члена домогосподарства у селян сягав 2293,1 грн проти 2394,3 грн у міського жителя [10].

Крім того, сільські люди позбавлені побутових послуг, які б надавали об'єкти роздрібної торгівлі, транспортного обслуговування, причому регулярного, так як відсутніми є ближні дошкільні заклади, медичні установи (аптеки, пункти швидкої допомоги) тощо. А про сімейний відпочинок за межами домівки хоча б на кілька днів - питання не виникає. Тобто від умов життя, пов'язаних із низьким розвитком інфраструктури сіл, потерпає більша частина сільських домогосподарств.

Основне місце у структурі сукупних витрат займають витрати на харчування (48,3%) та витрати на придбання непродовольчих товарів (27,4%). Але значна частина товарів, які недоступні по ціні селянам, не можуть бути ними придбані. Низький рівень доходів не дає їм можливості мати у господарстві те майно, яке так необхідне для повсякденного життя (комп'ютери, кондиціонери, автомобілі). І хоч сільська людина намагається отримати якийсь дохід, він не забезпечує належної життєдіяльності (табл. 2).

2. Грошові доходи і витрати селян у середньому на місяць на одне домогосподарство, грн

Показник	Роки			2016 до 2014, %
	2014	2015	2016	
Грошові доходи домогосподарства	3788,50	4316,35	4896,66	129,3
Грошові витрати домогосподарства	3150,63	3846,65	4256,27	135,1
Співвідношення грошових витрат і доходів	83,1	89,1	87,0	

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Дані таблиці свідчать, що грошові витрати зростають швидше, ніж грошові доходи сільських людей. Причиною є зростання

роздрібних цін на продовольчі товари, що набирають швидких темпів росту, тому різко збільшуються витрати на основні продукти

харчування. Така сама причина зростання витрат селян на оплату різних видів обслуговуючих потреб свого домогосподарства.

Важливою соціально-економічною проблемою для покращення соціальних умов життя сільського населення є рівень розвитку та облаштування автомобільних доріг у сільській місцевості. Діючі автомобільні дороги, зазвичай, не ремонтуються і внаслідок цього виходять з ладу, а будівництво нових доріг зовсім припинилося. Звідси усі життєві незручності, які характеризують щоденний ритм сільської людини.

Характеристика звичайного сільського життя змушує робити висновки, що в основному ведення домашнього господарства тримається на жіночих плечах, тим більше в тих умовах, де низький рівень соціальної інфраструктури села. Спостерігається дуже великий розрив у затратах чоловічої і жіночої праці. А ще важче тим жінкам, які з різних обставин залишаються без чоловіків і на

їх утриманні - вся сім'я. Тому вони швидко спрацьовуються і старіють. Народити дітей, виховати їх, доглядати за хворими, іноді і старими та немічними батьками - така неоціненна роль жінки, берегині домашнього затишку, роду людського.

Дедалі швидкими темпами депопуляція охоплює всі регіони України. За дослідженнями науковців, за нинішніх умов господарювання кожна 1000 працездатних осіб у селі утримує 690 непрацездатних, у тому числі 0-15 років - 299 і 60 років і старші - 391. При цьому середній вік чоловіків - 37,9 років, жінок - 43,5 роки (табл. 3) [12].

Помітно збільшується кількість сільських жінок, які працюють за кордоном. Це явище набуває певного соціального виклику всьому суспільству у селах, де встановилися складні економічні та демосоціальні реалії життя. Село поступово спустошується, а сільські жінки стають заручницями соціально-економічних обставин, що склалися.

3. Демографічне навантаження на сільське населення у віці 16-59 років

(на 1000 осіб у віці 16-59 років)

Рік	Загальне навантаження	У тому числі особами у віці	
		0-15 років	60 років і старші
2013	679	290	389
2014	678	292	386
2015	684	295	389
2016	690	299	391

Джерело: За даними Державної служби статистики України.

На превеликий жаль, швидко зростає молодіжне безробіття, і це - соціально-економічне явище, при якому особи у віці 15-29 років перебувають у пошуку роботи, готові братися за неї, але не можуть знайти місце роботи для прикладання своєї праці. Саме таке безробіття показує сутність адаптації молоді на ринку праці, її конкурентоспроможність.

За даними статистичного офісу ЄС Євростату у березні 2015 р. число безробітних у 28 державах Європейського Союзу налічувало 23 млн 748 тис. осіб, що у відсотковому відношенні становить 9,8%. Найменший рі-

вень безробіття відзначено в Німеччині - 4,7%, найвищий - у Греції (25,7%) та Іспанії (23,0%) [7].

Міграція для українських жінок - це якісний вихід у матеріальному становищі, щоб цим самим спрямувати власне життя в інше русло. Тобто міграція для них є і виживанням, і успіхом. Заробляючи за кордоном, вони годують свої сім'ї на батьківщині, про що свідчать їх грошові надходження з-за кордону в Україну (з Італії за 2011 р. пере-раховано 76,4 млн дол., що становить 5,9% усіх надходжень) [8]. Міграційний рух можна відслідкувати по даних табл. 4.

4. Міграційний рух вибулого населення України, осіб

Країна	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Усього	14588	14517	22187	21599	21409	6465
у тому числі: до країн Європи						
Австрія	158	143	123	154	133	59
Білорусь	680	548	678	754	679	190
Італія	189	208	196	176	96	60

Польща	194	241	425	589	439	218
Німеччина	1846	1616	1579	1349	1412	499
до країн Північної Америки						
США	1112	754	816	1536	1551	953

За ствердженнями фахівців, трудова міграція з України нині має «жіноче обличчя», що характеризує надзвичайно важкий економічний і соціальний ритм життя на батьківщині. Набирає обертів міждержавна міграція як єдиний вихід боротьби з бідністю. За

роки незалежності України батьківщину покинуло до 7 млн осіб [8]. Хоча офіційні статистичні дані міграційного руху сільського населення у 2016 році показують, що в результаті по Україні маємо міграційний приріст у 18,7 тис. осіб (табл. 5).

5. Кількість сільських мігрантів за віковими групами та статтю за всіма потоками у 2016 р., осіб

Сільські мігранти	Кількість прибулих			Кількість вибулих			Міграційний приріст, скорочення (-)
	обидві статі	чоловіки	жінки	обидві статі	чоловіки	жінки	
Усього	94 068	41 354	52 714	75 408	31 271	44 137	18 660
у тому числі у віці, років:							
15-29	31407	12524	18883	30254	11386	18868	5548
30-49	24186	10724	13462	20180	8121	12059	4006
50-69	19939	9360	10579	8612	4070	4542	11327
іншого віку	18536	8746	9790	16362	7694	8668	-2221

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

За останні роки спостерігається стійка тенденція до погіршення здоров'я сільських людей, насамперед жінок, на яких покладена природна функція народжувати і виховувати дітей. Тому в сільській місцевості у середньому з 1000 немовлят 35 мають вроджені вади розвитку або спадкову патологію [6].

Упродовж 2016 р. в Україні народилося 397,0 тис. дітей, з них 205,2 тис. хлопчиків і 191,8 тис. дівчаток. Зростає частка позашлюбних народжень, що в загальній кількості народжених становить 20,1%, а в сільській місцевості - 22,0%. Також у сільській місцевості значно вища смертність людей, ніж у міських поселеннях (17,6 на 1000 осіб проти 13,2) [9].

Людська природа в своєму абсолютному вираженні є неповторною, а тому у світі немає однакових людей за своїми природними здібностями. І кожна людина, зокрема і жінка, прагне проявити повною мірою свої природні та професійні навички. Проте її професійна віддача обмежується веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми, за членами всієї сім'ї. Тепло її душі повинно було б наповнюватися надійним життєвим змістом, але сукупність чинників, що характеризують сучасне соціальне ста-

новище сільської жінки та визначають умови такого життя, змінюють її почуття та погляди, що й формує психологію людини, яка проживає в сільській місцевості. За наявності безробіття сільська жінка не відчуває себе необхідною суспільству, незабезпечена з боку держави, а тому її кроки є невизначеними, а життя - зубожілим.

Незважаючи на ситуацію, що склалася на селі, існує гостра необхідність у створенні передумов для сталого розвитку сільських територій, що забезпечить розвиток соціальної та інженерної інфраструктури села, приведе до покращення житлових умов у сільській місцевості і їх впорядкування. Саме життя вказує на створення належних умов для формування повноцінної сім'ї у сільських умовах, для участі сільських жінок у суспільному виробництві села і сільського господарства є необхідним і невідкладним завданням усього суспільства і держави в цілому.

Висновки. Наразі питання створення найнеобхідніших умов для нормального життя є першоосновою. А тому велика надія покладається на сприяння і стимулювання роботодавців до створення нових робочих місць, умов для навчання і перекваліфікації осіб, які виявилися неконкурентоспромож-

ними на сучасному ринку праці. Виходячи з того, що між рівнем освіти і рівнем зайнятості відмічається прямий зв'язок, то потрібно надавати будь-яку підтримку на заохочення молодого покоління до навчання, так як нинішній час потребує підтримки молоді в працевлаштуванні, в піднятті інтересу до праці, до зайнятості.

В умовах кризи за незадовільного рівня прикладання праці та загрозливого безробіття в сільській місцевості деградує людський капітал, що позначилося як на зниженні професійного рівня населення, так і на загальному рівні життя. Значною мірою сільське облаштування передусім залежить від рівня розвитку і наявності належної якості автомобільних доріг.

Нині в державі повинна скластися думка, що розвиток села, сільського господарства – це джерело продукту для життя її громадян, це гарантія національної безпеки. І в першу чергу, це поліпшення життя сільських жі-

нок, яке можливе при вирішенні комплексу соціальних проблем, а саме:

1. Розширення сфери зайнятості жінок при необхідному захисті їхніх трудових прав.

2. Поліпшення соціальної інфраструктури, побутових умов, медичної допомоги, сучасної культурної сфери, підняття оплати праці на селі.

3. Сприяння впровадженню гендерної рівності у сільських поселеннях в усіх регіонах, що вирівнює вкрай важкий життєвий контекст української селянки.

Перспективними напрямками щодо підвищення якості життя населення є здійснення заходів щодо зростання матеріального забезпечення зареєстрованих безробітних, активне стимулювання з боку держави легальної зайнятості та трудової міграції. При цьому також важливе сприяння по залученню благодійної допомоги для вирішення проблем тих незахищених верств населення, де є багатодітні й малозабезпечені сім'ї.

Список бібліографічних посилань

1. Якуба К. І. Жінки в трудовому потенціалі села : монографія. Київ : ІАЕ УААН, 1998. 280 с.
2. Мармуль Л. О. Методичні підходи до розвитку сільських територій на засадах децентралізації. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 80-86.
3. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села : сучасний вимір / О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, В. В. Юрчишин, [та ін.] ; НАН України; за ред. чл.-кор. НАН України О. М. Бородіної. Київ : Ін-т економіки та прогнозування, 2012. 318 с.
4. Руснак А. В. Стратегічні напрями та регіональні пріоритети сталого розвитку сільських територій України : монографія. Херсон: Айлант, 2014. 393 с.
5. Славкова О. П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика : монографія. Суми : Сумський національний аграрний університет, 2010. 330 с.
6. Якуба К. І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. Теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. 362 с.
7. Діденко Н. В., Родак О. Ф. Проблеми та шляхи вирішення молодіжного безробіття в сучасному суспільстві. *Економіка та держава*. 2016. № 4. С. 81-84.
8. Молоді сільські жінки втікають з України. URL: <http://www.zhinka-online.com.ua/novini-dlya-zhinki/sotcium/292-molodi-silski-zhinky-vtikaiut-z-ukrainy.html>.
9. Населення України за 2016 рік. Демограф. щорічник. Київ : Державна служба статистики, 2017. 135 с.
10. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 році. Стат. зб. Київ : Державна служба статистики України, 2017. С. 34, 198.
11. Самооцінка домогосподарств України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств, проведеного у січні 2017 року). Стат. зб. Київ : Державна служба статистики України, 2017 (в Інтернет: www.ukrstat.gov.ua).
12. Статистичний щорічник України за 2016 рік. Київ : Державна служба статистики України, 2017.
13. Михайлова Л. І. Економічні основи формування людського капіталу в АПК. Суми : Довкілля, 2003. 326 с.

References

1. Yakuba, K.I. (1998). *Zhinky v trudovomu potentsiali sela : monohrafiia [Women in the rural labor potential: a monograph]*. Kyiv: IAE UAAN [In Ukrainian].
2. Marmul, L.O. (2016). *Metodychni pidkhody do rozvytku silskykh terytorii na zasadakh detsentralizatsii [Methodological approaches to rural development on basis of decentralization]*. *Ekonomika APK*, 7, pp. 80-86 [In Ukrainian].
3. Borodina, O.M., Prokopa, I.V., Yurchyshyn, V.V., et al. (2012). *Sotsioekonomichniy rozvytok silskoho hospodarstva i sela : suchasnyi vymir [Socioeconomic development of agriculture and rural areas: a modern dimension]*. O.M. Borodina (Ed.). Kyiv: In-t ekonomiky ta prohnozuvannia [In Ukrainian].
4. Rusnak, A.V. (2014). *Stratehichni napriamy ta rehionalni priorytety staloho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy : monohrafiia [Strategic directions and regional priorities of sustainable rural development in Ukraine: monograph]*. Kher-son: Ailant [In Ukrainian].
5. Slavkova, O.P. (2010). *Rozvytok silskykh terytorii: teorii, metodolohiia, praktyka : monohrafiia [Rural development: theory, methodology, practice: monograph]*. Sumy: Sumskyi natsionalnyi ahrarnyi universytet [In Ukrainian].
6. Yakuba, K.I. (2007). *Zhyttiievi i trudovi potentsial silskoho naseleennia Ukrainy. Teoriia, metodolohiia, praktyka : monohrafiia [Life and labor potential of the rural population of Ukraine. Theory, methodology, practice: monograph]*. Kyiv: NNTS IAE [In Ukrainian].
7. Didenko, N.V., & Rodak, O.F. (2016). *Problemy ta shliakhy vyrishennia molodizhnogo bezrobittia v suchasnomu suspilstvi [Problems and ways of solving on youth unemployment in modern society]*. *Ekonomika ta derzhava*, 4, pp. 81-84 [In Ukrainian].
8. Sevruk, V. (n.d.). *Molodi silski zhinky vtikaiut z Ukrainy [Young rural women escape from Ukraine]*. *Zhinka-Online*. Retrieved from: <http://www.zhinka-online.com.ua/novini-dlya-zhinki/sotcium/292-molodi-silski-zhinky-vtikaiut-z-ukrainy.html> [In Ukrainian].
9. *Naseleennia Ukrainy za 2016 rik. Demohraf. Shchorichnyk [Population of Ukraine in 2016. Demographer yearbook]*. (2017). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky [In Ukrainian].
10. *Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2016 rotsi. Stat. zb. [Costs and resources of households in Ukraine in 2016. Stat. coll.]*. (2017). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].

11. *Samootsinka domohospodarstvy Ukrainy rivnia svoikh dokhodiv (za danyymi vybirkovoho opytuvannia domohospodarstv, provedenoho u sichni 2017 roku)*. Stat. zb. [Self-assessment by households of Ukraine of their income level (according to a sample household survey from January 2017). Stat. coll.]. (2017). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].

12. *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2016 rik*. [Statistical yearbook of Ukraine in 2016]. (2017). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].

13. Mykhailova, L.I. (2003). *Ekonomichni osnovy formuvannia liudskoho kapitalu v APK* [The economic foundations of the human capital formation in AIC]. Sumy: Dovkillia [In Ukrainian].

Sabluk H.I. Rural unemployment as a crisis uncertainty for rural women

The purpose of the article is to analyze the state and determine the directions of further solution of the unemployment problem among the rural population, including rural women.

Research methodology. In the research process have been used such scientific methods as: statistical and economic, comparative analysis, calculation.

Research results. There has been highlighted an undesirable picture of the social reality of the rural living standards, where were lost the labor places, which resulted in the loss of income of the rural population. Unemployment has reached its severity, and this is a major problem related to the rural development, as the employment of rural population is a priority.

There has been characterized the current rural life, where high unemployment rate causes the most effect on rural women, and as a consequence, on their families. The number of rural women who work abroad is noticeably increasing. Depopulation is growing rapidly in all regions of Ukraine.

Elements of scientific novelty. The novelty of the research lies in the fact that reality of solving this problem for the rural population is the personal auxiliary farms that are the main food supplier and serve as the guarantor of survival. By the characteristics of the existing rural life, there have been proven that the maintenance of private household primarily lies on the shoulders of women.

Practical significance. The urgent need to create the prerequisites for a sustainable rural development has been substantiated, which will improve the rural living conditions due to the development of social and engineering infrastructure of the countryside. Great hope is laid on promoting and stimulating job creation, training and re-training. Under the prevailing conditions, a rural woman feels unprotected by the state, unnecessary for society, and therefore her life steps are in crisis uncertainty. Tabl.: 5. Refs.: 13.

Keywords: unemployment, rural woman, sphere of labor application, personal auxiliary farms, migration, demographic load.

Sabluk Hanna Ivanivna - senior research fellow of the department of social and economic development of rural territories, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Саблук А.И. Безработица на селе - кризисная неопределенность для сельской женщины

Цель статьи - проанализировать состояние и определить направления дальнейшего решения проблемы безработицы среди сельского населения, в том числе сельских женщин.

Методика исследования. Методы: статистико-экономический, сравнительного анализа, расчетный.

Результаты исследования. Освещена нежелательная картина социальной действительности жизненного уровня крестьян, когда потеряны места приложения труда, в связи с чем люди села лишились соответствующих доходов. Безработица достигла своей остроты, и это является основной проблемой, связанной с развитием сельских территорий, так как вопрос занятости сельского населения является первоочередным. Эта характеристика нынешней сельской жизни, где особенно страдают от безработицы сельские женщины, в последствии их семьи. Заметно увеличивается количество женщин села, выезжающих на работу за границу. Во всех регионах Украины быстрыми темпами растет депопуляция.

Элементы научной новизны. Реальностью в решении данной проблемы для сельского населения выступают личные подсобные хозяйства, которые являются поставщиком основных продуктов питания, служат гарантом выживания. Характеристикой нынешней сельской жизни доказано, что содержание домашнего хозяйства прежде всего ложится на женские плечи.

Практическая значимость. Обоснованно острою необходимость в создании предпосылок для устойчивого развития сельских территорий, что приведет к улучшению жилищных условий крестьян путем развития социальной и инженерной инфраструктуры села. Большая надежда возлагается на содействие и стимулирование к созданию новых рабочих мест, условий обучения и переквалификации лиц. Ведь в тех условиях, которые сложились, сельская женщина чувствует себя незащищенной со стороны государства, ненужной для общества, а потому ее жизненные шаги - в кризисной неопределенности. Табл.: 5. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: безработица, сельская женщина, сфера приложения труда, личные подсобные хозяйства, миграция, демографическая нагрузка.

Саблук Анна Ивановна - старший научный сотрудник отдела социально-экономического развития сельских территорий, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 14.02.2018 р.

Фахове рецензування: 15.02.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Саблук Г. І. Безробіття на селі - кризова невизначеність для сільської жінки. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 34-41.

* * *

УДК 637.13:330.3

О.А. ПЕТРИЧЕНКО, кандидат економічних наук, доцент

Тенденції й особливості розвитку молокопродуктового підкомплексу України

Мета статті - проаналізувати динаміку обсягів виробництва молокосировини та її тенденції, окреслити проблеми та перспективи розвитку молокопродуктового підкомплексу.

Методика дослідження. Метод моделювання сучасного молокопродуктового підкомплексу, графічний метод динамічних змін для встановлення тенденцій і особливостей розвитку сировинної бази, метод аналізу ситуацій для визначення залежності прибутковості молока від основних чинників впливу.

Результати дослідження. Встановлено складники молокопродуктового підкомплексу. Обґрунтовано ефективність кормозабезпечення його сировинної галузі. Визначено основні історичні етапи у виробництві молока в сільському господарстві загалом та в сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення, а також проблеми й можливості сучасного розвитку молочної галузі. Розглянуто вплив чинників на прибутковість молока та структуру собівартості молокопродукції.

Елементи наукової новизни. Включення логістики в інфраструктуру молокопродуктового підкомплексу, окреслення перспектив розвитку його сировинної бази та напрямів підвищення ефективності молочної галузі.

Практична значущість. Виявлено сучасні проблеми та можливості перспективного розвитку, що базуються на закупівельних цінах, масштабі виробництва, продуктивності тварин і собівартості продукції, сприятимуть розв'язанню проблем підвищенню ефективності функціонування молокопродуктового підкомплексу. Табл.: 2. Рис.: 3. Бібліогр.: 20.

Ключові слова: молокопродуктовий підкомплекс, кормозабезпечення, молочне скотарство, динаміка розвитку, продуктивність, прибутковість, собівартість.

Петриченко Олександр Анатолійович - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аналізу та статистики, Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)
E-mail: ursulatko@rambler.ru

Постановка проблеми. Поняття підкомплексу, у тому числі молокопродуктового, набуло поширення у 1985 р. зі створенням на державному рівні агропромислового комплексу (лат. *complexus* - поєднання, зв'язок) та обласних (ОАПО) і районних (РАПО) агропромислових об'єднань як міжгалузевих формувань. Головне завдання агропромислових об'єднань, за формулюванням В.В. Россохи, полягало в координації діяльності, забезпеченні узгодженого й збалансованого розвитку всіх підприємств і організацій, які входили до їх складу, врегулювання економічних зв'язків, відносин з метою нарощення виробництва й продажу продукції державі та раціонального використання ресурсного потенціалу [15].

Молокопродуктовий підкомплекс (МПП) базувався на технологічних і організаційно-економічних взаємозв'язках. Проте економічні відносини в технологічному ланцюзі «виробництво-переробка молока» не набули завершеності для постійного збільшення об-

сягів та ефективності виробництва молокопродуктів. Функціонування створених на промисловій основі молочних комплексів ускладнювалося проблемами кормозабезпечення тварин та організації управління виробничими процесами.

У 90-х роках ХХ ст. МПП зазнав деструктивних змін. Розпаювання молочнотоварних ферм, які в загальнонаціональному масштабі забезпечували виробництво молокосировини, зумовило відчутне зменшення поголів'я корів. Основними виробниками і постачальниками молока на ринок стали сільські жителі, які займалися натуральним господарством на присадибних ділянках. Обсяг виробництва молока в країні визначався добутком середнього надою на корову на фермі та кількістю корів. Розбіжності в показниках становили від 8 до 12 млн т при надходженні молока на переробку 4-4,5 млн т. Частка господарств населення у загальному обсязі виробництва молока досягла 80 %. Заготівля сировини здійснювалася хаотично з перевезенням на відстань майже 100 км за оптимальної — 10-20 км.

© О.А. Петриченко, 2018

Приватизовані, а потім монополізовані приватними структурами молокопереробні підприємства тримали закупівельні ціни на молоко на межі, а часто й за межею рентабельності виробництва. Цей процес контролювали й посередники. Державна підтримка товаровиробників більшою мірою мала декларативний характер. Господарства, для яких молочне скотарство було непрофільним активом, позбувалися корів. За нестачі сировини потужності молокозаводів були завантажені на 40-60 %, а деяких - законсервовані.

Переробні підприємства, які могли вільно конкурувати на ринку заготівлі сировини, при встановленні заготівельних цін на молоко дотримувались єдності й не порушували визначених умов навіть під загрозою банкрутства учасника. Механізм вільного ціноутворення, що діє у країнах з розвинутою ринковою економікою, в Україні не спрацював. У державі виникла парадоксальна ситуація. Конкурентне середовище, що мало сприяти оптимізації закупівельних цін на сире молоко, утримувало їх на рівні в 3-4 рази нижче, ніж на продовольчих ринках. Скорочення виробництва супроводжувалося не зростанням, як прийнято за правилами саморегулювання ринку, а зниженням ціни на сировину. Товаровиробники реагували на ці тенденції скороченням поголів'я худоби, яку відправляли на м'ясокомбінати, залишаючи сільських жителів без місця прикладання праці у суспільному секторі виробництва.

Посилення корпоративної солідарності переробників призвело до негативних тенденцій у молочному тваринництві й вони також стали потерпати від спаду виробництва молока, підвищення його собівартості, втрати якості сировини. Безумовно, що така ситуація в молочній галузі не могла тривати довго, оскільки загрожувала продовольчій незалежності країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язанню проблем молокопродуктового підкомплексу способом розроблення програми, визначення інструментів і стратегічних пріоритетів у своїх дослідженнях приділяє увагу Т. Божидарнік [1]. Формуванню й підвищенню ефективності діяльності молокопродуктового підкомплексу, що включає раціональну пропорційність у розвитку всіх його сфер і галузей, надає значення М. Пономарьова [14]. Комплексоутво-

рювальні принципи і пропорції функціонування й розвитку молокопродуктового підкомплексу, що забезпечують синергетичний ефект, висвітлює О. Капась [5]. Правові орієнтири інвестиційного розвитку молокопродуктового підкомплексу опрацьовує Л. Слатвінська [18]. Стан та шляхи підвищення економічної ефективності молокопродуктового підкомплексу АПК України розглядає В. Клочко [6].

Мета статті - проаналізувати динаміку обсягів виробництва та її тенденції, обґрунтувати особливості, окреслити проблеми та перспективи розвитку молокопродуктового підкомплексу.

Виклад основних результатів дослідження. Молокопродуктовий підкомплекс, як важливий міжгалузевий складник агропромислового комплексу (АПК), утворюється за наявності виробництва кормів, виробників молока, молокопереробних підприємств, торговельної мережі з реалізації молокопродукції кінцевому споживачеві та транспортної логістики. Виробництво кормів і молока забезпечують сільськогосподарські підприємства різних форм власності, кооперативи і господарства населення. Переробкою сирого молока займаються молочні заводи, а реалізацією - торговельні підприємства.

Комплексність організаційно-правових структур здійснюється послідовною взаємобумовленістю виробничо-збутового ланцюга сфер кормовиробництва, виробництва та переробки молока, реалізації молокопродукції населенню у спеціалізованих кіосках переробників та мережі супермаркетів на засадах контрактації, кооперації, інтеграції, логістики, оптової та роздрібної торгівлі. Водночас на функціонування МПП впливає ринкове середовище та державне регулювання розвитку галузі молочного скотарства як основної ланки підкомплексу і постачальника сировини для переробки та забезпечення населення молочними продуктами (рис. 1).

Необхідність збільшення обсягів та підвищення конкурентоспроможності молока і молочних продуктів на внутрішньому і зовнішньому ринку й поліпшення якості харчування населення визначили відродження молочного скотарства - сировинної бази МПП стратегічним завданням держави.

Найважливішою передумовою розвитку молочного скотарства є створення в кожно-

му господарстві міцної кормової бази. Від цього безпосередньо залежать можливості збільшення поголів'я худоби, підвищення її продуктивності, що водночас визначає темпи зростання та рівень виробництва молокопродукції. Оскільки раціон корів на

50-70 % формується з грубих та консервованих кормів (сіно, кукурудзяний силос, люцерновий сінаж), якість цього джерела найдешевших поживних речовин стає підґрунтям продуктивності стада, на якому тримається економіка молочного бізнесу.

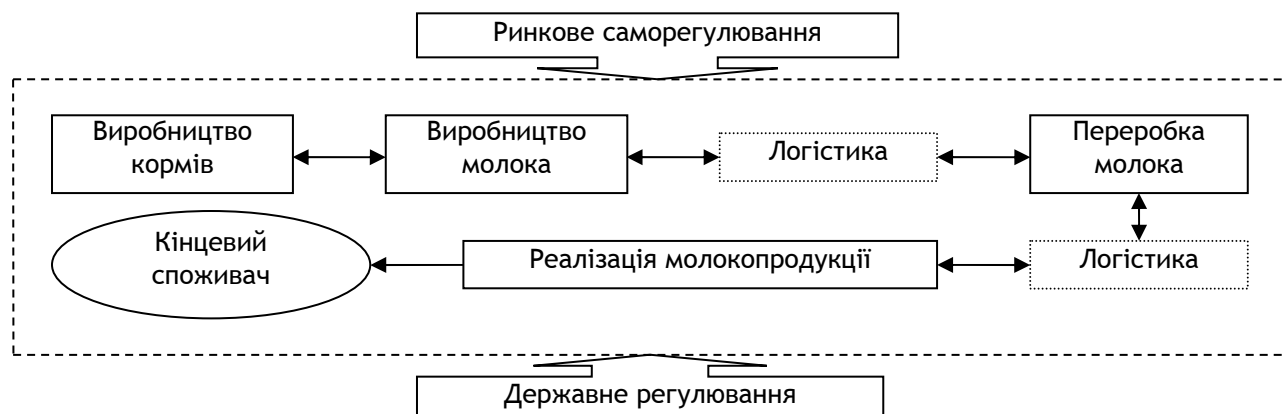

Рис. 1. Концептуальна модель молокопродуктового підкомплексу АПК*

*Розробки автора.

На виробництво кормів і формування кормової бази впливає багато чинників. Собівартість обумовлюється витратами на 1 га посіву, врожайністю кормових культур, втратами при збиранні й зберіганні у силосних і сінажних траншеях та спорудах для сіна. Високу якість корму з максимальною поживністю для тварин забезпечує ретельне дотримання усіх вимог на кожному етапі заготівлі. Максимальну продуктивність корів і збільшення обсягу молокопродукції з дешевого основного корму гарантує збалансування раціону концентрованими кормами. У деяких господарствах кормовиробництво відокремилось у самостійну галузь і функціонує на засадах внутрішніх товарно-грошових відносин з молочним скотарством.

Існує кілька підходів до оцінювання поживності кормів і раціонів. У будь-якому з них за основу беруть розрахунок правильного раціону поголів'я із чітко прорахованими співвідношеннями поживних речовин та енергії відповідно. Необхідну кількість кормів у добовому раціоні тварини визначають за поживними речовинами з розрахунку на 1 кг сухої речовини (СР) [17]. При плануванні споживання у передових господарствах 12 кг СР грубих кормів на добу, що становитиме за рік $12 \times 365 = 4380$ кг СР, і виробництві з 1 га кормових посівів 18-24 т СР на 1 гол. худоби припадає $4,4 : 21 = 0,21$ га. Вартість 1 кг СР кормів представлено в табл. 1.

1. Вартість 1 кг сухої речовини кормів*

Показники	Вартість, дол. США
Грубі корми	0,05-0,07
Концентрати	0,20-0,25
У т.ч.	
білкової групи	0,25-0,45
енергетичної групи	0,1-0,13
Ціна 1 кг сухої речовини раціону	0,13-0,17
Вартість раціону	2,2-4,2

*Джерело: [8].

Якість основного корму в складі загальнозмішаного раціону залежить від технології кормозаготівлі в полі, ферментації під час перебігу мікробіологічних процесів та збереження корму в силосних та сінажних сховищах. Забезпечення якості на всіх етапах заготівлі основних кормів знижує вартість

раціону годівлі тварин, підвищує надої та ефективність використання кормових угідь. Втрати 20-30 % сухої речовини від поля до кормового столу це водночас 20-30 % невикористаних площ під кормовими культурами.

Для мінімізації втрат поживних речовин при заготівлі консервованих кормів органі-

зують сировинний конвеєр, дотримуються оптимальних строків збирання кормових культур, прискорюють темпи заготівлі кормів і створюють найсприятливіші умови для їх зберігання.

Збереження зелених кормів із близькими до вихідної сировини властивостями передбачає поширений, доступний і надійний спосіб силосування. Однак при порушенні технології закладання силосу та неконтрольованому аеробному бродінні втрати поживних речовин сягають 40 %. Для упередження перебігу небажаних біологічних процесів у силосі використовують бактеріальні закваски молочнокислих мікроорганізмів (*інокулянт 11С33*). Мікробний препарат вносять у рослинну масу на кормозбиральний комбайн через дозувальні пристрої [4].

Оскільки зі спожитого корму тварина отримує поживні речовини лише з сухої речовини, визначення потреби в поживних речовинах дає змогу врахувати певні норми кормозабезпечення і годівлі. Кормозабезпечення здійснюється безпосередньо на фермі або централізовано для всіх ферм господарства за технологіями змішування і роздавання кормів та програмним забезпеченням для контролю годівлі.

Найкращим для корови є загальнозмішаний раціон і однотипна цілорічна годівля. Це система, за якої всі корми зважують окремо, перемішують, згодовують у вигляді збалансованої кормосуміші відповідно до потреб групи корів в енергії й елементах живлення. Завдяки стабільно правильному співвідношенню об'ємистих і концентрованих кормів і постійному їх споживанню активна кислотність у рубці шлунка корови фізіологічно постійна та вирівняна в часі. Тож за умов високої продуктивності корови небезпека закислення рубця (ацидоз) суттєво зменшується. Таку кормосуміш корови можуть споживати вдосталь. Чим більше компоненти раціону відрізняються за якістю та енергетичною цінністю, тим вищий позитивний ефект. За такої системи корова за добу може додатково спожити 1-2 кг СР раціону, відповідає додатковим 2-3 кг молока [7].

Змішування зеленої маси із силосом, силосу із зернами кукурудзи тощо відбувається в бункерах стаціонарних кормозмішувачів або пересувних кормозмішувачів-кормороздавачів. Оснащення кормозмішувачів системою управління годівлею *V-DAIRI Feeder*, яку забезпечує програма *V-DAIRI Feeder TRM Pilot*,

дає змогу відслідковувати годівлю корів та контролювати витрати корму. За допомогою цієї програми через комп'ютер у систему вводять усі дані щодо раціонів, груп і поголів'я в них тварин, а також планують процес годівлі, що включає кількість раціонів, вид, вміст кормових компонентів, черговість завантаження компонент корму та обсяги його розвантаження тваринам кожної групи [4].

За допомогою електронної програми керування годівлею (*сервером*) усі поточні показники у вигляді звітів можна спостерігати в режимі реального часу, що дає можливість синхронізувати запланований і фактичний процеси годівлі. Обмін даними між кормозмішувачем і дистанційним пультом керування здійснює підключений до зважувального блоку приймально-передавальний пристрій (*Transceiver Box*).

Для поїдання та поживності кормів важлива однорідність повнораціонних кормосумішей. Вона оцінюється трьома способами: 1) сепараторацією кормів за показником фізичної однорідності - кількісної оцінки зразків фракцій кормів на ситах; 2) хімічним аналізом проб кормосумішей, відібраних із різних ділянок кормового столу; 3) використанням кормів-маркерів для орієнтовного визначення рівномірності кормосумішей.

Динаміка сировинної бази МПП включає два тривалі періоди розвитку молочної галузі з 1950 по 1990 рік і 1991-2016 рр. Перший характеризується нарощенням обсягів виробництва молока від 6,8 млн т у 1950 р. до 24,5 млн т у 1990 р., або у 3,6 раза. Сільськогосподарські підприємства і господарства населення у першому періоді збільшили виробництво молока в 14,8 і 1,1 раза відповідно. У другому періоді виробництво молока у сільськогосподарських підприємствах скоротилося в 6,9 раза, а господарства населення збільшили виробництво молока в 1,3 раза (рис. 2).

Тенденції виробництва сировини у МПП визначаються змінами поголів'я і продуктивності корів як основних чинників розвитку молочного скотарства у сільському господарстві загалом, у сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення.

Останнім часом в Україні відчутні зміни активного формування стад із високопродуктивних порід корів молочного напрямку, пристосованих до промислової технології утримання. Голштинська, українські чорно-ряба та червоно-ряба породи з продуктивністю понад 6-8 тис. кг молока за лактацію стано-

влять основу поголів'я практично кожного вітчизняного господарства. Унікальність високопродуктивних порід великої рогатої худоби

полягає у високому рівні трансформації енергії корму в молоко.

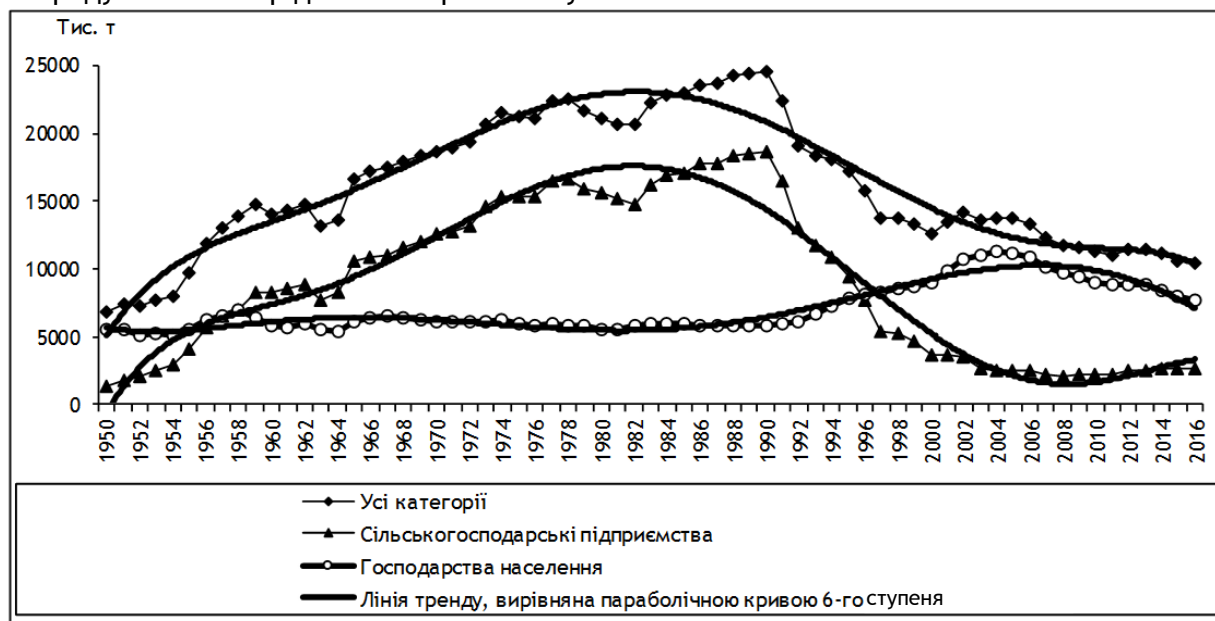

Рис. 2. Динаміка виробництва молока в сільському господарстві України*

*Джерело: [13].

Варіювання поголів'я корів нині зумовлено кризовими ситуаціями, які ускладнила невизначеність вірогідності збереження підтримки товаровиробників аграрного сектору. У 2016 р. молочна галузь перебувала у найважчих умовах за останні десять років. Поголів'я корів зменшилося на 85 тис. гол., або на 12 % проти двох попередніх років. Проте підвищення продуктивності корів на 4 % забезпечило валове виробництво молока на рівні 10,3 млн т, з яких 26 % становило молоко сільськогосподарських підприємств і 74 % господарств населення. На переробку від молочнотоварних ферм і господарств населення надійшло 70 і 30 % молока відповідно. Частка надходження сировини ґатунку екстра в загальному обсязі зросла від 10,3 % у 2015 р. до 14,6 %, або на 4,3 в. п., вищого ґатунку – від 35,2 до 36,7 % (1,5 в.п.), а першого ґатунку знизилася з 49,6 до 42 % (7,6 в.п.) [10; 20].

Скоротили поголів'я та вийшли з бізнесу насамперед малоефективні господарства. У тих господарствах, які впроваджували нові технології, виявляли резерви зростання рентабельності, обсяги виробництва молока за рахунок збільшення продуктивності корів у 2016 р. зросли порівняно з 2015 р. на 10 %. Прибутковість виробництва молока у промислових господарствах у 2016 р. підвищилася на 8,4 %, але порівняно з середнім індексом

прибутковості за 2011-2015 рр. була на 20,3 % нижчою. Криза в галузі молочного скотарства спонукала товаровиробників до консолідації у відстоюванні інтересів у правовому полі, пошуку резервів прибутковості, кооперування для гуртового збуту молока переробним підприємствам [19].

Наприкінці 2017 р. скорочення поголів'я худоби сповільнилося і становило 2063,9 тис. корів, що на 2,1 % нижче порівняно з 2016 р. Середній надій молока на корову в сільськогосподарських підприємствах досяг 6012 кг, що на 6,3 % вище ніж у 2016 р. Обсяг виробництва молока в промисловому секторі збільшився на 2 %, або до 2,5 млн т.

Прибутковість молока у 2017 р. зросла порівняно з 2016 р. на 32,5 % при зниженні впливу сезонності на ціну, а відповідно й загальної суми абсолютних коливань молочного індексу на 46 %, або в 2,1 раза. Середньорічна ціна на молоко екстра ґатунку підвищилася порівняно з 2016 р. на 36,0 % до 9 грн/кг з урахування ПДВ, вищого ґатунку – на 34,1 % (8,51 грн/кг), а першого ґатунку – на 49 % до 8,24 грн/кг. Різниця в ціні між екстра та вищим ґатунком становила близько 6 %, на відміну від 2-3 % за попередні роки, що не давало можливості компенсувати витрати на виробництво високоякісного молока. Потреба в якісній сировині перероб-

ників спонукала до стимулювання нарощення виробництва такого молока. Водночас товаровиробники з поголів'ям 500 корів, які підвищили ефективність виробництва молока, отримали додатково 2-3 млн грн прибутку [11].

У цілому прибутковість виробництва молока залежить від таких основних чинників, як рівень закупівельних цін, масштаб виробництва, продуктивність худоби, рівень продуктивності праці, собівартість продукції. Оскільки закупівельні ціни формуються ринковим середовищем залежно від попиту й пропозиції, вплив товаровиробників на поточну кон'юнктуру ринку молока стає обмеженим. Проте невідворотність волатильних світових, а відповідно й українських цін на молоко при закупівлі свідчить історія світової молочної галузі. При коливанні цін в середньому від 25 до 65 центів за 1 л молока у межах 30 %, кожна зі сторін - виробник і переробник - може свої 15 % використовувати при обговоренні закупівельної ціни на цей продукт [16].

На відміну від загальноприйнятої тенденції цінової знижки на більшу партію товару, за збільшення обсягів продажу молока можна отримати вищу ціну, оскільки при цьому

знижуються витрати на логістику. Так, члени Асоціації виробників молока України (АВМ) створили на базі колишнього Уманського молокозаводу накопичувальний центр для формування партії обсягом 20-25 тонн молока для реалізації, завдяки чому утримують ціни від зниження до критичного для виробників сировини рівня [3].

Водночас на ціну молока впливає його якість. За вимогами Угоди про асоціацію з ЄС в Україні підготовлено новий молочний стандарт ДСТУ 3662:2015 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови». За умови невідповідності сировини нормам технічного регламенту переробник не може використовувати її для виробництва продуктів харчування. Поки що цей стандарт має рекомендаційний характер. Близько 1,5 млн т, або 35 % сировини надходить на переробку від домогосподарств [9].

Молоко другого ґатунку, вироблене переважно в господарствах населення, переробні підприємства не повинні закуповувати. Більша частина цього молока не обліковується, споживається селянами або продається на ринках. Однак згідно з чинними вимогами навіть молоко першого ґатунку не відповідає європейським нормам (табл. 2).

2. Порівняльні параметри мікробіологічних показників молока*

Параметри якості молока у країнах ЄС				ДСТУ 3662-97		
Класифікація у країнах ЄС	КСК, тис. см ³	Бактеріальне обсіменіння, тис. см ³	Кишкова паличка, тис. см ³	Класифікація в Україні	КСК, тис. см ³	Бактеріальне обсіменіння, тис. см ³
Дуже добре	<100	<30	<25	-	-	-
Добре	100-200	30-50	25-30	-	-	-
Середнє	200-350	50-300	50-100	Екстра	<400	<100
Стерпне	350-500	300-500	100-400	Вищий	≤400	≤300
Непридатне	>500	>500	>400	I	≤600	≤500
				II	≤800	≤3000

*Джерело: [2].

Із 4,5 млн сільських домогосподарств 334 тис. мають двох і більше корів, або в середньому 2,6 голови на одне господарство. Частка молока, виробленого в господарствах населення, залишається на рівні 73,2 %, що становить 7,6 млн т порівняно з 2,7 млн т у сільськогосподарських підприємствах.

Великі господарства мають більший вплив на ринку, відповідно можуть домовлятися про вищу закупівельну ціну. Інвестиції в технології у таких господарствах потребують меншого строку окупності, оскільки вони утримують операційну маржу прибутку на рівні 25-35 % навіть за несприятливої цінової ситуації. На закупівельні ціни впливає

географічне розміщення ферми, а новозбудовані мають кращі стартові умови для досягнення високих результатів, ніж реконструйовані з інвестиційним навантаженням високої банківської кредитної ставки. Підприємства з продуктивністю 20-22 кг молока за добу балансують на рівні збитковості.

Найбільший вплив на прибутковість молока становлять витрати на корми, частка яких у собівартості продукції зросла в середньому від 50-55 % за 2015 рік до 60-65 % у 2017 р. На молочнотоварних фермах, що входять в АВМ, витрати на годівлю в середньому становлять 62 % (рис. 3).

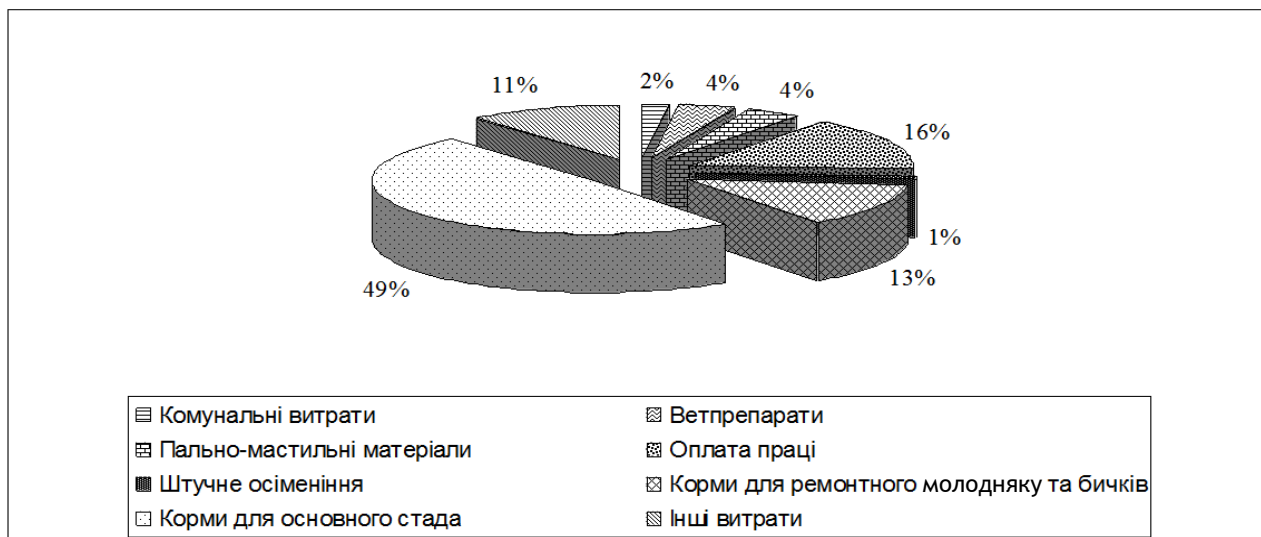

Рис. 3. Структура собівартості молока на молочнотоварних фермах АВМ, 2017 р.*

*Розробка автора за даними джерела [16].

При цьому витрати на зернофураж власного виробництва обліковують не за собівартістю, а за ринковими цінами. До собівартості молока як основної продукції належать витрати на вирощування молодняку за поточний період, прирости якого вважають додатковими не грошовими доходами ферми. За даними рис. 3 на оплату працівників на молочнотоварних фермах АВМ у собівартості продукції в середньому припадає 16 %, пально-мастильні матеріали і ветеринарні препарати - по 4 % відповідно, комунальні витрати - 2 %, штучне осіменіння - 1 %, а на всі інші витрати - 11 %.

Висока частка витрат на корми сприяє підвищенню рівня збалансованості раціонів годівлі тварин, унормуванню витрат при підвищенні продуктивності стада, управлінню стадом, менеджменту годівлі та утримання тварин, забезпеченню відтворення й здоров'я стада, програмуванню і використанню його генетичного потенціалу.

Залежність ціни на молоко від цін на корми за пропозицією ФАО характеризується індексом умовної прибутковості виробництва молока. На індивідуальну ефективність господарств у молочному бізнесі його вплив обмежений. Врахування ним доходів і витрат нівелює проблеми, пов'язані з інфляцією та девальвацією грошової одиниці. У будь-якій валюті його показники стають співвідносними [12]. Динаміка індексу показує зміну цін на молоко стосовно коливань їх на основний набір концентратів. Грубі корми, що самостійно виробляються господарствами, не беруть до уваги, оскільки

об'єктивної ринкової ціни на них немає. Індекс умовної прибутковості виробництва молока визначають за цінами на молоко першого ґатунку, наданими АВМ, та цінами на корми з АПК-інформ.

Висновки. Взаємовідносини, що нині склалися між суб'єктами МПП, не забезпечують його системної цілісності зі структурованістю взаємозв'язків серед учасників продуктового ланцюга з проявами емерджентності й синергетичного ефекту. Руйнація цілісності підкомплексу зумовлюється перетвореннями у його функціонуванні. Інтеграційні зв'язки в МПП періоду планової економіки з державним замовленням, гарантованою ціною на молоко, системою стимулювання виробництва, дотриманням паритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію сприяли нарощенню валових надойв молока. Проте досягнення МПП адміністративної системи управління ґрунтувалося на позаекономічних важелях, що знижувало дію мотиваційних механізмів впливу на виробників молокосировини. Створена технологічна система виявилася стратегічно недосконалою. У неконтрольований і безсистемний період сподівання поклалися на приватний економічний інтерес, який без опрацювання наукою економічних механізмів ведення галузі в умовах ринкових відносин себе не виправдав. Ситуація в молочному скотарстві позначилася на функціонуванні молокопереробних підприємств. Подальший розвиток МПП має базуватися на формуванні інтеграційних зв'язків між його учасниками, що потребує подальшого наукового дослідження.

Список бібліографічних посилань

1. Божидарник Т. Стратегічні пріоритети розвитку молокопродуктового підкомплексу регіону. *Економіст*. 2013. № 10. С. 50-52.
2. Горбань Ю. Знайомтесь: зміни від молочної революції, які відклали на липень. *Укрінформ*. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2381237-znajomtes-zmini-vid-molocnoi-revolucii-aku-vidklali-na-lipen.html> (дата звернення: 20.02.2018).
3. Жупінас О. Третя сила: становлення кооперації виробників молока в Україні. *Молоко і ферма*. 2017. № 4 (41). URL : <http://milkua.info/uk/post/treta-sila-stanovlennia-kooperacii-virobnikiv-moloka-v-ukraini> (дата звернення: 21.02.2018).
4. Загородній А. Застосування інокулянтів при консервуванні кукурудзяного силосу. *Тваринництво Ветеринарія*. 2017. № 4. С. 50-51.
5. Капась О. М. Актуальні проблеми розвитку молокопродуктового підкомплексу України. *Економіка АПК*. 2013. № 9. С. 92-97.
6. Ключко В. М. Стан та шляхи підвищення економічної ефективності молокопродуктового підкомплексу АПК України. *Ефективна економіка*. 2013. № 6. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=6&y=2013> (дата звернення: 19.02.2018).
7. Костенко В. Про чинники, що впливають на поїдання кормів загальнозмішаних раціонів і конверсію цього корму в молоко. *The Ukrainian Farmer*. 2015. № 10. URL : <http://www.agrotimes.net/journals/article/upravlinnya-godivleyu> (дата звернення: 20.02.2018).
8. Крюкова Л. Господарювання як мистецтво. *Тваринництво Ветеринарія*. 2017. № 5. С. 12-15.
9. Лавренюк Г. З якими ризиками стикались виробники молока та чому навчились протягом року? *Agravery*. URL : <http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=z-akimi-rizikami-stikalis-virobniki-moloka-ta-comu-navcilis-protagom-roku> (дата звернення: 21.02.2018).
10. Молочний бізнес-2017. *Інфагро*. URL : <http://infagro.com.ua/ua/molochniy-biznes-2017/> (дата звернення: 20.02.2018).
11. Музиченко Я. Аграрний 2017-й: рік росту молочної галузі. *Agravery*. URL : <http://milkua.info/uk/post/agrarnij-2017-j-rik-rostu-molocnoi-galuzi> (дата звернення: 19.02.2018).
12. Перший індекс умовної прибутковості виробництва молока комерційними господарствами в Україні - ФАО. *Східноєвропейський молочний конгрес*. URL : http://dairycongress.org/news/2017/ukr/article_282 (дата звернення: 21.02.2018).
13. Петриченко О. А. Розвиток сировинної бази молокопродуктового підкомплексу АПК України. *Економіка АПК*. 2018. № 3. С. 31-37.
14. Пономарьова М. С. Стан розвитку підприємництва в молокопродуктовому секторі України. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2016. № 1. С. 29-32.
15. Россоха В. В. Ретроспектива формування виробничих комплексів в Україні: управлінський підхід. *АгроІнКом*. 2011. № 10-12. С. 100-108.
16. Сергієнко Д. Молочна математика. *Молоко і ферма*. 2017. № 4 (41). URL : <http://milkua.info/uk/post/molocna-matematika> (дата звернення: 19.02.2018).
17. Сичов М. Як професійно розрахувати раціон для молочного стада? *Тваринництво. Ветеринарія*. 2017. № 5. С. 46-49.
18. Слатвінська Л. А. Інвестиційні орієнтири системоутворення у державному регулюванні розвитку молокопродуктового підкомплексу. *Економіка АПК*. 2014. № 3. С. 50-54.
19. Український Молочний Індекс — підсумки 2016-го року та прогнози 2017. *MilkUA.info*. URL : <http://milkua.info/uk/post/ukrainskij-molocnij-indeks-pidsumki-2016-go-roku-ta-prognozi-2017> (дата звернення: 20.02.2018).
20. Якість молока, зданого на переробку, покращується - АВМ. *Agravery*. URL : <http://avm-ua.org/uk/post/akist-moloka-zdanogo-na-pererobku-pokrasuetsa?milkua=1> (дата звернення: 21.02.2018).

References

1. Bozhidarnik, T. (2013). Stratehichni priorytety rozvytku molokoproduktovoho pidkompleksu rehionu [Strategic priorities of development of the dairy product subcomplex of the region]. *Ekonomist*, 10, pp. 50-52 [In Ukrainian].
2. Horban, Yu. (2018). Znaiomtes: zminy vid molochnoi revoliutsii, yaki vidklaly na lypen [Get acquainted: changes from the milk revolution, which were postponed to July]. *Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2381237-znajomtes-zmini-vid-molocnoi-revolucii-aku-vidklali-na-lipen.html> [In Ukrainian].
3. Zhupinas, O. (2017). Tretia syla: stanovlennia kooperatsii vyrobnykiv moloka v Ukraini [Third force: establishment of cooperation of milk producers in Ukraine]. *Moloko i ferma*, 4 (41). Retrieved from: <http://milkua.info/uk/post/treta-sila-stanovlennia-kooperacii-virobnikiv-moloka-v-ukraini> [In Ukrainian].
4. Zahorodnii, A. (2017). Zastosuvannia inokuliantiv pry konservuvanni kukurudzianoho sylosu [Application of inoculants for canning of corn silage]. *Tvarynystvo Veterynariia*, 4, pp. 50-51 [In Ukrainian].
5. Kapas, O.M. (2013). Aktualni problemy rozvytku molokoproduktovoho pidkompleksu Ukrainy [Topical problems of development of dairy product subcomplex of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 92-97 [In Ukrainian].
6. Klochko, V.M. (2013). Stan ta shliakhy pidvyshchennia ekonomichnoi efektyvnosti molokoproduktovoho pidkompleksu APK Ukrainy [Status and ways of increasing the economic efficiency of the dairy product subcomplex of the AIC of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, 6. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=6&y=2013> [In Ukrainian].
7. Kostenko, V. (2015). Pro chynnyky, shcho vplyvaiut na poidannia kormiv zahalnozmishanykh ratsioniv i konversiiu toho kormu v moloko [On the factors influencing the eating of mixed rations and the conversion of this feed into milk]. *The Ukrainian Farmer*, 10. Retrieved from: <http://www.agrotimes.net/journals/article/upravlinnya-godivleyu> [In Ukrainian].
8. Kriukova, L. (2017). Hospodariuvannia yak mystetstvo [Management as art]. *Tvarynystvo Veterynariia*, 5, pp. 12-15 [In Ukrainian].
9. Lavreniuk, H.Z. (2017). Z yakymy ryzykamy stykaly vyrobnyky moloka ta chomu navchylis protiahom roku? [What were the risks faced by milk producers and what did they learn during the year?]. *Agravery*. Retrieved from: <http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=z-akimi-rizikami-stikalis-virobniki-moloka-ta-comu-navcilis-protagom-roku> [In Ukrainian].
10. Molochnyi biznes - 2017 [Dairy business - 2017]. *Infagro*. Retrieved from: <http://infagro.com.ua/ua/molochniy-biznes-2017/> [In Ukrainian].
11. Muzychenko, Ya. (2018). Ahrarny 2017-i: rik rostu molochnoi haluzi [Agrarian 2017th: the year of growth of the dairy industry]. *Agravery*. Retrieved from: <http://milkua.info/uk/post/agrarnij-2017-j-rik-rostu-molocnoi-galuzi> [In Ukrainian].
12. Pershyi indeks umovnoi prybutkovosti vyrobnytstva moloka komertsiiynykh hospodarstvamy v Ukraini - FAO [The first index of conditional profitability of milk production by commercial farms in Ukraine - FAO]. *Skhidnoevropeiskyi molochnyi konhres*. Retrieved from: http://dairycongress.org/news/2017/ukr/article_282 [In Ukrainian].
13. Petrychenko, O.A. (2018). Rozvytok syrovynnoi bazy molokoproduktovoho pidkompleksu APK Ukrainy [Development of the raw material base of dairy product subcomplex of AIC of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 31-37 [In Ukrainian].
14. Ponomarova, M.S. (2016). Stan rozvytku pidpriemnytstva v molokoproduktovomu sektori Ukrainy [State of entrepreneurship development in the dairy product sector of Ukraine]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky*, 1, pp. 29-32 [In Ukrainian].
15. Rossokha, V.V. (2011). Retrospektyva formuvannia vyrobnychkh kompleksiv v Ukraini: upravlinskyi pidkhid [Retrospective of the formation of industrial complexes in Ukraine: a managerial approach]. *AhroInKom*, 10-12, pp. 100-108 [In Ukrainian].
16. Serhiienko, D. (2017). Molochna matematika [Milk mathematics]. *Moloko i ferma*, 4 (41). Retrieved from: <http://milkua.info/uk/post/molocna-matematika> [In Ukrainian].

17. Sychov, M. (2017). Yak profesiino rozrakhuvaty ratsion dlia molochnoho stada? [How to professionally calculate the ration for a dairy herd?]. *Tvarynystvo. Veterynariia*, 5, pp. 46-49 [In Ukrainian].
18. Slatvinska, L.A. (2014). Investytsiini oriientyry systemoutvorennia u derzhavnomu rehuliuванні rozvytku molokoproduktivnoho pidkompleksu [Investment orientation of system formation in the state regulation of the development of the milk product subcomplex]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 50-54 [In Ukrainian].
19. Ukrainyskyi Molochnyi Indeks - pidsumky 2016-ho roku ta prohnozy 2017 [Ukrainian Milk Index - the results of 2016 and forecasts for 2017]. *MilkUA.info*. Retrieved from: <http://milkua.info/uk/post/ukrainskij-molochnij-indeks-pidsumki-2016-go-roku-ta-prohnozi-2017> [In Ukrainian].
20. Yakist moloka, zdanoho na pererobku, pokrashchuietsia - AVM [The quality of milk put up for processing improves - AVM]. *Agravery*. Retrieved from: <http://avm-ua.org/uk/post/akist-moloka-zdanogo-na-pererobku-pokrasuetsa?milkua=1> [In Ukrainian].

Petrychenko O.A. Trends and peculiarities of development of dairy product subcomplex in Ukraine

The purpose of the article is to analyze the dynamics of milk production volumes, establish trends, substantiate peculiarities, and outline the problems and prospects of development of the dairy product subcomplex.

Research methodology. In the research process the following methods have been used: modeling method of modern dairy product subcomplex, graphical method of dynamic changes to establish trends and peculiarities of development of the raw material base, method of situation analysis to determine the dependence of profitability of milk on the main factors of influence.

Research results. The components of the dairy product subcomplex have been determined. The efficiency of forage provision of its raw material industry has been substantiated. The main historical stages in the milk production in agriculture in general and in agricultural enterprises and households as well as problems and possibilities of modern development of the dairy industry have been determined. The influence of factors on the profitability of milk and the structure of the cost price of milk production has been considered.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty of the research lies in inclusion of logistics in the infrastructure of the dairy product subcomplex and outlining the prospects for a development of raw material base and the directions of increasing efficiency of the dairy industry.

Practical significance. The present problems and opportunities of perspective development based on purchasing prices, production scale, productivity of animals and production cost will make a great contribution on solving the existing problems of increasing the efficiency of functioning of dairy product subcomplex. Tabl.: 2. Figs.: 3. Refs.: 20.

Keywords: dairy product subcomplex, forage provision, dairy cattle breeding, dynamics of development, productivity, profitability, production cost.

Petrychenko Oleksandr Anatoliiovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of analysis and statistics, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna st., Vinnytsya)
E-mail: ursulatko@rambler.ru

Петриченко А.А. Тенденции и особенности развития молокопродуктового подкомплекса Украины

Цель статьи - проанализировать динамику объемов производства молокасырья и её тенденции, обосновать особенности, обозначить проблемы и перспективы развития молокопродуктов подкомплекса.

Методика исследования. Метод моделирования современного молокопродуктового подкомплекса, графический метод динамических изменений для установления тенденций и особенностей развития сырьевой базы, метод анализа ситуаций для определения зависимости доходности молока от основных факторов влияния.

Результаты исследования. Установлено составляющие молокопродуктов подкомплекса. Обоснована эффективность кормообеспечения его сырьевой отрасли. Определены основные исторические этапы в производстве молока в сельском хозяйстве в целом и в сельскохозяйственных предприятиях и хозяйствах населения, а также проблемы и возможности современного развития молочной отрасли. Рассмотрено влияние факторов на доходность молока и структуру себестоимости молокопродукции.

Элементы научной новизны. Включение логистики в инфраструктуру молокопродуктового подкомплекса, определение перспектив развития его сырьевой базы и направлений повышения эффективности молочной отрасли.

Практическая значимость. Выявлены современные проблемы и возможности перспективного развития, основанные на закупочных ценах, масштабе производства, продуктивности животных и себестоимости продукции должны способствовать решению проблем повышению эффективности функционирования молокопродуктового подкомплекса. Табл. : 2. Илл. : 3. Библиогр. : 20.

Ключевые слова: молокопродуктовый подкомплекс, кормообеспечение, молочное животноводство, динамика развития, продуктивность, прибыльность, себестоимость.

Петриченко Александр Анатольевич - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры анализа и статистики, Винницкий национальный аграрный университет (г. Винница, ул. Солнечная, 3)
E-mail: ursulatko@rambler.ru

Стаття надійшла до редакції 28.03.2018 р.

Фахове рецензування: 28.03.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Петриченко О. А. Тенденції й особливості розвитку молокопродуктового підкомплексу України. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 42-50.

Трансформація відносин власності на землю в аграрному секторі економіки

Мета статті - обґрунтувати закономірності трансформації відносин власності на землю в аграрному секторі економіки на основі дослідження еволюції земельних відносин.

Методика дослідження. Використано методи: монографічний, діалектичний, наукової абстракції, історико-логічний, системно-структурний і статистичні.

Результати дослідження. Встановлено, що відносини власності на землю слід розглядати як такі, що розвиваються на основі дії економічного закону відповідності виробничих відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил. Показано, що відносини власності на землю визначають соціально-економічний стан суб'єктів земельних відносин у суспільстві та мотивацію до праці, які передусім зумовлюють виробництво і розподіл додаткового продукту. Доведено, що домінування відносин власності чи землекористування відбувається під впливом принципових ознак продуктивних сил. Це означає, що в сучасних умовах в Україні першочерговим має бути не введення купівлі-продажу землі, а запровадження механізму реалізації орендних відносин, який би оптимально враховував інтереси власників землі, орендарів і суспільства як у цілому, так і на рівні місцевих громад.

Елементи наукової новизни. Обґрунтовано закономірності трансформації земельних відносин під впливом розвитку продуктивних сил. Визначено, що в доіндустріальну епоху сільськогосподарська діяльність і соціальний статус суб'єктів земельних відносин характеризуються відносинами власності з правом усіх правомочностей - володіння, користування та розпорядження, а із запровадженням машинного виробництва й інформаційних технологій істотним є землекористування, яке може забезпечити високий рівень розвитку аграрного сектору економіки за умов застосування регульованих норм достатньої підтримки з боку держави.

Практична значущість. Встановлення закономірностей трансформації відносин власності на землю конкретизує теоретико-методологічні основи розвитку земельних відносин. Зокрема, врахування змін у трансформації відносин власності на землю забезпечить належне наукове обґрунтування впровадження в Україні ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Рис.: 1. Бібліогр.: 36.

Ключові слова: відносини власності на землю, трансформація, доіндустріальний період, індустріальне та постіндустріальне суспільство, землекористування, суб'єкти земельних відносин, землевласники, орендарі.

Сапич Вадим Іванович - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, Сумський національний аграрний університет (м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, 160)
E-mail: sapichvadim@gmail.com

Постановка проблеми. Результативність розвитку аграрного сектору економіки значною мірою окреслюється станом земельних відносин. Запровадження відносин приватної власності на землю і формування сільськогосподарських підприємств ринкового типу на початку 2000-х рр. дало змогу подолати довготривалу кризу аграрного виробництва. Проте в подальший період не було забезпечено реалізації потенціалу відносин приватної власності. У країні не відбулося суттєвого зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції і підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь. У 2016 р. виробництво сільськогосподарської продукції в Україні у всіх категоріях господарств порівняно з 1990 р. становило 93,8%, у тому числі сіль-

ськогосподарських підприємств - 76,2%, господарств населення - 134,9%. Однак протягом останніх десяти років істотного приросту виробництва у цій категорії господарств не спостерігається [25]. Це свідчить про те, що коливання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції і рівнів його рентабельності залежать не лише від організаційних, а й від природно-кліматичних умов та обмеженості фінансових ресурсів у сільськогосподарських товаровиробників. Реформування відносин власності на землю не сприяло запровадженню економічних механізмів, які б стали запобіжником негативних тенденцій, зокрема, погіршення родючості ґрунтів, їх надмірної розораності, недотримання сівозмін, нераціональної концентрації земельних ресурсів окремими суб'єктами господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи розвитку відносин власності на землю і земельної ренти, як форми їх реалізації, було закладено класиками економічної теорії - В. Петті [19], Ф. Кене [10], А. Тюрго [30], А. Смітом [22], Д. Рікардо [20], Й. Тюненом [29], К. Марксом [15], М.І. Туган-Барановським [28], А. Маршаллом [16] та ін. Теоретичним та практичним проблемам реформування земельних відносин в Україні присвятили свої роботи такі вчені, як Л.М. Бойко [3], П.І. Гайдуцький [4], Д.С. Добряк [6], О.І. Гуртов [5], Ю.О. Лупенко [12], А.Г. Мартин [6], В.Я. Месель-Веселяк [27], П.Т. Саблук [21; 27], М.М. Федоров [27; 31], О.В. Ходаківська [12], А.Д. Юрченко [35], В.В. Юрчишин [36] та ін. Завдяки науковим розробкам вітчизняних економістів-аграрників в Україні сформовано механізм залучення земельних ресурсів у сільськогосподарський оборот на ринкових засадах. Проте чимало аспектів досліджуваної проблеми, зокрема запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, вдосконалення орендних відносин, застосування важелів державної підтримки сучасних землевласників і землекористувачів, тривалий час залишаються дискусійними, що стримує їх системне втілення у практичну діяльність.

Подальшої розробки теоретичних положень і практичних рекомендацій вимагає вдосконалення відносин власності на землю з урахуванням всіх правомочностей - володіння, користування і розпорядження.

Мета статті - обґрунтувати закономірності трансформації відносин власності на землю в аграрному секторі економіки на основі дослідження еволюції земельних відносин.

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток відносин власності розглядається як реалізація їх потенціалу в єдності трьох процесів, а саме:

реформування відносин власності - зміни форм власності під впливом об'єктивних вимог подальшого розвитку продуктивних сил і потреби розв'язання соціально-економічних суперечностей, які виникли у суспільстві й стали чинником уповільнення його прогресу;

трансформації відносин власності - структурних перетворень, посиленні ролі сформованих укладів та організаційно-правових форм господарювання, зміни їх цільової

спрямованості, нових тенденцій, розпорядження і користування у межах існуючих форм власності;

вдосконалення відносин власності - запровадженні економічних заходів, які дають змогу реалізувати потенціал наявних форм власності.

Потенціал відносин власності у широкому розумінні - це їх здатність впливати на розвиток продуктивних сил для досягнення мети суб'єктів цих відносин. Потенціал відносин земельної власності можна визначити як їх спроможність забезпечувати підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь для втілення у життя економічних інтересів землевласників, землекористувачів, місцевої громади і суспільства в цілому.

Відносини власності на землю слід розглядати як такі, що розвиваються на основі дії економічного закону відповідності виробничих відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил [14]. В умовах директивно-планової економіки однією з головних причин невирішення продовольчої проблеми була монополія державної власності на землю. Відмежованість селян від основного засобу виробництва - землі - суттєво послаблювала їх мотивацію до ефективної праці. Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 листопада 1994 року сільськогосподарські угіддя надавались у власність тим, хто їх обробляв, спочатку у колективну, а потім способом паювання - у приватну власність, усунувши наявне протиріччя між задекларованою за радянських часів нормою про землю як надбання народу [11] і фактичним її відчуженням від безпосереднього виробника.

Проте запровадження відносин приватної власності на землю не призвело до очікуваного збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва. Так, лише у 2013 р. вихід валової продукції сільського господарства з одиниці земельної площі у середньому за всіма категоріями господарств України перевищив рівень 1990 р. Водночас у господарствах населення спостерігається зниження рівня виробництва. Якщо у 1990 р. вихід валової продукції сільського господарства з 1 га сільськогосподарських угідь дорівнював 31327 грн, то у 2016 р. - лише 6973 грн, тобто упродовж цього періоду відбулося зниження рівня ефективності вико-

ристання сільськогосподарських угідь у господарствах населення у 4,5 раза [24].

Така негативна тенденція спостерігається у категорії господарств, де відносини приватної власності на землю та інші засоби виробництва фактично сформувалися задовго до 1990 р. Зміна форми власності має супроводжуватися структурними перетвореннями у відносинах власності, створенням рівних умов для усіх організаційно-правових форм господарювання, а також задіянням важелів державної підтримки, які б дали змогу реалізувати потенціал відносин власності кожному суб'єктові господарської діяльності. Впровадження приватної власності вимагає постійного врахування стану економічного середовища.

Відносини власності є невід'ємною складовою виробничих відносин. Для розуміння еволюції відносин власності на землю потрібно розглядати їх як ключовий елемент у системі виробничих відносин, які згідно із законом відповідності [14] змінюються під

впливом розвитку продуктивних сил. За К. Марксом, продуктивні сили відіграють визначальну роль у становленні виробничих відносин, проте останні теж можуть впливати на розвиток продуктивних сил, прискорюючи або гальмуючи його.

Відносини власності на землю визначають соціально-економічний стан суб'єктів земельних відносин у суспільстві та мотивацію до праці, які зумовлюють виробництво і розподіл додаткового продукту (рис. 1). Важливою ознакою відносин власності на землю є характер її обігу, тобто порядок переходу прав власності на земельні ділянки. Отримано землю у власність безоплатно, придбано за договором купівлі-продажу, прийнято у спадщину чи землекористування на умовах договору оренди - все це по-різному впливає на ефективність сільськогосподарського виробництва і, відповідно, створення й подальший розподіл додаткового продукту.

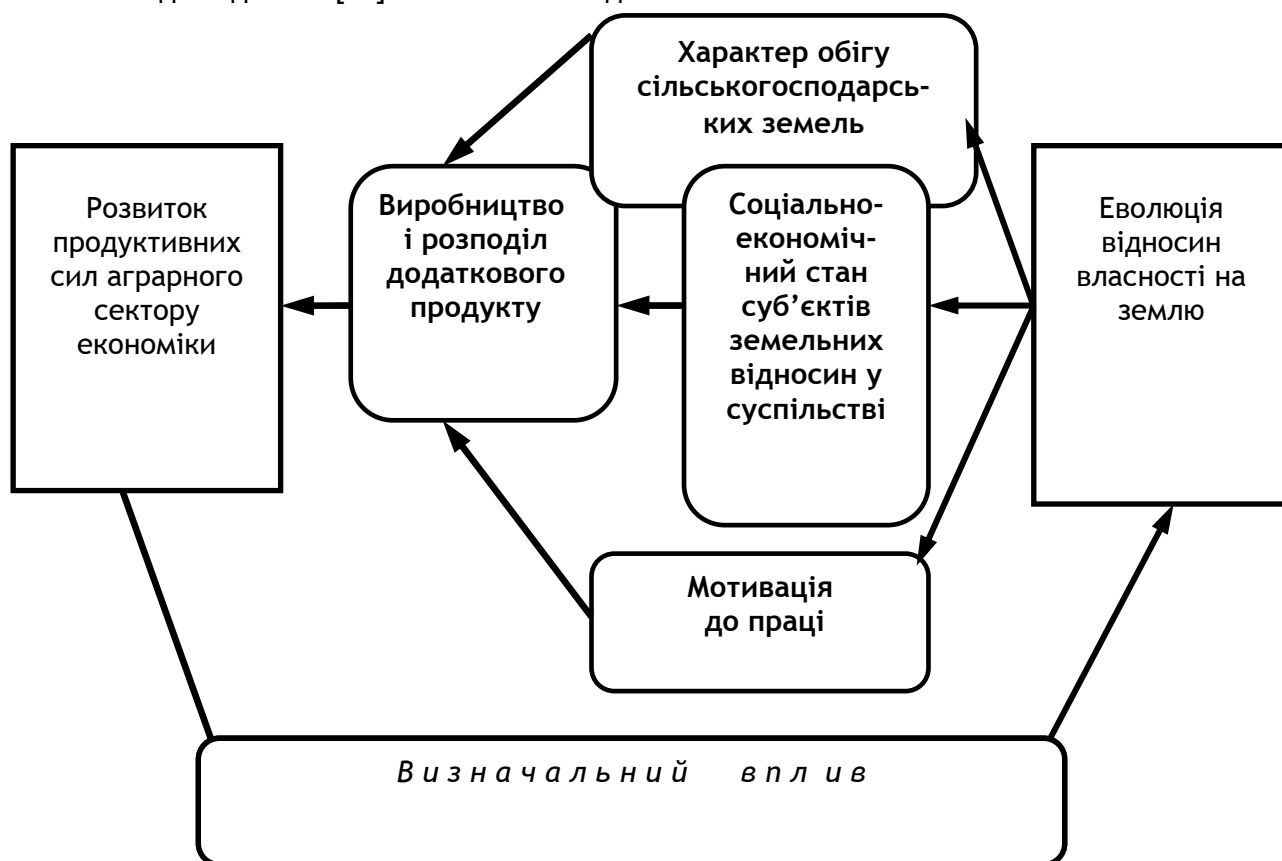

Рис. 1. Еволюція відносин власності на землю в аграрному секторі економіки

Джерело: Власна розробка.

У докапіталістичний період земля перебувала у власності в позаринковий спосіб. Головною економічною ознакою феодалізму

було панування великої земельної власності феодалів.

Панівним в епоху феодалізму було натуральне господарство, якому не притаманна

будь-яка конкуренція. Перебуваючи у фізичній залежності від феодалів, селяни не мали дієвої мотивації до праці. Перехід прав власності на землю у позаринковий спосіб не гарантував, що вона потрапить до ефективних землекористувачів. Такі обставини стримували розвиток продуктивних сил, що мало призвести до змін у виробничих відносинах.

Поширення товарно-грошових відносин істотно підвищувало можливості багатіїв отримувати більше матеріальних благ. Тому неминучим стало запровадження оренди, купівлі-продажу і застави землі. Залучення землі до сільськогосподарського обороту на ринкових засадах сприяло підвищенню продуктивності праці і, відповідно, збільшенню додаткового продукту. Від загального обсягу створеного додаткового продукту та його частки, яка спрямовується на розширене виробництво, залежить розвиток продуктивних сил. Таким чином відбувається зворотна дія відносин власності на землю, на виробничий потенціал аграрного сектору економіки.

На основі принципових змін у засобах виробництва і ролі людини в цьому процесі вчені визначили в історії людської цивілізації такі етапи, як доіндустріальний (аграрний, сільськогосподарський), індустріальний та постіндустріальний. На кожному із названих цивілізаційних етапів відбувалися суттєві зміни у виробничих відносинах і відносинах власності.

У доіндустріальну епоху основною формою багатства і головним засобом виробництва була земля [8]. У цей період для обробки землі селяни використовували примітивні знаряддя і тяглову силу тварин. За таких умов затрати фізичної праці, якість землі та природно-кліматичні умови відігравали важливу роль у формуванні результатів сільськогосподарського виробництва. У відносинах власності на землю головним було те, кому належить земля, тобто відносини власності. Як власники землі рабовласники і феодали на основі фізичного примусу рабів і кріпаків вели господарювання у своїх маєтках і привласнювали результати їхньої праці як стосовно додаткового продукту, так і значною мірою - необхідного. Після скасування кріпацтва земля переважно стає власністю селян і сільських общин [18]. Можливість самостійно працювати на своїй землі, бо селяни стають власниками результа-

тів своєї праці, а приватна власність на землю є для них достатнім мотивом для ефективної праці. Таким чином, домінування фізичної праці у доіндустріальну епоху надає визначального значення відносинам власності.

Для індустріальної епохи характерним є масове застосування системи машин і впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу [7]. Машинне виробництво перетворює товарне виробництво на панівне, капіталістичне. Створені людиною механічні засоби виробництва у вигляді капіталу стають основним чинником, який визначає результати виробничої діяльності. Продуктивність праці селян виявляється не за їхніми фізичними здібностями і використанням тягової сили тварин, а залученням енергетичних потужностей. Так, сільськогосподарські підприємства України за 1928-1968 рр., які можна вважати початковим періодом індустріалізації, збільшили споживання електроенергії у 802 рази [17]. Індустріалізація через впровадження інтенсивних технологій послаблює роль таких вирішальних у доіндустріальний період властивостей землі, як площа, природна родючість, структурні властивості ґрунту та місцезонавання. Земельні ресурси перетворюються в один із засобів виробництва поряд із засобами механізації і автоматизації, а також технологіями. Використання інновацій у сільськогосподарському виробництві надає другорядного значення якості ґрунтів і природно-кліматичним умовам. Переконалим прикладом є аграрний сектор Нідерландів. Завдяки високоякісним технологіям, зокрема, енергоефективним теплицям, системам точного землеробства (з використанням GPS і дронів), які підвищують стійкість культур до кліматичних змін і хвороб. Нідерланди посіли друге місце у світі як експортер сільськогосподарської продукції після США, залишивши позаду такі країни з потужним агробізнесом, як Німеччина, Бразилія і Китай [13].

В індустріальну епоху результати сільськогосподарського виробництва характеризуються не тим, хто є власником землі, обробляє землю власник чи орендар, а тим, яким є рівень механізації виробничих процесів, наскільки широко застосовуються хімічні засоби, меліорація, досягнення генетики й селекції тощо.

Головною ознакою постіндустріального суспільства є інноваційність економічного розвитку. У цей період ефективність використання земельних ресурсів ще більшою мірою залежить від можливостей землекористувачів запроваджувати у виробництво досягнення науки і техніки. У такому разі все більше землі зосереджується не у власників, а в орендарів. Якщо у 1976 р. в США повноправні власники землі становили 62% від усіх фермерів країни [32], то у 1997 р. серед дрібних фермерів їх було 60, а великих - 55% [1]. Проте у США нині повноправним власникам належить лише 1/3 фермерських земель [23]. У сільському господарстві США оренда землі стає делалі більш поширеною. Переважно землю орендують великі фермерські господарства з чітко визначеною спеціалізацією, у яких обсяг річного валового доходу перевищує 100 тис. дол. США [1].

За даними 2015 р. частка орендованих сільськогосподарських угідь в європейських країнах сягала 62%, а в Україні - 97% [26]. Зростаюче залучення земель на умовах оренди пояснюється тим, що можливості впровадження у сільськогосподарське виробництво інновацій більшою мірою залежать не від власника землі, а від того, хто здійснює її господарське використання.

Відносини власності реалізуються у певному соціально-економічному середовищі, яке передусім характеризується діяльністю держави. У доіндустріальну епоху економічна роль держави обмежувалася справлянням податків, механізм вільної конкуренції забезпечував нормальні умови господарської діяльності. Оскільки основні матеріальні і фінансові ресурси були зосереджені у землевласників, а земельний податок був головним джерелом коштів для покриття державних видатків, то власники землі мали у суспільстві високий соціальний статус. Індустріалізація супроводжується зміною функцій держави. З 30-х рр. XX ст. у США держава починає регулювати умови сільськогосподарської діяльності [1]. У подальші роки інструментарій державного регулювання аграрного сектору економіки, включаючи земельні відносини, застосовується всіма країнами, що досягли високого рівня розвитку. Нині земельний податок не має суттєвого значення для фінансового стану держави, у багатьох країнах його кошти перераховуються до місцевих бюджетів. У сучас-

них умовах держава запроваджує систему фінансових та інших інструментів і заходів щодо підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Досвід провідних країн світу переконує, що аграрний сектор економіки досягає високого рівня розвитку і стає конкурентоспроможним на світовому ринку саме завдяки дієвій підтримці вітчизняних товаровиробників з боку держави й урегульованості земельних відносин.

Роль правомочностей відносин власності змінюється залежно від розвитку засобів виробництва, які безпосередньо використовуює працівник. У доіндустріальну епоху людська праця і тяглова сила тварин не були лімітуючими чинниками виробництва, і кожний власник незалежно від площі своєї землі був здатний забезпечити її належне використання.

Застосування сільськогосподарських машин та запровадження індустріальних технологій вимагають суттєвих фінансових ресурсів і розширення площ для обробітку. Можливості інвестицій в аграрний сектор економіки і концентрації сільськогосподарських угідь визначаються політикою державного регулювання. Наявність лише земельного наділу не є достатньою умовою для ведення сільськогосподарського виробництва. Яким чином використовується земля - саме це стає важливим для реалізації відносин власності на землю. Тобто домінування відносин власності в цілому чи окремих їх правомочностей - володіння, користування і розпорядження - відбувається під впливом принципових ознак продуктивних сил і набуває сталого, причинно зумовленого зв'язку (рис. 2). Із застосуванням машинного виробництва та інформаційних технологій вирішальним є землекористування, яке може забезпечити високий рівень розвитку аграрного сектору економіки за умов запровадження регулювних норм і достатньої підтримки з боку держави.

Тобто сутність трансформації відносин власності на землю полягає в тому, що в доіндустріальний період головним суб'єктом земельних відносин був землевласник, а в індустріальному і постіндустріальному суспільстві - переважно землекористувач. Свого часу К. Маркс зазначав, що «землевласники всюди роблять значний, в Англії навіть переважний вплив на законодавство» [15, с. 155]. Виборче законодавство до австрійського парламенту у 1848-1918 рр. передба-

чало, що 3/4 верхньої палати (150 членів із 200) вибирали великі землевласники, і лише 50 членів призначалися пожиттєво цісарем з числа принців Габсбурзької династії та «заслужених» громадян [2]. Починаючи з кінця XVIII ст. в Англії з поширенням товарно-грошових відносин та інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва лорди-землевласники, як правило, не займалися господарською діяльністю, а здавали зе-

млю в оренду [9]. У 1791-1846 рр. землевласники, маючи абсолютне домінування в обох палатах англійського парламенту, прийняли хлібні закони, які призвели до значного подорожчання хліба й відповідного підвищення вартості землі та земельної ренти, що суттєво посилило їх політичну могутність. З кінця XVIII і до середини XIX ст. аналогічні хлібні закони діяли у Франції, Німеччині, США та інших країнах [34].

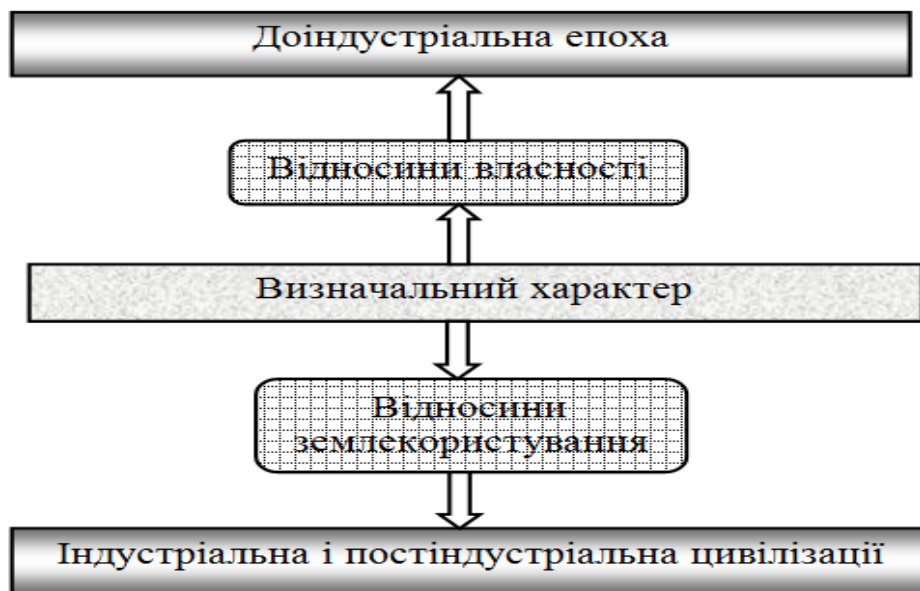

Рис. 2. Трансформація відносин власності на землю

Джерело: Власна розробка.

Висновки. Відносини власності на землю зможуть реально забезпечити піднесення аграрного сектору економіки, якщо їх реформування буде ґрунтуватися на певних методологічних засадах. Еволюція відносин власності на землю вказує на те, що зміна форми власності на неї повинна мати з боку держави певний економіко-правовий супровід, який спроможний підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва і змінити на краще стан людей, які працюють на землі. У сучасних умовах для аграрного сектору економіки України надто актуальним є визначення науково обґрунтованих норм землекористування і створення для селян сприятливих умов господарювання, а не введення ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Для того щоб перейти до купівлі-продажу землі, необхідно запровадити механізм реалізації орендних відносин, який би оптимально враховував інтереси власників землі, орендарів і суспільства як у цілому, так і на рівні місцевих громад. Дотримання прав власно-

сті на землю має стати неухильною нормою. Держава має створити умови, які б надавали рівні можливості для землекористування усіх організаційно-правових форм господарювання. Той, хто безпосередньо обробляє землю, повинен мати як мінімум однакові умови для відтворення свого ресурсного потенціалу разом з іншими суб'єктами агробізнесу. А враховуючи, що сільськогосподарське виробництво залежить від природно-кліматичних чинників, для селян слід сформувати краще соціально-економічне середовище ведення бізнесу. Провідним у вирішенні даної проблеми є забезпечення еквівалентності обміну на всіх етапах руху створеної вартості від поля до кінцевого споживача. У практиці землекористування має бути забезпечено використання сільськогосподарських земель не лише як чинника отримання максимального прибутку, але і як однієї із найважливіших складових довілля, яка визначає умови нашої життєдіяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрный сектор США в начале XXI века: сб. тр. сектора аграрных проблем США и Канады ИСКРАН. Т. 1 / под ред. Б. А. Черныкова. Москва : Институт США и Канады Российской академии наук, 2008. 406 с.
2. Баран А. В. Виборче законодавство Австрійської (Австро-Угорської) монархії (1848-1918 рр.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. URL : http://lsej.org.ua/4_2014/13.pdf. (дата звернення: 03.03.2018).
3. Бойко Л. М. Регулювання земельних відносин у сільському господарстві : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 316 с.
4. Гайдучий П. І. Земля: власність, оренда, рента: монографія. Київ: Урожай, 1994. 184 с.
5. Гуторов О. І. Проблеми сталого землекористування у сільському господарстві: теорія, методологія, практика: монографія. Харків: «Едена», 2010. 405 с.
6. Добряк Д. С., Мартин А. Г. Теоретичні засади функціонування ринку земель як складової суспільно-економічних відносин. *Землеустрій і кадастр*. 2010. № 4. С. 3-8.
7. Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К. : Видавничий центр «Академія», 2000. Т. 1. 864 с.
8. История мировой экономики: учебник / под ред. Г. Б. Поляка, А. Н. Марковой. Москва : ЮНИТИ, 2001. 727 с.
9. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. / [С. В. Степаненко, С. Н. Антонюк, В. М. Фещенко, Н. О. Тимочко] ; за ред. С. В. Степаненка. Київ : КНЕУ, 2010. 743 с.
10. Кенз Ф. Избранные экономические произведения. Москва : Издательство социально-экономической литературы («Соцэкгиз»), 1960. 551 с.
11. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Москва : Юрид. лит., 1983. 48 с.
12. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві: аналітичний огляд. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 50 с.
13. Малиновський Б. Нідерланди встановили рекорд з експорту АПК-інновацій. Пропозиція. 23.01.2017. URL : <http://propozitsiya.com/ua/niderlandy-vstanovyly-rekord-z-eksportu-apk-innovacij> (дата звернення: 03.03.2018).
14. Маркс К., Энгельс Ф. К критике политической экономии. Предисловие. Избранные сочинения. В 9-ти т. Москва: Политиздат, 1986. Т. 4. XXII, 681 с.
15. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. Критика политической экономии. Книга III. Процесс капиталистического производства, взятый в целом. Избранные сочинения. В 9-ти т. Москва : Политиздат, 1988. Т. 9. Ч. 2. IV, 506 с.
16. Маршалл А. Принципы политической экономии / пер. с англ. В. И. Бомкина, В. Т. Рысина. Москва , Прогресс, 1984. Т. III. 351 с.
17. Народне господарство Української РСР в 1968 році: стат. збірник. Київ: «Статистика», 1969. 609 с.
18. Панченко П. П., Мельник Ю. Ф., Вергунов В. А. Аграрна історія України : навч. посібник. Київ : ВЦ «Просвіта», 2007. 532 с.
19. Петти В. Трактат о налогах и сборах. *Verbum sapienti* - слово мудрым. Разное о налогах. Москва : Ось - 89, 1997. 112 с.
20. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: Соч. в 3-х т. Москва , 1955. Т. 1. 347 с.
21. Саблук П. Т. Розвиток земельних відносин в Україні : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2006. 396 с.
22. Сміт А. Доброду націй. Дослідження про природу та причини доброду націй / пер. О. Васильєва, М. Межевікіної, А. Малієвського; наук. ред. Є. Литвин. Київ : Port-Royal, 2001. - 593 с.
23. Сполучені Штати Америки. Сільське господарство. URL : <http://gospodarstva.com/spolucheni-shtati-ameriki/> (дата звернення: 03.03.2018).
24. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2012 рік / за ред. Н. С. Власенко. Київ : Держстат, 2013. 402 с.

References

1. Chernjakov, B.A. (Ed.) (2008). *Agrarnyj sektor SShA v nachale XXI veka: sbornik trudov sektora agrarnih problem SShA i Kanady ISKRAN* [Agrarian sector of the USA at the beginning of XXI century: selected works of sector of agrarian problems of the USA and Canada of ISKRAN]. (Vol. 1). Moskva: Institut SShA i Kanady Rossijskoj akademii nauk [In Russian].
2. Baran, A.V. (2014). *Vyborche zakonodavstvo Avstrijskoyi (Avstro-ugorskoyi) monarxiyi (1848-1918 rr.)* [Electoral legislation of the Austrian (Austrian-Hungarian) monarchy (1848-1918)]. *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*, 4. Retrieved from: http://lsej.org.ua/4_2014/13.pdf [In Ukrainian].
3. Boiko, L.M. (2011). *Regulyuvannya zemelnykh vidnosyn u silskomu gospodarstvi: monografiya* [Regulation of land relations in agriculture: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
4. Gajduczyk, P.I. (1994). *Zemlya: vlasnist, orenda, renta: monografiya* [Land: property, lease, rent: monograph]. Kyiv: Urozhaj [In Ukrainian].
5. Gutorov, O.I. (2010). *Problemy stalogo zemlekorystuvannya u silskomu gospodarstvi: teoriya, metodologiya, praktyka: monografiya* [Problems of permanent land use in agriculture: theory, methodology, practice: monograph]. Kharkiv: "Edena" [In Ukrainian].
6. Dobryak, D.S., & Martyn, A.G. (2010). *Teoretychni zasady funkcionuvannya rynku zemel yak skladovoyi suspilno-ekonomichnykh vidnosyn* [Theoretical principles of functioning of market of land as a constituent of social-economic relations]. *Zemleustriy i kadastr*, 4, pp. 3-8 [In Ukrainian].
7. Mochernyj, S.V., et al. (Eds.) (2000). *Ekonomichna encyklopediya: u 3 t.* [Economic encyclopedia: 3 vols.]. (Vol. 1). Kyiv: Vydavnychij centr "Akademiya" [In Ukrainian].
8. Poljak, G.B., & Markova, A.N. (Eds.) (2001). *Istoriya mirovoj ekonomiki: uchebnik* [History of world economy: textbook]. Moskva: JuNITI [In Russian].
9. Stepanenko, S.V., Antonyuk, S.N., Feshhenko, V.M., & Tymochko, N.O. (2010). *Istoriya ekonomiky ta ekonomichnoyi dumky: navch. posib.* [History of economy and economics: training manual]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
10. Kenje, F. (1960). *Izbrannye ekonomicheskie proizvedeniya* [Selected economic works]. Moskva: Izdatelstvo socialno-ekonomicheskoy literatury ("Socjkgiz") [In Russian].
11. Konstitucija (Osnovnoj Zakon) Sojuza Sovetskikh Socialisticheskikh Respublik. [Constitution (Basic Law) of Union of Soviet Socialist Republics]. (1983). Moskva: Jurid. lit. [In Russian].
12. Lupenko, Yu.O., & Khodakivska, O.V. (2015). *Transformaciya zemelnykh vidnosyn u silskomu gospodarstvi: analitichnyy oglyad* [Transformation of the land relations in agriculture: analytical review]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
13. Malynovskiy, B. (2017). *Niderlandy vstanovyly rekord z eksportu APK-innovacij* [The Netherlands set a record for exporting agribusiness innovations]. *Propozyciya*. Retrieved from: <http://propozitsiya.com/ua/niderlandy-vstanovyly-rekord-z-eksportu-apk-innovacij> [In Ukrainian].
14. Marks, K. (1986). *K kritike politicheskoy jekonomii. Predislovie* [To the criticism of political economy. Foreword]. Marks, K., & Jengels, F. *Izbrannye sochineniya*. V 9-ti t. (Vol. 4). Moskva: Politizdat [In Russian].
15. Marks, K. (1988). *Process kapitalisticheskogo proizvodstva, vzjatyy v celom* [The process of capitalist production, taken as a whole]. Kapital. Kritika politicheskoy jekonomii. - Capital. Criticism of political economy. (Vol. 3). Marks K., & Jengels F. *Izbrannye sochineniya*. V 9-ti t. (Vol. 9, Ch. 2.). Moskva: Politizdat [In Russian].
16. Marshall, A. *Principy politicheskoy ekonomii* [Principles of political economy]. (V.I. Bomkina, & V.T. Rysina, Trans.). Moskva: Progress [In Russian].
17. Narodne gospodarstvo Ukrayinskoyi RSR v 1968 roci: stat. shhorichnyk [National Economy of the Ukrainian SSR in 1968: Stat. yearbook.]. (1969). Kyiv: "Statystyka" [In Ukrainian].
18. Panchenko, P.P., Melnyk, Yu.F., & Vergunov, V.A. (2007). *Agrarna istoriya Ukrayiny: navch. posibnyk*. [Agrarian History of Ukraine]. Kyiv: VCz "Prosvita" [In Ukrainian].
19. Petti, V. (1997). *Traktat o nalogah i sborah. Verbum sapienti - slovo mudrym. Raznoe o nalogah.* [A treatise on taxes and fees. Verbum sapienti - the word wise. Miscellaneous about taxes]. Moskva: Os-89 [In Russian].

25. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2016 рік / відп. за вип. О. М. Прокопенко. Київ : Держстат, 2017. 246 с.
26. Степаненко Т. О. Теоретичні положення обігу земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 65-71.
27. Трансформація земельних відносин до ринкових умов : наукове видання / Саблук П. Т., Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2009. 116 с.
28. Туган-Барановский М. Очерки из новейшей истории политической экономики и социализма. Харьков : Издание Всероссийского Центрального Союза Потребительских Обществ, 1919. 260 с.
29. Тюнен И. Г. Изолированное государство / пер. с нем. Е. А. Торнеус; под ред. А. А. Рыбникова. Москва : Изд-во „Экономическая жизнь“, 1926. 326 с.
30. Тюрго А. Р. Избранные экономические произведения. Москва : Соцэкгиз, 1961. 198 с.
31. Федоров М. М. Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 1998. 263 с.
32. Экономика США: учебное пособие / под ред. В. Ф. Железовой. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1979. 199 с.
33. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия: в 4 томах / гл. ред. А. М. Румянцев. Москва: «Советская энциклопедия», 1979. Т. 3. 624 с.
34. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия: в 4 томах / гл. ред. А. М. Румянцев. Москва : «Советская энциклопедия», 1980. Т. 4. 672 с.
35. Юрченко А. Д. Наукові підходи до формування нової земельної політики. *Землеустрій і кадастр*. 2010. № 3. С. 27-39.
36. Юрчишин В. В., Скупий В. М., Шевченко Л. М. Формування різноукладності на селі : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 1999. 56 с.
20. Рикардо, Д. (1955). *Nachala politicheskoy jekonomii i nalogovogo oblozhenija* [Beginnings of political economy and taxation]. (Vol. 1). Moskva [In Russian].
21. Sabluk, P.T. (2006). *Rozvytok zemelnykh vidnosyn v Ukraini: monografiya* [The development of land relations in Ukraine: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
22. Smit, A. (2001). *Dobrobut natsii. Doslidzhennya pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsiy* [The welfare of nations. Research on the nature and causes of the welfare of nations]. Kyiv: Port-Royal [In Ukrainian].
23. Spolucheni Shtati Ameriki. Silske gospodarstvo. [United States of America. Agriculture]. Retrieved from: <http://gospodarstva.com/spolucheni-shtati-ameriki/> [In Ukrainian].
24. Vlasenko, N.S. (Ed.) (2013). *Statystychnyj zbirnyk "Silske gospodarstvo Ukrainy" za 2012 rik* [Statistical collection "Agriculture of Ukraine" for 2012]. Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
25. Prokopenko, O.M. (Ed.) (2017). *Statystychnyj zbirnyk "Silske gospodarstvo Ukrainy" za 2016 rik* [Statistical collection "Agriculture of Ukraine" for 2016]. Kyiv: Derzhstat [In Ukrainian].
26. Stepanenko, T.O. (2017). *Teoretychni polozhennya obigu zemel silskogospodarskogo pryznachennya* [Theoretical provisions for the circulation of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 65-71 [In Ukrainian].
27. Sabluk, P.T., Fedorov, M.M., Mesel-Veselyak, V.Ya., et al. (2009). *Transformaciya zemelnykh vidnosyn do rynkovykh umov: naukovye vydannya* [Transformation of land relations to market conditions: scientific publication]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
28. Tugan-Baranovskij, M. (1919). *Ocherki iz novejshej istorii politicheskoy jekonomii i socializma* [Essays from the latest history of political economy and socialism]. Harkov: Izdanie Vserossijskogo Centralnogo Sojuza Potrebitejskih Obshhestv [In Ukrainian].
29. Tjunen, I.G. (1926). *Izolirovannoe gosudarstvo* [Isolated State]. (E.A. Torneus, Trans.). Moskva: Izd-vo "Ekonomicheskaja zhizn" [In Russian].
30. Tjurgio, A.R. (1961). *Izbrannye jekonomicheskie proizvedenija*. [Selected Economic Works]. Moskva: Socjkgiz [In Russian].
31. Fedorov, M.M. (1998). *Ekonomichni problemy zemelnykh vidnosyn u silskomu gospodarstvi: monografiya* [Economic problems of land relations in agriculture: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
32. Zhelezova, V.F. *Ekonomika SShA: uchebnoe posobie* [US economics: training manual]. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta [In Russian].
33. Rumjancev, A.M. (Ed.) (1979). *Ekonomicheskaja enciklopedija. Politicheskaja ekonomija: v 4 tomah* [The economic encyclopedia. Political economy: 4 vols.]. (Vol. 3). Moskva: "Sovetskaja jenciklopedija" [In Russian].
34. Rumjancev, A.M. (Ed.) (1980). *Ekonomicheskaja enciklopedija. Politicheskaja ekonomija: v 4 tomah* [The economic encyclopedia. Political economy: 4 vols.]. (Vol. 4). Moskva: "Sovetskaja jenciklopedija" [In Russian].
35. Yurchenko, A.D. (2010). *Naukovi pidkhody do formuvannya novoyi zemelnoyi polityky* [Scientific approaches to the formation of a new land policy]. *Zemleustrij i kadastr*, 3, pp. 27-39 [In Ukrainian].
36. Yurchyshyn, V.V., Skupyj, V.M., & Shevchenko, L.M. (1999). *Formuvannya riznoukladnosti na seli: monografiya* [Formation of diversity in the countryside: a monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

Sapych V.I. Transformation of land ownership relations in the agrarian sector of economy

The purpose of the article is to substantiate the legality of the transformation of land ownership in the agrarian sector of economy based on the study of the evolution of land relations.

Research methods. During research process the following scientific methods have been used: monographic, dialectical, scientific abstraction, historical and logical, system-structural and statistical methods.

Research results. There has been established that the relations of land ownership should be viewed as developing on the basis of the economic law of conformity of production relations to the nature and level of development of the productive forces. It has been shown that land ownership relations determine the social and economic status of the subjects of land relations in society and motivation for work processes, which in turn determine the production and distribution of surplus product. It has been proved that the dominance of relations of ownership or land use occurs under the influence of the principal features of the productive forces. This means that in modern conditions in Ukraine, the first priority should not be the implementation of land purchase and sale, but the introduction of a mechanism for implementing leasing relations that would optimally take into account the interests of land-owners, tenants and society, both in general and at the level of local communities.

Elements of scientific novelty. The regularities of land relations transformation have been justified under the influence of the development of productive forces. It has been determined that in the pre-industrial era, agricultural activities and social status of the subjects of land relations are characterized by property relations with the right of all powers - possession, use and disposal. And with the introduction of machine production and information technologies, land use has a decisive meaning, which can ensure a high level of development of the agricultural sector in conditions of introduction of regulatory standards and sufficient state support.

Practical significance. Determination of the legitimacy of transformation of land ownership relations concretizes the theoretical and methodological foundations of land relations. In particular, taking into account the established changes in the transformation of land ownership relations will provide a more complete scientific justification for the introduction of market turnover of agricultural land in Ukraine. Figs.: 1. Refs.: 36

Keywords: land ownership relations, transformation of land ownership relations, pre-industrial period, industrial and post-industrial society, land use, land relations subjects, landowners, tenants.

Sapych Vadym Ivanovych - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of economics, Sumy National Agrarian University (160, H. Kondratieva st., Sumy)
E-mail: sapichvadim@gmail.com

Сапич В.И. Трансформация отношений собственности на землю в аграрном секторе экономики

Цель статьи - обосновать закономерности трансформации отношений собственности на землю в аграрном секторе экономики на основе исследования эволюции земельных отношений.

Методика исследования. Использованы методы: монографический, диалектический, научной абстракции, историко-логический, системно-структурный и статистические.

Результаты исследования. Установлено, что отношения собственности на землю следует рассматривать как развивающиеся на основе действия экономического закона соответствия производственных отношений характеру и уровню развития производительных сил. Показано, что отношения собственности на землю определяют социально-экономическое положение субъектов земельных отношений в обществе и мотивацию к труду, которые, в свою очередь, обуславливают производство и распределение прибавочного продукта. Доказано, что доминирование отношений собственности или землепользования происходит под влиянием принципиальных признаков производительных сил. Это означает, что в современных условиях в Украине первоочередным должен быть не переход к купле-продаже земли, а введение механизма реализации арендных отношений, который бы оптимально учитывал интересы собственников земли, арендаторов и общества как в целом, так и на уровне местных общин.

Элементы научной новизны. Обосновано закономерности трансформации земельных отношений под влиянием развития производительных сил. Определено, что в доиндустриальную эпоху сельскохозяйственная деятельность и социальный статус субъектов земельных отношений характеризуются отношениями собственности с правом всех правомочий - владения, пользования и распоряжения, а с введением машинного производства и информационных технологий определяющим является землепользование, которое может обеспечить высокий уровень развития аграрного сектора экономики в условиях введения регулирующих норм и достаточной поддержки со стороны государства.

Практическая значимость. Определение закономерностей трансформации отношений собственности на землю конкретизирует теоретико-методологические основы земельных отношений. В частности, взятие во внимание установленных изменений в трансформации отношений собственности на землю обеспечит необходимое научное обоснование введения в Украине рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения. Илл.: 1. Библиогр.: 36.

Ключевые слова: отношения собственности на землю, трансформация, доиндустриальный период, индустриальное и постиндустриальное общество, землепользование, субъекты земельных отношений, землевладельцы, арендаторы.

Сапич Вадим Иванович - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики, Сумской национальной аграрной университету (г. Сумы, ул. Герасима Кондратьева, 160)
E-mail: sapichvadim@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 28.02.2018 р.

Фахове рецензування: 02.03.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Сапич В. І. Трансформація відносин власності на землю в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 51-59.

*

Р.Я. КОРИНЕЦЬ, кандидат економічних наук
Л.М. МАЛІК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

Інституціоналізація сімейних фермерських господарств у соціально-економічне середовище

Мета статті - обґрунтувати науково-організаційні засади інституціоналізації сімейних фермерських господарств у соціально-економічне середовище.

Методика дослідження. Використано загальнонаукові і спеціальні економічні методи: абстрактно-логічний, індукції та дедукції.

Результати досліджень. Розкрито науково-організаційні та практичні засади розвитку сімейних фермерських господарств. Висвітлено питання економіко-правового (інституціонального) забезпечення їх розвитку з окресленням перспектив їх інституціоналізації. Дано оцінку розв'язанню проблем формування кооперативних структур.

Елементи наукової новизни. Розроблено та обґрунтовано напрями формування нормативних та правових засад розвитку сімейних фермерських господарств.

Практична значущість. Отримані результати сприяють розробці нормативно-правових засад формування сімейних фермерських господарств. Рис.: 2. Бібліогр.: 41.

Ключові слова: сімейні фермерські господарства, інституціоналізація, соціально-економічне середовище, професійні об'єднання, сільське підприємництво.

Корінець Роман Ярославович - кандидат економічних наук, радник Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, офіс 10)

E-mail: rkorinets@gmail.com

Малік Лариса Миколаївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу аспірантури, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: larisa_malik@ukr.net

Постановка проблеми. Сімейні фермерські господарства є важливим елементом зайнятості сільського населення, покращання їх соціальної та економічної ситуації, зміцнення селянської родини загалом. Рівень життя селян сягає критичної точки. Безробіття тягне за собою низку невирішених проблем. Тому формування сучасних сімейних фермерських господарств є чинником подолання теперішніх соціально-економічних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою сімейних фермерських господарств займаються українські та іноземні вчені, а саме О. Варченко [2], М. Гриценко [31], І. Демчак [2, 5-7], В. Зіновчук [8], Р. Корінець [12, 13], М. Кропивко, Ю. Лупенко [26], М. Малік, О. Шпикуляк [15, 26, 27], І. Свиноус [2, 29]. Проте проблема сімейних фермерських господарств потребує більш досконалого вивчення і найшвидшого подолання негараздів.

Мета статті - обґрунтувати науково-організаційні засади інституціоналізації сімейних фермерських господарств у соціально-економічне середовище.

Виклад основних результатів дослідження. Професор О. Чаянов у праці «Селянське господарство», називаючи сім'ю одним із найголовніших чинників організації таких господарств, обґрунтував цю тезу так: «Який би з факторів, що визначають собою організацію селянського господарства, ми не вважали чільним, яке б велике значення ми не надавали впливу ринку, розмірам землекористування, наявності коштів виробництва та природних умов родючості, ми повинні будемо визнати, що технічно організуючим елементом будь-якого виробничого процесу є робочі руки. А так як в домашньому господарстві, що не вдається до найманої праці, запас робочої сили, її склад і ступінь трудової активності цілком визначаються складом і розміром сім'ї, то цю останню не можна не прийняти як один з найголовніших чинників організації селянського господарства» [37].

Якщо у часи О. Чаянова селянське господарство «протягом багатьох десятиліть є предметом найретельнішого і докладного вивчення», а «на ґрунті цього вивчення не раз виникали гострі суперечки, формувалися особливі течії економічної думки», якщо цій темі присвячено «неозору кількості книг і брошур, що представляють собою найрізноманітніші підходи до питання і найрізноманітніші напрямки думки» [37], то у сучасній економічній літературі бачимо тільки поодинокі спроби дослідження цієї теми [1, 2, 5, 16, 29, 33]. Здебільшого існуючі дослідження пов'язані з аналізом впливу Закону України «Про особисте селянське господарство» [19], використання інструментів цього правового акту для розвитку таких господарств чи аналізу їх внеску в сільське господарство [4, 6, 7, 34]. Сім'я ж як основа особистого селянського господарства, її стан, потреби, характер процесів, що протікають у ній, тенденції їх розвитку залишаються, як правило, поза межами таких досліджень.

Водночас «найрізноманітніші підходи» і «найрізноманітніші напрямки думки» [37] нині стають все більш потрібними хоча б тому, що розпочато становлення нового суспільно-економічного інституту - сімейне фермерське господарство.

Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 31 березня 2016 р. № 1067-VIII [17] внесено зміни до Закону України «Про фермерське господарство» [20], яким визначено, що фермерське господарство має статус сімейного фермерського господарства, за умови що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України. Сімейним кодексом України встановлено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки [32]. При цьому залучення сімейним фермерським господарством інших громадян може здійснюватися виключно для виконання сезонних та окремих робіт, які безпосередньо поєднані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань чи навичок.

Інституціоналізація сімейних фермерських господарств є своєрідним наслідком

відзначення в Україні проголошеного ООН у 2014 р. Міжнародного року сімейних фермерських господарств, який має сприяти визнанню значущості сімейних, дрібних фермерських господарств за рахунок залучення уваги світової громадськості до їх важливої ролі в зниженні масштабів голоду та злиднів, підвищенні рівня продовольчої безпеки, харчування і добробуту населення, раціональному використанні природних ресурсів, охорони навколишнього середовища й досягненні стійкого розвитку, зокрема сільських районів. Його мета - сімейні фермерські господарства мають бути в центрі сільськогосподарської, екологічної та соціальної політики держав, виявивши прогалини і визначивши нові можливості та сприяти збалансованому розвитку [12].

Водночас дискусію у суспільстві щодо розширення розуміння сутності та усвідомлення труднощів, з якими стикаються сімейні фермери, не можна назвати надто активною, «думки» генеруються навколо тлумачення правових норм. Законом України «Про фермерське господарство» [20] передбачено, що фермерським господарствам зі статусом сімейних фермерських господарств надається додаткова державна підтримка у порядку, зазначеному в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України». Поки що в чинному Законі [18] норми про таку підтримку відсутні.

Повільність дискусій не спонукає суспільство, передусім органи влади, де значно ширше представлені інтереси великого аграрного бізнесу [25], до дій на користь сімейних фермерських господарств. Підтвердженням тому є відсутність як у державному, так і місцевих бюджетах ресурсів для цільової підтримки сімейних фермерських господарств.

Запевнянням певних суспільних невизначеностей щодо інституту сімейних фермерських господарств є й проект Закону України про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності дрібних фермерських господарств і децентрації повноважень у сфері земельних відносин [23]. У Пояснювальній записці до цього законопроекту вказано, що «після прийняття Закону України від 31 березня 2016 р. № 1067-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств»

стосовно ідентифікації сімейних господарств ключовим питанням, яке не дає змоги вирішити зазначену вище проблему, є те, що навіть уклавши договір про створення сімейного фермерського господарства, сільські сім'ї допоки не можуть бути віднесені до тієї чи іншої групи платників податків, відповідно – не можуть скористатися рівними або пільговими правами. А отже, продовжують знаходитися в нерівних конкурентних умовах з фермерськими та іншими сільгоспвиробниками. Тобто у Пояснювальній записці чітко ідентифіковано проблему розвитку сімейних фермерських господарств, натомість у тексті законопроекту це поняття не використовується, але вжито термін «дрібні фермерські господарства», сутність яких не має визначення у правовому полі.

Тема сімейних фермерських господарств не знайшла прямого відображення й у Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 рр., хоча сама Концепція спрямована виключно на підтримку фермерських господарств, які мають в обробітку на правах власності та користування земельні ділянки загальною площею не більше 100 гектарів [28]. Ініціаторами та провайдерами прийняття цього документа була Асоціація фермерів та приватних землевласників України [40]. І, незважаючи на це, положення, які безпосередньо визначали сімейні фермерські господарства пріоритетом державної політики, можна сприйняти як свідчення існування певної невизначеності у відношенні фермерів до цього інституту.

Незавершеність формування законодавчого і нормативно-правового поля, невстановленість механізмів державної підтримки, зокрема, фінансової, недостатня поінформованість населення про можливості й переваги сімейних фермерських господарств через новизну такого інституту призвели до очікуваного результату – відсутності формалізованих, тобто зареєстрованих відповідно до вимог законодавства, які, своєю чергою, також тільки створюються.

Правові невизначеності є відображенням світоглядних невизначеностей щодо сімейних фермерських господарств, що прослідковується у програмних документах вітчизняних політичних сил. Так, підписанти Угоди про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» у Верховній Раді України VIII скликання [36] ще 2014 р. зобов'язалися

запровадити «ефективну систему підтримки вітчизняних сільськогосподарських виробників, насамперед сімейних фермерських господарств». Натомість рух у цьому напрямі не був якимось особливо активним. Навіть розроблення проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» було спочатку ініціативою проекту міжнародної технічної допомоги та окремих професійних організацій, а вже потім підтримано Верховною Радою України. Окрім того, у програмних документах парламентських політичних партій не вдалося знайти акцентуації на підтримку досліджуваного інституту. Цікавою видається позиція однієї із політичних партій: «впродовж багатьох століть українське суспільство, що завжди складалося з різних етнічних груп, традиційно розвивалося «знизу догори» – від громадянина, міцної родини через місцеву громаду до державних утворень, і це відображає уявлення наших людей про гармонійний устрій суспільного життя. Опора на таку традицію сприятиме створенню сильної і комфортної для громадян держави з добре збалансованою системою відносин між громадськими, політичними та владними інститутами» [21]. Тобто міцна родина розглядається не тільки як соціально-економічний феномен державного устрою.

Для того щоб селянська родина стала міцною, мають бути належні інституційні умови, здатні забезпечити таку міцність, зокрема, економічну міць селянської трудової сім'ї. Важливість підтримки селянської трудової сім'ї в Україні через підтримку сімейних ферм стає зрозуміло із рис. 1 [35]. Отже, сімейне фермерство – не тільки економічний чинник у житті сільського населення, це ще й важливий інструмент формування активного громадянина, без якого неможливо побудувати державу-лідера. І це цілком очевидно, оскільки така форма господарської діяльності є відображенням особливого способу сільського життя, її основою є сім'я, задоволення потреб, причому не тільки економічних, а й соціальних, культурних, екологічних.

У світі поширено розуміння значимості сімейних фермерських господарств, адже із понад 570 млн ферм більше 500 млн належать саме сім'ям. На сімейні ферми припадає не менше 56% виробленої сільськогос-

подарської продукції. Сімейні ферми обробляють сільськогосподарських земель у світі: 83% - у Північній і Центральній Америці, 68 - в Європі, 85 - в Азії, 62% - в Африці. І тільки у Південній Америці, яку ототожнюють з діяльністю латифундій - структур, подібних до українських агрохолдингів [9] - ця частка становить 18%. Сімейні фермерські господарства є ключовими гравцями аграрного ринку: у Бразилії вони обробляють менше 25% всіх сільськогосподарських земель, але

виробляють при цьому близько 40% основних сільськогосподарських культур; на Фіджі сімейні фермерські господарства здійснюють обробіток лише 47,7% сільськогосподарських угідь, виробляючи при цьому 84% батату, рису, маніоки, кукурудзи та бобових; у США сімейні фермерські господарства обробляють 78% сільгоспугідь країни, виготовляючи при цьому 84% всієї сільськогосподарської продукції на суму 230 млрд дол. США [30].

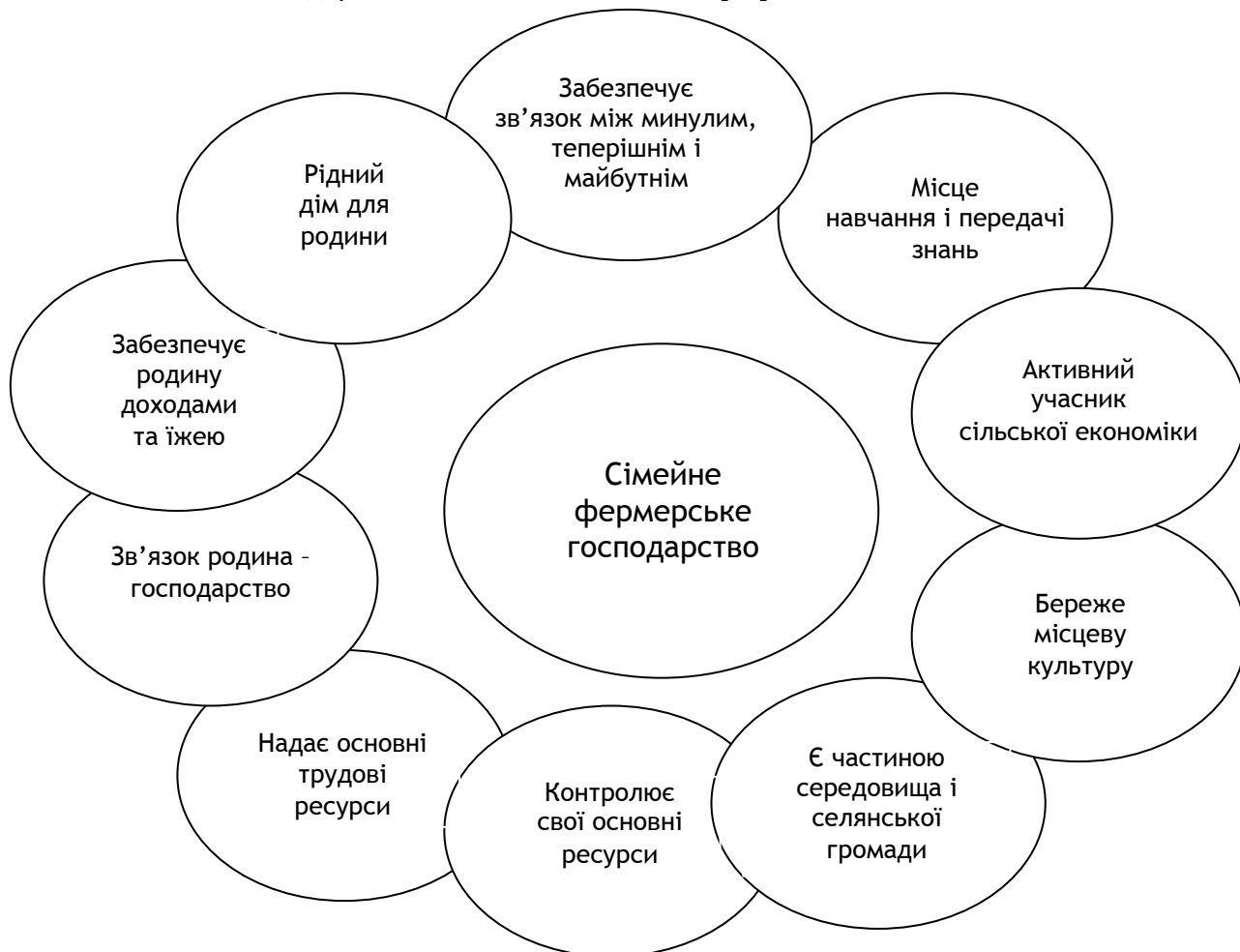

Рис. 1. Особливості сімейного фермерського господарства

Джерело: [35].

Опонентами розвитку сімейних ферм використовується аргумент про їх економічну неефективність, про переваги великих господарств над ними [14]. О. Чаянов майже сто років тому запропонував вагомий, випробований світовою практикою контраргумент: «кооперативна практика ясно вказує нам на можливість зробити всі ці переваги великого господарства надбанням дрібних селянських господарств. Для цього достатньо ті галузі селянського господарства, в яких велика форма господарства має безсумнівні переваги над дрібною, виділити з

окремих селянських господарств, не руйнуючи їх індивідуальності, і організувати їх на стороні в кооператив, піднявши на ступінь великого виробництва.

У всіх кооперативних об'єднаннях дрібні селянські господарства досягають такої крупноти і потужності, з якими не можуть зрівнятися ніякі великі приватні господарства.

...Таким чином, завдяки особливостям сільського господарства і можливості для селянського господарства кооперувати окремі галузі, дрібне трудове селянське господарство як господарська організація тех-

нічно мало поступається великому капіталістичному землеробному підприємству» [38].

Отже, інституціоналізація сімейних фермерських господарств, як процес визначення й оформлення організаційних, правових та інших структур для задоволення суспільних потреб [39], тісно пов'язана інституціоналізацією сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК).

Таким чином сільська кооперація у часи, коли О. Чаянов писав статтю, була чи не найбільш розвинутим економічним інститутом саме в Україні [31]. На жаль, відсутність суспільного консенсусу щодо ролі й місця сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в розвитку сільського господарства, орієнтація на великотоварне виробництво та фактичне ігнорування потреб малих виробників у державній політиці, суперечливість законодавства, слабкість неформальних кооперативних інститутів (звичаїв і традицій), недержавних кооперативних організацій і фактична відсутність державних організацій підтримки, псевдокооперація [8] гальмують розвиток кооперативів в Україні. Але голов-

ною причиною слабкості кооперативного руху є відсутність самодостатніх в економічному плані сімейних ферм.

Найважливішою проблемою для сімейних фермерських господарств залишається недоступність ринків збуту. Об'єднані у кооперативи через створені кооперативами об'єднання, сімейні ферми стають повноправними учасниками аграрного ринку, оскільки стають цікавими для оптових ринків, торгівлі, громадського харчування, які допомагають налагодити взаємодію з кінцевим споживачем сільськогосподарської продукції. На забезпечення такої взаємодії має працювати система вироблення й передачі знань (наука, освіта, дорадництво). Зрештою, як засвідчує українська [3] та світова практика [24], кооперативні організації здатні самі формувати ринкову інфраструктуру та бути активними гравцями на ринках сільськогосподарської продукції. Меті розвитку сімейного фермерства повинні бути підпорядковані системи законодавства, державних фінансів, кредитування, оподаткування, земельних відносин тощо (рис. 2).

Споживач								
Оптові ринки сільськогосподарської продукції			Мережева торгівля		Роздрібна торгівля		Заклади громадського харчування	
Кооперативні об'єднання			Кооперативні об'єднання			Кооперативні об'єднання		
СОК	СОК	СОК	СОК	СОК	СОК	СОК	СОК	СОК
Селянські фермерські господарства								
Чинники формування селянських фермерських господарств								
Знання, інновації			Доступні фінанси	Справедливі податки	Самовряду- вання		Молодь	
Дорадчі служби	Освіта	Наука						

Рис. 2. Сімейні фермерські господарства у системі аграрної політики

Джерело: Авторська розробка.

Сімейні фермерські господарства мають стати повноправним учасником не тільки державних, а й місцевих програм, а також центром уваги ОТГ (об'єднаних територіальних громад), формування яких відбувається в рамках політики децентралізації влади. Саме ОТГ зможуть забезпечити стабільність і сталість їх розвитку.

Таким чином, треба дбати про майбутнє як сімейних ферм, так і кооперації: вони повинні стати привабливою сферою діяльності для молоді [13], від якої залежить яким у найближчому майбутньому буде «запас робочої сили, її склад і ступінь трудової активності», а також «склад і розмір сім'ї» в українському селі.

У Конституції Польської Республіки записано, що «основою аграрного ладу держави є сімейне господарство» [11]. На цьому ґрунтується вся сільськогосподарська політика країни. У результаті: у 2014 р. було експортовано з України продукції сільського господарства на 16,7 млрд дол. США, а із Польщі — на 18 млрд євро [10]. Тобто польський сімейний фермер у сукупності конкурентоздатніший на світових ринках.

В Україні зроблено спробу доповнити статтю 41 Конституції України новою частиною такого змісту: «Основою аграрного устрою України є фермерське господарство» [22]. Але, незважаючи на те, що у списку авторського колективу значилося 174 народних

депутати України, навіть у такому набагато гіршому варіанті для сімейних фермерських господарств порівняно із аналогічною нормою Конституції Польської Республіки, законопроект не перетворився у Закон.

Майже сто років тому О. Чаянов писав: «Даючи нашому сільському господарству демократичний і міцний пристрій, ми тим самим будемо міцний фундамент всьому народному господарству і всій нашій державності» [38].

Отже, нині в Україні постає завдання перетворити селянську трудову сім'ю через сімейні фермерські господарства, як «демократичний і міцний пристрій», у бенефіціара аграрної політики, що вже це зробили в інших країнах, для того щоб збудувати міцний фундамент нової України.

Найголовніший виклик - необхідність суспільного усвідомлення значимості сімейних фермерських господарств, яку можна досягти способом просвіти та поширення досвіду інших країн як серед потенційних засновників селянських фермерських господарств, так і серед політиків і державних службовців, які формують та реалізують заходи на користь таких господарств. Велику роль у становленні неформальних інститутів сімейних фермерських господарств могли б відіграти проекти міжнародної технічної допомоги, представники яких володіють знаннями про такий досвід.

Розв'язавши проблему суспільних невідзначеностей, вдасться створити формальні інститути - сприятливе для розвитку сімейних фермерських господарств правове поле, як і політику та реальні й ефективні механізми її реалізації.

Ключовим механізмом для розвитку сімейних фермерських господарств є сільсь-

когосподарська обслуговуюча кооперація, яка передусім втрачає будь-який сенс за відсутності сімейних фермерських господарств. Така взаємопов'язаність двох інститутів, їхня майже рівновелика нерозвиненість вимагають докласти значних зусиль у двох сферах одночасно. А також ресурсів, без яких така діяльність втрачає сенс. Йдеться про державні видатки у сфері сільського господарства, які мають бути переорієнтовані на підтримку саме цих двох інститутів.

Висновки. Незважаючи на вплив великого аграрного бізнесу на аграрну політику та діяльність владних інституцій, складно очікувати, що переорієнтацію бюджету на підтримку сімейних фермерських господарств і кооперативів вдасться зробити легко. Тому у цій справі велике значення має активна та конструктивна позиція професійних об'єднань, що опікуються розвитком малого та середнього сільського підприємництва, а також політичних партій.

Навіть очікувані перспективи розвитку сімейних фермерських господарств здатні зробити їх привабливими для молоді, що дасть змогу більш оптимістично розглядати майбутнє українського села.

Дифузія сімейних фермерських господарств у сільське життя в Україні тільки розпочинається, тому важливо вже на ранніх етапах забезпечити цей процес науковим супроводом на всіх стадіях. Відкривається широке поле для подальших наукових досліджень, пов'язаних не тільки з економічними процесами, а й з і станом сім'ї, її потребами, процесами, як і протікають у сім'ї, що робить їх ще більш привабливим для дослідників.

Список бібліографічних посилань

1. Бігальська О. Ю. Соціально-економічний розвиток господарств населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.04. Львів, 2013. 19 с.
2. Варченко О. М., Свиноус І. В., Демчак І. М. Сучасний стан та проблеми розвитку особистих селянських господарств в Україні. *Вісник аграрної науки*. 2013. № 11. С. 55-59.
3. Гай-Нижник П. Зародження і занепад української кооперації (кінець XIX ст. - 1920 р.). *Київська старовина*. 2003. № 6. С. 87-93.
4. Дем'янишина О. А. Місце господарств населення в розвитку сільських територій Вінницької області. *Сталій розвиток економіки*. 2012. № 12. С. 119-123.
5. Демчак І. М. Роль і місце доходів від ведення особистого сільського господарства у формуванні сімейного бюджету сільського домогосподарства. *Економіка та управління АПК*. 2013. Вип. 11. С. 174-179.

References

1. Bihalska, O.Yu. (2013). *Sotsialno-ekonomichniy rozvytok hospodarstv naselennia* [Socio-economic development of households]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv [In Ukrainian].
2. Varchenko, O.M., Svynous, I.V., & Demchak, I.M. (2013). *Suchasnyi stan ta problemy rozvytku osobystykh selianskykh hospodarstv v Ukraini* [Current state and problems of development of personal peasant farms in Ukraine]. *Visnyk ahrarnoi nauky*, 11, pp. 55-59 [In Ukrainian].
3. Hai-Nyzhnyk, P. (2003). *Zarodzhennia i zanepad ukrainskoi kooperatsii (kinets XIX st. - 1920 r.)* [Origin and decline of Ukrainian cooperation (the end of the nineteenth century - 1920)]. *Kyivska starovyna*, 6, pp. 87-93 [In Ukrainian].
4. Demianyshyna, O.A. (2012). *Mistse hospodarstv naselennia v rozvytku silskykh terytorii Vinnytskoi oblasti* [Place of households in rural development in Vinnytsia region]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, 12, pp. 119-123 [In Ukrainian].

6. Демчак І. М. Соціально-економічна сутність категорії особисте селянське господарство. URL: *Економіка та управління АПК*. 2014. № 1. С. 92-99.

7. Демчак І. М. Соціально-економічна сутність особистих селянських господарств. URL: *Продуктивність агропромислового виробництва. економічні науки*. 2014. Вип. 25. С. 3-7.

8. Зіновчук В. В. Організаційно-правові засади становлення сільськогосподарської кооперації в Україні. *Вісник ЖНАЕУ*. 2012. № 1, т. 2. С. 3-12.

9. Зубар І. В. Розвиток кооперації малих фермерських господарств на основі світового досвіду. *Інноваційна економіка*. 2015. № 4. С. 54-60.

10. Івченко В. Сімейне фермерство як важливий чинник розвитку національної економіки. URL: <http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=simejne-fermerstvo-ak-vazlivij-cinnik-rozvitku-nacionalnoi-ekonomiki>.

11. Конституція Польської Республіки від 2 квітня 1997. URL: <http://blog.vladey.com.ua/konstituciya-polsko%D1%97-respubliki-ukra%D1%97nskoju-movoyu/>.

12. Корінець Р. Сімейні ферми як об'єктивна необхідність. URL: <http://www.agrotimes.net/journals/article/simejni-fermi-yak-ob%E2%80%99ektivna-neobhidnist>.

13. Корінець Р. Я., Рибак Я. Я. Оцінка перспектив залучення молоді до сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. *Регіональна економіка*. 2014. № 4. С. 155-163.

14. Коротич П. Цеглини для базису. URL: www.pressreader.com/ukraine/the-ukrainian-farmer/20141210/282668980751589.

15. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 11-20.

16. Онисько С. М., Шматковська Т. О. Соціально-економічні умови функціонування особистих селянських господарств. *Економіка АПК*. 2009. № 12. С. 104-109.

17. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>.

18. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV (зі змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>.

19. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 № 742-IV (зі змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.

20. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 № 973-IV (зі змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

21. Програма політичної партії «Громадянська позиція» «Від активного громадянина - до держави-лідера». URL: <http://grytsenko.com.ua/prohrama-politychnoji-partiji-hromadjans-ka-pozytsija.html>.

22. Проект Закону України «Про внесення змін до статті 41 Конституції України щодо реалізації прав українських громадян на землю, збереження власності на сільськогосподарські землі в руках громадян України та сталого розвитку села на основі фермерських господарств». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61420.

23. Проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо стимулювання створення та діяльності дрібних фермерських господарств і децентрації повноважень у сфері земельних відносин». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63085.

24. 15 найбільших світових виробників молочної продукції. URL: <http://agronews.ua/node/24090>.

25. Реформи в аграрному секторі України мають враховувати інтереси насамперед жителів села, а не лише великого бізнесу. URL: <http://procherk.info/resonance/2-cherkassy-news/60655-reformi-v-agrarnomu-sektori-ukrayini-majut-vrahovuvati-interesi-nasampered-zhiteliv-sela-a-ne-lishe-velikogo-biznesu>.

5. Demchak, I.M. (2013). Rol i mistse dokhodiv vid vedenia osobystoho silskoho hospodarstva u formuvanni simeinoho biudzhetu silskoho domohospodarstva [Role and place of income from the management of personal agriculture in formation of the family budget of rural household]. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, 11, pp. 174-179 [In Ukrainian].

6. Demchak, I.M. (2014). Sotsialno-ekonomichna sutnist katehorii osobyste selianske hospodarstvo [Socio-economic essence of the category of private peasant farm]. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, 1, pp. 92-99 [In Ukrainian].

7. Demchak, I.M. (2014). Sotsialno-ekonomichna sutnist osobystykh selianskykh hospodarstv [Socio-economic essence of personal peasant farms]. *Produktyvnist ahropromysloвого vyrobnytstva. ekonomichni nauky*, 25, pp. 3-7 [In Ukrainian].

8. Zinovchuk, V.V. (2012). Orhanizatsiino-pravovi zasady stanovlennia silskohospodarskoi kooperatsii v Ukraini [Organizational and legal bases of formation of agricultural cooperation in Ukraine]. *Visnyk ZhNAEU*, 1 (2), pp. 3-12 [In Ukrainian].

9. Zubar, I.V. (2015). Rozvytok kooperatsii malykh fermerskykh hospodarstv na osnovi svitovoho dosvidu [Development of cooperation of small farms based on world experience]. *Innovatsiina ekonomika*, 4, pp. 54-60 [In Ukrainian].

10. Ivchenko, V. (2015). Simejne fermerstvo yak vazhlyvyi chynnyk rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Family farming as an important factor in the development of the national economy]. *Agravery*. Retrieved from: <http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=simejne-fermerstvo-ak-vazlivij-cinnik-rozvitku-nacionalnoi-ekonomiki> [In Ukrainian].

11. Konstytutsiia Polskoi Respubliki vid 2 kvitnia 1997 [Constitution of the Republic of Poland from 2.04.1997]. *Vladey & Keep Calm*. Retrieved from: <http://blog.vladey.com.ua/konstituciya-polsko%D1%97-respubliki-ukra%D1%97nskoju-movoyu> [In Ukrainian].

12. Korinets, R. (2014). Simeini fermi yak obiektyvna neobkhidnist [Family farms as an objective necessity]. *Agrotimes*. Retrieved from: <http://www.agrotimes.net/journals/article/simejni-fermi-yak-ob%E2%80%99ektivna-neobhidnist> [In Ukrainian].

13. Korinets, R.Ya., & Rybak, Ya.Ya. (2014). Otsinka perspektyv zaluchennia molodi do silskohospodarskoi obsluhovuichoi kooperatsii [Estimation of the prospects of youth involvement in agricultural service cooperatives]. *Rehionalna ekonomika*, 4, pp. 155-163 [In Ukrainian].

14. Korotych, P. (2014). Tsehlyny dla bazysu [Bricks for the basis]. *Pressreader*. Retrieved from: www.pressreader.com/ukraine/the-ukrainian-farmer/20141210/282668980751589 [In Ukrainian].

15. Malik, M.Y., & Shpykuliak, O.H. (2018). Tendentsii i perspektyvy rozvytku osobystykh selianskykh hospodarstv [Trends and prospects of development of personal peasant farms]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 11-20 [In Ukrainian].

16. Onysko, S.M., & Shmatkovska, T.O. (2009). Sotsialno-ekonomichni umovy funktsionuvannia osobystykh selianskykh hospodarstv [Socio-economic conditions of the functioning of individual peasant farms]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 104-109 [In Ukrainian].

17. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro fermerske hospodarstvo" shchodo stymuliuvannia stvorennia ta diialnosti simeinykh fermerskykh hospodarstv: Zakon Ukrainy vid 31.03.2016 № 1067-VIII [On amendments to the Law of Ukraine "On Farms" on stimulation of the establishment and activities of family farms: Law of Ukraine from March 31.03.2016 No. 1067-VIII]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1067-19> [In Ukrainian].

18. Pro derzhavnu pidtryмку silskoho hospodarstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 24.06.2004 № 1877-IV (zi zminamy) [On state support of agriculture in Ukraine: Law of Ukraine from 24.06.2004 No. 1877-IV (with changes)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> [In Ukrainian].

19. Pro osobyste selianske hospodarstvo: Zakon Ukrainy vid 15.05.2003 № 742-IV (zi zminamy) [On personal peasant economy: Law of Ukraine from 15.05.2003 No. 742-IV (with changes)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-15> [In Ukrainian].

26. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність : монографія / Лупенко Ю. О. та ін. ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.

27. Розвиток селянських господарств в умовах трансформації аграрного сектору економіки / Шпикуляк О. Г. та ін. ; за ред. М. Й. Малика. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 94 с.

28. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки». URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80>.

29. Свиноус І. В. Економічні аспекти функціонування особистих селянських господарств : монографія. Київ : Аграр Медіа Груп, 2010. 414 с.

30. Семейные фермерские хозяйства: накормить мир - сберець планету. URL : <http://www.fao.org/resources/infographics/infographics-details/ru/c/272986/>.

31. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація : Словник-довідник / за ред. Р. Корінця, М. Гриценка, М. Малика. Львів : НВФ «Українські технології», 2010. 160 с.

32. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III (зі змінами). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

33. Соціальні проблеми становища сільської родини в умовах розбудови незалежної України / Комарова Н. М. та ін. ; ред. В. І. Довженко; Укр. ін-т соц. дослідж. Київ : Академпрес, 1998. 152 с.

34. Соціально-економічна суть особистих господарств населення / К. В. Прокопишак та ін. *Львівський політехнічний національний університет*. 2001. С. 493-499.

35. Терес В. Сімейні фермерські господарства та їх вплив на розвиток села. URL : www.dorada.org.ua/files/Zahody/1_Viktor_Teres_Presentationppt.ppt.

36. Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна». URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>.

37. Чаянов А. В. Организация крестьянского хозяйства. URL : http://sinsam.kirsoft.com.ru/KSNews_111.htm.

38. Чаянов А. В. Что такое аграрный вопрос? URL : http://land-question.narod.ru/rus/tchay_1.html/

39. Юридична енциклопедія : [в 6-ти т.]. Інституціоналізація / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія, 1998.

40. Якою має бути нова Концепція підтримки фермерства в Україні? URL : <https://tripoli.land/news/yakouy-mae-butinova-kontseptsiya-pidtrimki-fermerstva-v-ukrayini>.

41. Zaburanna L.V. Diversification of business activities in rural areas according to the concept of sustainable development. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 10. С. 129-139. URL : http://nbuv.gov.ua/UJNR/ape_2015_10_19.

42. Малик М.Й., Забурання Л.В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади. *Економіка АПК*. 2017. № 7. С. 5-14.

20. Pro fermerske hospodarstvo : Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 № 973-IV (zi zminamy) [On the farm: Law of Ukraine from 19.06.2003 No. 973-IV (with changes)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"* / VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15> [In Ukrainian].

21. Prohrama politychnoi partii "Hromadianska pozytsiia" "Vid aktyvnogo hromadianyna - do derzhavy-lidera" [Program of the political party "Civic Position" "From active citizen - to the state leader"]. Retrieved from: <http://grytsenko.com.ua/prohrama-politychnoji-partiji-hromadjans-ka-pozytsija.html> [In Ukrainian].

22. Proekt Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do statti 41 Konstytutsii Ukrainy shchodo realizatsii prav ukrainskykh hromadian na zemliu, zberezhenia vlasnosti na silskohospodarski zemli v rukakh hromadian Ukrainy ta staloho rozvytku sela na osnovi fermerskykh hospodarstv" [On amendments to article 41 of the Constitution of Ukraine on the realization of the rights of Ukrainian citizens to the land, preservation of ownership of agricultural land in the hands of Ukrainian citizens and sustainable rural development on basis of farms: Draft Law of Ukraine]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"* / VR Ukrainy. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61420 [In Ukrainian].

23. Proekt Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo stymuliuvannia stvorennia ta diialnosti dibrnykh fermerskykh hospodarstv i dekontsentratsii povnovazhen u sferi zemelnykh vidnosyn" [On amendments to the Tax Code of Ukraine and certain legislative acts of Ukraine on stimulation of the establishment and operation of small farms and deconcentration of authority in the field of land relations: Draft Law of Ukraine]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"* / VR Ukrainy. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63085 [In Ukrainian].

24. 15 naibilshykh svitovykh vyrobnykiv molochnoi produktsii [15 of the world's largest dairy producers]. *Agronews*. Retrieved from: <http://agronews.ua/node/24090> [In Ukrainian].

25. Reformy v aharnomu sektori Ukrainy majut vrakhovuvaty interesy nasampered zhyteliv sela, a ne lyshе velykoho biznesu [Reforms in the agrarian sector of Ukraine should take into account the interests of the villagers, and not just big business]. (2018). *Procherk*. Retrieved from: <http://procherk.info/resonance/2-cherkassy-news/60655-reformi-v-agrarnomu-sektori-ukrayini-majut-vrahovuvati-interesi-nasampered-zhiteliv-sela-a-ne-lyshe-velikogo-biznesu> [In Ukrainian].

26. Lupenko, Yu.O., et al. (2017). *Rozvytok malykh ahrarykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist : monohrafiia* [Development of small agrarian enterprises in a market institutional environment: indicators and effectiveness: monograph]. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

27. Shpykuliak, O.H., et al. (2017). *Rozvytok selianskykh hospodarstv v umovakh transformatsii ahrarynogo sektoru ekonomiky* [Development of peasant farms in the conditions of transformation of the agrarian sector of economy]. M.Y. Malik (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

28. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku fermerskykh hospodarstv ta silskohospodarskoi kooperatsii na 2018-2020 roky : Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [On Approval of the Concept of development of farms and agricultural cooperatives in 2018-2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy"* / VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80> [In Ukrainian].

29. Svinous, I.V. (2010). *Ekonomichni aspekty funktsionuvannia osobystykh selianskykh hospodarstv : monohrafiia* [Economic aspects of the functioning of individual peasant farms: monograph]. Kyiv: Agrar Media Hrup [In Ukrainian].

30. Semejnye fermerskie hozjajstva: nakormit' mir - sberech' planet [Family farms: feed the world - save the planet]. (2014). *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. Retrieved from: <http://fao.org/resources/infographics/infographics-details/ru/c/272986> [In Russian].

31. Korinets, R., Hrytsenko, M., & Malik, M. (2010). *Silsko-hospodarska obsluhovuiucha kooperatsiia : Slovnyk-dovidnyk [Agricultural collaboration cooperative: dictionary-directory]*. Lviv: NVF "Ukrainski tekhnolohii" [In Ukrainian].
32. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 № 2947-III (zi zminamy) [The Family Code of Ukraine from 10.01.2002 No. 2947-III (with changes)]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15> [In Ukrainian].
33. Komarova, N.M., et al. (1998). *Sotsialni problemy stanovyscha silskoi rodyiny v umovakh rozbudovy nezalezhnoi Ukrainy [Social problems of the situation of a rural family in context of development of an independent Ukraine]*. V.I. Dovzhenko (Ed.). Kyiv: Akadempres [In Ukrainian].
34. Prokopyshak, K.V., et al. (2001). *Sotsialno-ekonomichna sut osobystykh gospodarstv naselennia [Socio-economic essence of private households]*. Lviv: Lvivskiy politekhnichnyi natsionalnyi universytet [In Ukrainian].
35. Teres, V. (n.d.). *Simeini fermerski gospodarstva ta yikh vplyv na rozvytok sela [Family farms and their impact on rural development]*. *Heifer-Ukraine*. Retrieved from: www.dorada.org.ua/files/Zahody/1_Viktor_Teres_Presentationpptx.ppt [In Ukrainian].
36. Uhoda pro Koalitsiiu deputatskykh fraktsii "Yevropeiska Ukraina" [Agreement on the Coalition of Parliamentary factions "European Ukraine"]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15> [In Ukrainian].
37. Chajanov, A.V. (2005). *Organizacija krest'janskogo hazjajstva [Organization of peasant household]*. Retrieved from: http://sinsam.kirsoft.com.ru/KSNews_111.htm [In Russian].
38. Chajanov, A.V. (1917). *Chto takoe agrarnyj vopros? [What is the agrarian question?]*. *Land-question*. Retrieved from: http://land-question.narod.ru/rus/tchay_1.html [In Russian].
39. Shemshuchenko, Yu.S., et al. (Eds.). *Yurydychna entsyklopediia : [v 6-ty t.]. Instytutstionalizatsiia [Legal encyclopedia: [6 Volumes]. Institutionalization]*. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia [In Ukrainian].
40. Yakoiu maie buty nova kontseptsii pidtrymky fermerstva v Ukraini? [What should be the new Concept of support of farming in Ukraine?]. (2017). *Tripoli*. Retrieved from: <https://tripoli.land/news/yakoyu-mae-buty-nova-kontseptsiiya-pidtrimki-fermerstva-v-ukrayini> [In Ukrainian].
41. Zaburanna, L.V. (2015). Diversification of business activities in rural areas according to the concept of sustainable development. *Aktualni problemy ekonomiky*, 10, pp. 129-139. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJNR/ape_2015_10_19 [In English].
42. Malik M.Yo., Zaburanna L.V. (2017). Rural development in terms of decentralization the authority. *Ekonomika APK*, 7, pp. 5-14. [In Ukrainian].

Korynets R.Ya., Malik L.M. Institutionalization of family farms in social and economic environment

The purpose of the article is to justify the scientific and organizational principles of institutionalization of family farms in social and economic environment.

Research methodology. In the research process have been used common scientific and special economic methods such as: abstract and logical, induction and deduction.

Research results. The scientific-organizational and practical principles of development of family farms have been revealed. The issues of economic and legal (institutional) provision of their development have been highlighted, with the outline of the prospects for their institutionalization. The estimation of solving problems of formation of cooperative structures has been given. It has been determined that the key mechanism for the establishment and development of family farms is agricultural service cooperatives, which, in turn, loses any meaning due to the absence of family farms. Such interconnectivity of these two institutes requires considerable efforts in two areas at the same time, and also resource provision, without which such activity is meaningless. First of all, it is about state expenditures for agriculture, which should be reoriented in support of these two institutions.

Elements of scientific novelty. The directions of formation of normative and legal principles of development of family farms have been carried out and substantiated.

Practical significance. The obtained results will contribute to the development of legal and regulatory framework for the formation of family farms, employment of rural population, rural development as a whole. Figs.: 2. Refs.: 41.

Keywords: family farms, institutionalization, socio-economic environment, professional associations, rural entrepreneurship.

Korynets Roman Yaroslavovych - candidate of economic sciences, adviser of the National Association of Agricultural Advisory Services of Ukraine (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: rkorynets@gmail.com

Malik Larisa Mykolaivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, head of the post-graduate department, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: larisa_malik@ukr.net

Коринец Р.Я., Малик Л.Н. Институционализация семейных фермерских хозяйств в социально-экономическую среду

Цель статьи - обосновать научно-организационные основы институционализации семейных фермерских хозяйств в социально-экономическую среду.

Методика исследования. Использованы общенаучные и специальные экономические методы: абстрактно-логический, индукции и дедукции.

Результаты исследования. Раскрыто научно-организационные и практические основы развития семейных фермерских хозяйств. Освещены вопросы экономико-правового (институционального) обеспечения их развития с описанием перспектив институционализации. Дана оценка решению проблем формирования кооперативных структур.

Элементы научной новизны. Разработаны и обоснованы направления формирования нормативных и правовых основ развития семейных фермерских хозяйств.

Практическая значимость. Полученные результаты способствуют разработке нормативно-правовых основ формирования семейных фермерских хозяйств. Илл.: 2. Библиогр.: 41.

Ключевые слова: семейные фермерские хозяйства, институционализация, социально-экономическая среда, профессиональные объединения, сельское предпринимательство.

Коринец Роман Ярославович - кандидат экономических наук, советник Национальной ассоциации сельскохозяйственных консультационных служб Украины (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10, офис 10)

E-mail: rkorinets@gmail.com

Малик Лариса Николаевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, заведующая отделом аспирантуры, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: larisa_malik@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 04.04.2018 р.

Фахове рецензування: 05.04.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Коринец Р. Я., Малик Л. М. Институционализация семейных фермерских хозяйств у соціально-економічне середовище. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 60-69.

* * *

Новини АПК

Обізнаність аграрних бухгалтерів у програмах держпідтримки дозволить ефективно розвивати бізнес

Обізнаність бухгалтера в питаннях чинного та перспективного законодавства дозволяє суб'єктам господарювання своєчасно й повною мірою сплачувати податки, ефективно планувати розвиток бізнесу, здійснювати капітальні вкладення та залучати довгострокові інвестиції. Про це йшлося на 6-му Форумі бухгалтерів сільськогосподарської галузі (24-26 березня, м. Трускавець) за участі заступника Міністра аграрної політики та продовольства України Олени Ковальової.

«Цього року програми державної підтримки аграріїв мають широкий спектр інструментів, які розподілені на основні чотири напрями - тваринництво (4 млрд грн), здешевлення сільгосптехніки (1 млрд грн), фермерство і кооперація (1 млрд грн) та садівництво (300 млн). Максимальна обізнаність бухгалтерів щодо урядових програм дозволить малим і середнім підприємцям ефективно ними скористатися й отримати кошти на розвиток свого бізнесу», - зазначила Олена Ковальова.

Заступник Міністра акцентувала увагу на особливостях програм підтримки, серед яких - відшкодування за утримання корів (1500 грн), преференції для фермерів (компенсація 40% вартості техніки та 80% вартості українського насіння), співфінансування бізнес-проектів кооперативів (компенсація 70% вартості обладнання), збільшення компенсації за купівлю сільгосптехніки українського виробництва від 20 до 25%. Для агровиробників передбачена компенсація у 80% вартості саджанців, що дозволить створити додаткові робочі місця у сільській місцевості. У результаті реалізації програми, очікується збільшення площі садів, ягідників та виноградників на 3100 га до кінця року.

Крім того, Мінагрополітики постійно моніторитиме ефективність програм державної підтримки та у разі необхідності коригуватиме їх.

Серед питань, що розглядалися на Форумі: державна підтримка підприємств агросектору та її перспективи, аналіз нового порядку блокування податкових накладних, особливості відшкодування ПДВ (нові вимоги податківців), податок на виведений капітал: перспективи впровадження та можливі наслідки, у тому числі вплив на оподаткування агропідприємств. Також було зроблено огляд застосування ІТ-технологій в підприємствах аграрного сектору, а також презентовано інтерактивні платформи про податки.

Форум бухгалтерів сільськогосподарської галузі організовано громадською організацією «Всеукраїнський бухгалтерський клуб» з метою пошуку шляхів вирішення головних питань, що турбують фінансову спільноту, а також підвищення професійного рівня бухгалтерів аграрних підприємств.

За результатами заходу всі пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства будуть узагальнені та направлені до відповідних державних органів.

У заході взяли участь бухгалтери аграрної галузі, члени податкових комітетів громадських рад при Міністерстві економічного розвитку і торгівлі, при Державній фіскальній службі України, Міністерстві фінансів України, громадські організації, науковці та профільні експерти.

Прес-служба Мінагрополітики України

Використання моделювання в управлінні сільськогосподарськими підприємствами

Мета статті - запропонувати шляхи підвищення ефективності управління сільськогосподарськими підприємствами на основі системного підходу у визначенні функції використання площі землі залежно від рівня рентабельності виробництва й реалізації продукції.

Методика дослідження. Методи: моделювання, системний підхід, аналіз та синтез інформаційних даних, розрахунковий.

Результати дослідження. Дослідження ґрунтується на припущенні, що функцію розвитку сільськогосподарських підприємств можливо визначити, використовуючи системний розгляд управлінських функцій: мотивація працівників, планування, контроль, організація, регулювання господарської діяльності способом моделювання технологічних, організаційних, економічних змін залежно від умов виробництва й реалізації продукції.

Побудовано номограму розвитку сільськогосподарського підприємства, яка дає змогу встановити взаємозв'язок урожайності, повної собівартості продукції, рівня рентабельності, площі землі, що використовується у виробництві й реалізації продукції, закономірності між ними та за певний проміжок часу.

На основі моделювання варіантів господарювання сільськогосподарських підприємств при збільшенні використання площі землі від спільної господарської діяльності та довільному застосуванню площі землі при одноосібному виробництві й реалізації продукції визначено функцію їх розвитку.

Охарактеризовано ефективність управління сільськогосподарськими підприємствами, порівнюючи варіанти господарювання при спільній господарській діяльності завдяки інтеграції та відокремленій при одноосібному використанні земельної площі у виробництві й реалізації продукції.

Елементи наукової новизни. Наукова новизна полягає у відмінності аналізу, обробки та застосування економічної інформації при удосконаленні управління сільськогосподарськими підприємствами способом моделювання, визначення економічних показників господарювання підприємств залежно від площі землі, яку відведено на виробництво й реалізацію продукції.

Практична значущість. Запропоновано функцію розвитку сільськогосподарських підприємств за допомогою системного підходу в управлінні, що дасть змогу ефективно використовувати трудові, земельні, фінансові ресурси, передбачати технологічні, організаційні, економічні зміни у господарюванні. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: управління, сільськогосподарські підприємства, методи, моделювання, розвиток, інтеграція, системний підхід, ефективність.

Павлик Володимир Петрович - кандидат технічних наук, старший науковий співробітник відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: esaprk@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. В основі удосконалення управління сільськогосподарськими підприємствами є ефективні зміни в організації їх господарювання. Традиційні методи аналізу, обробки, використання економічної інформації не відображають взаємозв'язок управлінських функцій таких, як мотивація працівників, планування, контроль, організація, регулювання господарської діяльності у певній системі управління підприємствами, що не дає змогу удосконалювати управління.

Не урахування своєчасно необхідної економічної інформації щодо технологічних, організаційних, економічних, інноваційних

змін у процесі господарювання є головною проблемою ефективного використання управління сільськогосподарськими підприємствами. Актуальним є визначення функції розвитку сільськогосподарських підприємств, на основі встановлення закономірності між площею землі, що застосовується у виробництві й реалізації продукції від рівня рентабельності господарювання.

Ефективність використання землі як основного засобу виробництва (також можуть бути праця, капітал, які взаємозв'язані з нею) сільськогосподарської продукції можна характеризувати рівнем рентабельності господарювання на ній у довгостроковому періоді. Встановлення закономірностей у зміні врожайності, повної собівартості про-

дукції, рівня рентабельності, площі землі, що застосовується у виробництві й реалізації продукції дадуть змогу розкрити виробничо-фінансовий потенціал сільськогосподарських підприємств, ефективніше реалізовувати трудові, земельні, фінансові ресурси. З огляду на це пропонується моделювання розвитку сільськогосподарського підприємства, яке передбачатиме визначення зазначеної вище функції залежно від умов виробництва й реалізації продукції. Для своєчасного прийняття управлінських рішень доцільно встановити діапазон зміни економічних показників господарювання підприємств таких, як врожайність сільськогосподарської культури, повна собівартість продукції, рівень рентабельності господарювання, площа землі, що використовується при виробництві продукції.

Відзначаючи інтеграцію сільськогосподарських підприємств як перспективний напрям їх розвитку, застосування моделювання, пропонується визначити економічні показники такі, як обсяг виробництва й реалізації продукції, її повну собівартість, оплату працівників, ринкові умови, ціну одиниці реалізованої продукції, чисельність її виробників, споживачів, можливий обсяг нереалізованої продукції, прибуток, рівень рентабельності господарювання залежно від площі землі, яку відведено на виробництво й реалізацію продукції.

Ефективність розвитку сільськогосподарських підприємств в процесі їх інтеграції можливо встановити, виходячи з порівняння результатів їх господарювання при збільшеній площі землі у використанні від спільної господарської діяльності, для якої економічні показники визначаються за допомогою моделювання та довільному застосуванні її при одноосібному виробництві й реалізації продукції. Запропоновані теоретико-методологічні положення дадуть змогу по-новому підійти до розв'язання зазначеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові праці як вітчизняних [1-5, 13-16], так й іноземних [17-19] учених вказують, що для ефективного управління підприємствами є розкриття взаємозв'язку технологічних, організаційних, економічних показників їх господарювання. Відомі результати з удосконалення управління підприємствами характеризуються різними методами аналізу, обробки та використання

економічної інформації, які не відображають певної системи, послідовності в урахуванні управлінських рішень.

На відміну від відомих теоретико-методологічних положень у працях зазначених науковців для удосконалення управління підприємствами пропонується користуватися методами аналізу, обробки та застосування економічної інформації господарювання у короткостроковому й довгостроковому проміжках часу. Зокрема, для аналізу господарювання підприємств у короткостроковому періоді передбачається побудувати номограму, яка встановлює взаємозв'язок врожайності, собівартості продукції, рівня рентабельності, площі землі. У довгостроковому періоді визначаються закономірності у зміні площі землі, що використовується у виробництві й реалізації продукції, урожайність сільськогосподарської культури, повна собівартість продукції, рівень рентабельності господарювання.

У запропонованій моделі намічено визначати функцію використання площі землі, виділеної для виробництва й реалізації продукції залежно від її рівня рентабельності. Цим самим встановлюється взаємозв'язок технологічних, організаційних, економічних, показників господарювання підприємств. Виходячи з порівняння варіантів господарювання підприємств, у яких є відмінності залежно від площі землі, що використовується у виробництві й реалізації продукції, яка характеризує відокремлену господарську діяльність й спільну, стало можливим здійсненням ефективності управління сільськогосподарськими підприємствами в процесі їх інтеграції.

Таким чином, наукова новизна полягає у відмінності аналізу, обробки та застосуванні економічної інформації при удосконаленні управління сільськогосподарськими підприємствами за допомогою моделювання, визначення економічних показників господарювання підприємств залежно від площі землі, яку відведено на виробництво й реалізацію продукції.

Мета статті - запропонувати шляхи підвищення ефективності управління сільськогосподарськими підприємствами на основі системного підходу у визначенні функції використання площі землі залежно від рівня рентабельності виробництва й реалізації продукції.

Виклад основних результатів дослідження. Запропоновані теоретико-методологічні положення з удосконалення управління сільськогосподарськими підприємствами ґрунтуються на припущенні, що функцію розвитку сільськогосподарських підприємств можливо визначити за допомогою системного розгляду управлінських функцій мотивація працівників, планування, контроль, організація, регулювання господарської діяльності способом моделювання тех-

нологічних, організаційних, економічних, інноваційних змін залежно від умов виробництва й реалізації продукції. Для побудови номограм розвитку сільськогосподарського підприємства скористаємося даними з виробництва й реалізації пшениці озимої, наведеними в табл. 1, які використовувалися в попередніх дослідженнях [7-9, 12] і встановлені за матеріалами Державної служби статистики України [6].

1. Інформаційні дані для побудови номограм розвитку сільськогосподарського підприємства

Розташування на номограмі, квадрант	Показник, од. виміру	Функція, аргумент	Значення показника за відповідний рік			
			1	2	3	4
I	U, ц / га	Y	42,735	42,726	42,728	42,73
	З, га	X	563,797	512,33	502,48	492,624
II	C, тис. грн	Y	2391,57	2173,24	2131,45	2089,65
	U, ц / га	X	42,735	42,726	42,728	42,73
III	P, %	Y	21,7	23,88	24,35	24,84
	C, тис. грн	X	2391,57	2173,24	2131,45	2089,65
IV	З, га	Y	563,797	512,33	502,48	492,624
	P, %	X	21,7	23,88	24,35	24,84

Позначення: U – врожайність; З – площа землі, що використовується у виробництві й реалізації продукції; C – повна собівартість продукції; P – рівень рентабельності господарювання; Y – функція, наслідок зміни аргументу; X – аргумент, причина зміни функції.

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

За даними таблиці 1 побудовано графічні залежності між технологічними, організаційними, економічними, показниками виробництва й реалізації пшениці озимої сільськогосподарським підприємством, які показано на рисунку.

Як видно з табл. 1, визначено закономірності у зміні відповідних функцій та встановлено причинно-наслідкові взаємозв'язки між вказаними показниками у вигляді математичних рівнянь. При цьому у встановленні діапазону коливань показників розвитку підприємства таких, як врожайність сільськогосподарської культури, повна собівартість продукції, рівень рентабельності господарювання, площа землі у виробництві продукції використовувалися теоретико-методологічні положення, одержані за результатами системного, послідовного розгляду управлінських функцій: мотивації працівників [11], планування [12], контроль [9], організація [8], регулювання [7] господарської діяльності сільськогосподарського підприємства.

Розглянемо отримані закономірності у зміні економічних показників господарської діяльності сільськогосподарського підпри-

ємства при виробництві й реалізації пшениці озимої.

Закономірність між врожайністю й площею землі у виробництві й реалізації продукції при $U = y$ та $З = x$ обчислимо за допомогою рівняння:

$$y = 42,82999 - 0,0002 x; \quad R^2 = 1. \quad (1)$$

Виходячи з рівняння (1), похідна функції врожайності дорівнює:

$$y' = - 0,0002. \quad (2)$$

Закономірність між повною собівартістю продукції й врожайністю при $C = y$ та $U = x$ наведено рівняння:

$$y = 895039,8 - 20897,5 x; \quad R^2 = 1. \quad (3)$$

Отже, з рівняння (3), похідна функції повної собівартості продукції дорівнює:

$$y' = - 20897,5. \quad (4)$$

Закономірність між рівнем рентабельності виробництва й реалізації продукції та її повною собівартістю при $P = y$ і $C = x$ запишемо рівняння

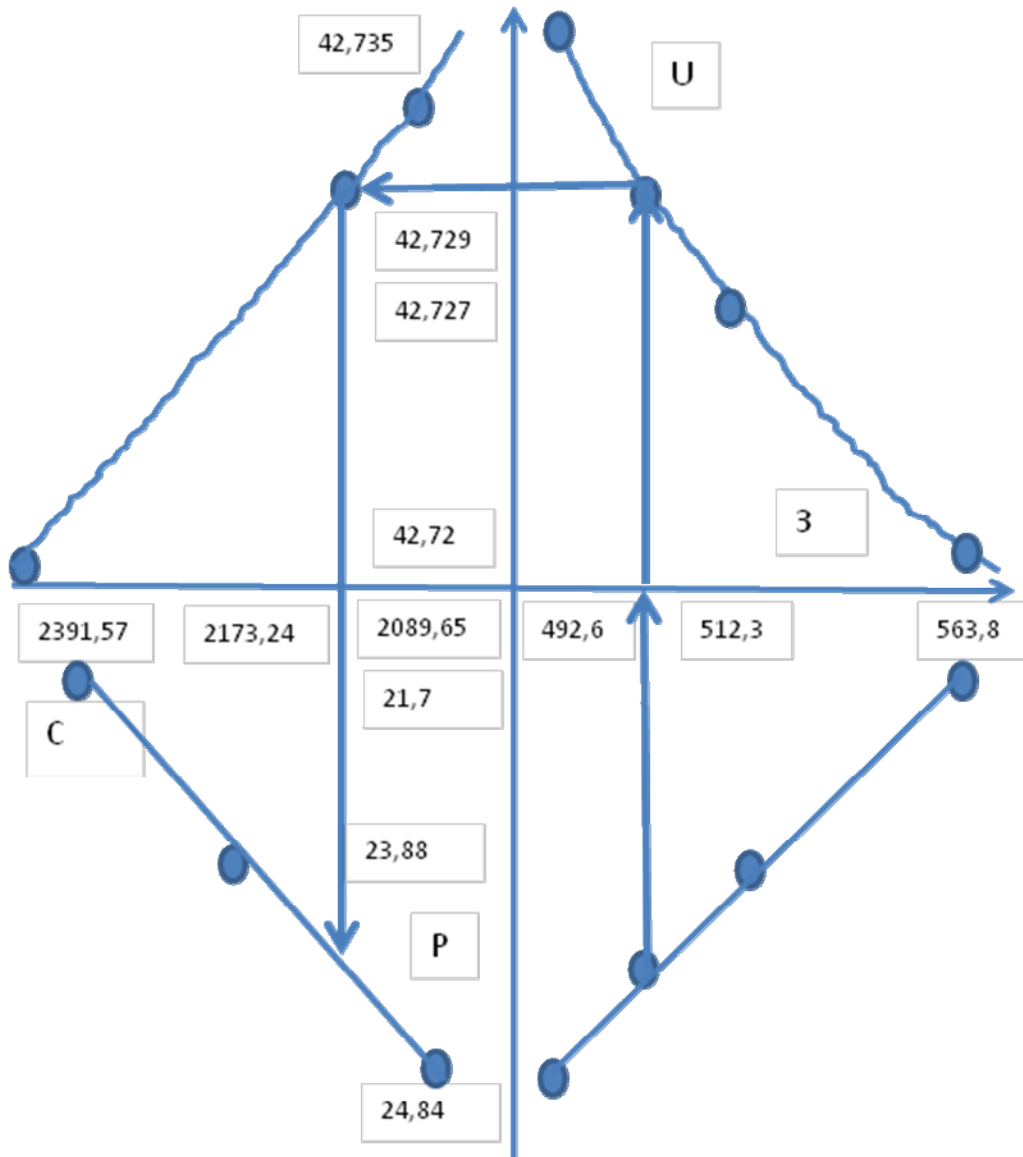
$$y = 48,83556 - 0,01148 x; \quad R^2 = 0,999. \quad (5)$$

З рівняння (5), впливає, що похідна функції рівня рентабельності

II квадрант
Контроль

Мотивація працівників -
доцільність усієї системи

I квадрант
Планування

III квадрант
Організація

IV квадрант
Регулювання

Номограма інноваційного розвитку сільськогосподарського підприємства

Джерело: Власні дослідження.

виробництва й реалізації продукції становить:

$$y' = -0,01148. \quad (6)$$

Закономірність між площею землі у виробництві й реалізації продукції та її рівнем рентабельності, що визначає функцію розвитку сільськогосподарського підприємства при $3 = y$ та $P = x$ наведено рівняння:

$$y = 1002,378 - 20,5242x; \quad R^2 = 0,999. \quad (7)$$

Виходячи з рівняння (7), похідна функції площі землі у виробництві й реалізації продукції дорівнює:

$$y' = -20,5242. \quad (8)$$

Визначені похідні зазначених функцій вказують на їх числові значення при зміні на одиницю величини аргументу відповідних економічних показників, що дають змогу встановити швидкість коливань функцій, здійснювати корегування в розрахунках, приймати своєчасно управлінські рішення від ситуації у виробництві на ринку сільськогосподарської продукції. Закономірності відповідних показників у довгостроковому періоді наведено у табл. 2.

2. Показники розвитку господарської діяльності сільськогосподарського підприємства.

Показник, од. виміру	Значення показника за відповідний рік						
	1	2	3	4	5	6	7
U, ц / га	42,735	42,726	42,728	42,73	42,728	42,726	42,735
C, тис. грн	2391,57	2173,24	2131,45	2089,65	2131,45	2173,24	2391,57
P, %	21,7	23,88	24,35	24,84	24,35	23,88	21,7
Z, га	563,797	512,33	502,48	492,624	502,48	512,33	563,797

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

З даних табл. 2 визначено закономірності у зміні відповідних економічних показників за певний період часу. Зміна врожайності виражається математичним рівнянням:

$$y = 0,002 x^2 - 0,015 x + 42,74; R^2 = 0,864. (9)$$

У цьому рівнянні врожайність, як функцію запишемо через y , а її аргумент - час у роках через x (при $1 \leq x \leq 4$).

Виходячи з рівняння (9), похідна функції врожайності дорівнює:

$$y' = 0,004 x - 0,015. (10)$$

Зміна повної собівартості продукції описується рівнянням:

$$y = 32,95 x^2 - 263,6 x + 2607; R^2 = 0,956 (11)$$

У зазначеному рівнянні повну собівартість продукції як функцію показано через y , а її аргумент - час у роках через x .

З рівняння (11) випливає, що похідна функції повної собівартості продукції становить:

$$y' = 65,9 x - 263,6. (12)$$

Зміна рівня рентабельності виробництва й реалізації продукції визначається рівнянням:

$$y = - 0,338 x^2 + 2,710 x + 19,46; R^2 = 0,963. (13)$$

У вказаному рівнянні рівень рентабельності виробництва й реалізації продукції як функцію позначено через y , а її аргумент - час у роках через x . Виходячи з рівняння (13), похідна функції рівня рентабельності виробництва й реалізації продукції дорівнює:

$$y' = - 0,676 x + 2,710. (14)$$

Зміна площі землі у виробництві й реалізації продукції описується рівнянням:

$$y = 7,769 x^2 - 62,15 x + 614,6; R^2 = 0,956. (15)$$

У цьому рівнянні площу землі у виробництві й реалізації продукції як функцію визначимо через y , а її аргумент - час у роках через x .

З рівняння (15) похідна функції площі землі у виробництві й реалізації продукції дорівнює:

$$y' = 15,538 x - 62,15. (16)$$

Наведені рівняння (1-16) використано у моделюванні розвитку сільськогосподарських підприємств при корегуванні числових значень економічних показників, зазначених у табл. 3.

3. Результати розвитку сільськогосподарських підприємств на основі інтеграції

Показник, од. виміру	Значення показника залежно від варіанта господарювання					
	підприємство 1	інтеграція (1 + 1)	підприємство 2	інтеграція (1 + 2)	підприємство 3	інтеграція (1 + 3)
Qв, тис. ц	24,094	48,188	21,89	45,987	21,05	45,145
Qр, тис. ц	18,08	36,161	16,43	34,509	15,8	33,877
Y, тис. ц	16,862	33,724	15,32	32,184	15	31,594
Ц, грн/ц	160,98	165,34	163,86	167,99	165,1	171,957
Nв	5	11	5	10	5	10
Nс	2	4	2	4	2	4
Опр, тис. грн	235,52	471,046	214,02	449,532	205,79	441,303
Зпр, тис. грн	3,271	3,925	2,973	3,746	2,858	3,678
т, працівників	9	15	9	15	9	15

З, га	563,797	1127,595	512,33	1076,1	492,624	1056,4
С, тис. грн	2391,565	4783,13	2173,24	4564,674	2089,65	4481,109
П, тис. грн	518,97	1195,78	518,97	1232,462	518,97	1344,333
Р, %	21,7	25	23,88	27	24,84	30
Е, тис. грн		676,81		713,492		825,363

Позначення: Q_v - обсяг виробництва продукції підприємством; Q_p - обсяг реалізації продукції; Y - обсяг нереалізованої продукції підприємством; C - ціна одиниці реалізованої продукції; N_v - кількість виробників на ринку продукції; N_c - кількість споживачів на ринку продукції; $Опр$ - оплата праці працівників; $Зпр$ - зарплата одного працівника за рік; m - чисельність працюючих; P - прибуток від реалізації продукції; E - економічний ефект від інтеграції сільськогосподарських підприємств.

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

Ґрунтуючись на моделюванні розвитку сільськогосподарських підприємств використовувалася інформаційно-аналітична модель регулювання площі землі у виробництві й реалізації продукції (17).

$$\begin{cases} [Q_v * N_v / (Опр * N_c)] - [Y * N_v / (Опр * N_c)] - 1 = 3; \\ [Q_v * N_v / (З * N_c)] - [Y * N_v / (З * N_c)] - 1 = 3; \\ [Q_v * N_v / (C * N_c)] - [Y * N_v / (C * N_c)] - 1 = 3. \end{cases} \quad (17)$$

Процес моделювання полягав у визначенні загальної площі землі у виробництві й реалізації продукції при спільній господарській діяльності підприємств завдяки інтеграції та узгодженні між собою показників

(табл. 3). Інформаційно-аналітичну модель регулювання площі землі у виробництві й реалізації продукції одержано як і попередні моделі [7-9] із припустимого співвідношення (18).

$$\begin{cases} C / Опр = C / Q_p; \\ C / З = C / Q_p; \\ C / C = C / Q_p. \end{cases} \quad (18)$$

Звідси:

$$\begin{cases} Q_p / Опр = C / C; \\ Q_p / З = C / C; \\ Q_p / C = C / C. \end{cases} \quad (19)$$

Зазначимо, що використання площі землі у виробництві й реалізації продукції, як критерію оцінки господарської діяльності в моделі (17) також підтверджується результатами економічних розрахунків у табл. 3.

Прийнявши за критерій оцінки господарської діяльності сільськогосподарського підприємства повну собівартість продукції, яку запишемо у правій частині системи рівнянь отримаємо

$$\begin{cases} [Q_v * N_v / (Опр * N_c)] - [Y * N_v / (Опр * N_c)] - 1 = C; \\ [Q_v * N_v / (З * N_c)] - [Y * N_v / (З * N_c)] - 1 = C; \\ [Q_v * N_v / (C * N_c)] - [Y * N_v / (C * N_c)] - 1 = C, \end{cases} \quad (20)$$

Замість Q_p використано формулу [10, с. 124]:

$$Q_p = (Q_v - Y) * N_v / N_c. \quad (21)$$

За даними табл. 3 встановлено, що економічний ефект від розвитку сільськогосподарських підприємств на основі інтеграції,

удосконалення управління становить 676,81 - 825,363 тис. грн. Економічний ефект одержано за рахунок збільшення площі землі у

господарюванні підприємств (у 2 рази), що дало змогу збільшити обсяг виробництва, реалізації продукції (удвічі), одержати порівняно більший прибуток (у 2,4 рази), ефективно використовувати трудові, земельні, фінансові ресурси.

Висновки. Зроблене припущення, що функцію розвитку сільськогосподарських підприємств можливо визначити на основі системного розгляду управлінських функцій: мотивація працівників, планування, контроль, організація, регулювання господарської діяльності способом моделювання технологічних, організаційних, економічних змін залежно від умов виробництва й реалізації продукції, підтвердилося результатами дослідження.

Запропоновані теоретико-методологічні положення з удосконалення управління сільськогосподарськими підприємствами ґрунтуються на системному підході, що дають змогу встановити діапазон зміни економічних показників господарювання підприємств таких, як врожайність сільськогосподарської культури, повна собівартість продукції, рівень рентабельності господарювання, площа землі, що використовується при виробництві продукції, за допомогою

моделювання визначити функцію розвитку підприємств, залежність їх показників господарювання від землекористування.

Спираючись на побудовану номограму розвитку сільськогосподарського підприємства, встановлено взаємозв'язок між його технологічними, організаційними, економічними показниками, визначено закономірності у зміні врожайності, повної собівартості продукції, її рівня рентабельності, площі землі, яка використовується у виробництві й реалізації продукції за певний проміжок часу, що дає можливість обґрунтовувати показники господарювання підприємств у процесі його моделювання.

Визначено ефективність управління сільськогосподарськими підприємствами через одержання економічного ефекту від змін у трудових, земельних, фінансових ресурсів, що дає змогу передбачати показники розвитку: врожайність, повну собівартість продукції, рівень рентабельності, площу землі, яка використовується у виробництві й реалізації продукції.

У перспективі проведене дослідження дасть змогу по-новому підійти до розв'язання проблем спеціалізації, концентрації, інтеграції сільськогосподарських підприємств.

Список бібліографічних посилань

1. Анісімова Л., Балан В. Моделювання процесу формування та вибору стратегій розвитку підприємства. *Вісник Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка. Економіка*. 2011. Вип. 128. С. 24-27.
2. Афанасьев НВ., Рогожин ВД., Рудыка ВИ. Управление развитием предприятия = Enterprise development management : монография. - Харьков : ИНЖЕК, 2003. 184 с.
3. Вікарчук О. І. Інноваційний менеджмент в Україні як складова загальної системи управління підприємством. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки*. 2010. Вип. 1 (51). С. 156-159.
4. Капарулін І. С. Моделювання інноваційного розвитку підприємства. *Теоретичні та прикладні питання економіки* : зб. наук. праць. МОНУ. КНУ ім. Т. Шевченка. Інститут конкурентного суспільства. Київ, 2007. Вип. 14. С. 256-263.
5. Космидайло І. В. Інноваційна діяльність підприємства: зарубіжна практика: економіка і управління інноваціями. *Актуальні проблеми економіки* : Науковий економічний журнал. Київ : Національна академія управління. 2006. № 9. С. 174-180.
6. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік / Стат. бюл. відповід. за вип. О.М. Прокопенко. Київ : Державна служба статистики України. 2013. 88 с.
7. Павлик В. П. Ефективність інформаційно-аналітичної моделі регулювання господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 64-69.
8. Павлик В. П. Інформаційно-аналітична модель організації господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2017. № 8. С. 65-69.
9. Павлик В. П. Контроль господарювання у забезпеченні ефективного управління сільськогосподарськими підприємствами. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 73-77.

References

1. Anisimova, L., & Balan, V. (2011). Modeliuvannia protsesu formuvannia ta vyboru stratehii rozvytku pidpriemstva [Modeling of the process of formation and selection of enterprise development strategies]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka. Ekonomika*, 128, pp. 24-27 [In Ukrainian].
2. Afanas'ev, N.V., Rogozhin, V.D., & Rudyka, V.I. (2003). *Upravlenie razvitiem predpriatija = Enterprise development management : monografija* [Enterprise development management: monograph]. Harkiv: INZhEK [In Russian].
3. Vikarchuk, O.I. (2010). *Innovatsiinyi menedzhment v Ukraini yak skladova zahalnoi systemy upravlinnia pidpriemstvom* [Innovation management in Ukraine as a component of the overall enterprise management system]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, 1 (51), pp. 156-159 [In Ukrainian].
4. Kaparulin, I.S. (2007). *Modeliuvannia innovatsiynoho rozvytku pidpriemstva* [Modeling of innovative development of enterprise]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky : zb. nauk. prats. MONU*, 14, pp. 256-263 [In Ukrainian].
5. Kosmydailo, I.V. (2006). *Innovatsiina diialnist pidpriemstva : zarubizhna praktyka : ekonomika i upravlinnia innovatsiinyi* [Innovative activity of the enterprise: foreign practice: economy and management of innovations]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 9, pp. 174-180 [In Ukrainian].
6. *Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktsii silskoho hospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh za 2012 rik* [Main economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises in 2012]. (2013). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [In Ukrainian].
7. Pavlyk, V.P. (2017). *Efektivnist informatsiino-analitychnoi modeli rehuliuвання hospodarskoi diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv* [Efficiency of the information and analytical model of regulation of economic activity of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 64-69 [In Ukrainian].

10. Павлик В. П. Методи управління сільськогосподарським підприємством : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 156 с.

11. Павлик В. П. Мотивація працівників у забезпеченні ефективного управління сільськогосподарськими підприємствами. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 81-88.

12. Павлик В. П. Удосконалення методичного інструментарію складання та реалізації господарських планів сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 58-64.

13. Позорелов Ю. С. Моделирование развития предприятия : экономика та управління підприємствами. *Актуальні проблеми економіки : науковий економічний журнал*. Київ : Національна академія управління. 2009. № 10 (100). С. 51-59.

14. Порожня В. М., Лось В. О. Моделирование стратегий инновационного развития предприятия. *Держава та регіони : науково-виробничий журнал*. 2008. Запоріжжя : Гуманітарний університет (Запорізький інститут державного та муніципального управління) (Економіка та підприємство ; № 1). С. 131-136.

15. Юшкевич О. Системний підхід до дослідження розвитку підприємства. *Вісник Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка. Економіка*. 2012. Вип. 143. С. 46-49.

16. Bajec P., Beskovnik B. Low confidence in provider-customer partnership: proposal for faster introduction of innovation management. *Актуальні проблеми економіки : науковий економічний журнал*. 2013. Київ: Національна академія управління. № 1 (139). С. 228-235.

17. Harryson, S. Japanese technology and innovation management [Text] : from Know-how to Know-who. Cheltenham ; Northampton, Massachusetts : Edward Elgar, 1998. XIV, 255 p.

18. Schilling M.A. Strategic management of technological innovation. Boston [etc.] : McGraw-Hill/Irwin, 2005. XI, 289 p.

19. Verbeck, A. Kooperative Innovation: Management von Teams und Wissenslogistik zur Effizienzsteigerung in der Produktentwicklung. Eidgenössische Technische Hochschule Zürich. Zürich, 2000. 173 S.

8. Pavlyk, V.P. (2017). Informatsiino-analitychna model orhanizatsii hospodarskoï diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [Information and analytical model of organization of economic activity of agricultural enterprises]. *Економіка АПК*, 8, pp. 65-69 [In Ukrainian].

9. Pavlyk, V.P. (2017). Kontrol hospodariuvannia u zabezpechenni efektyvnoho upravlinnia silskohospodarskymy pidpriemstvamy [Management control in ensuring efficient management of agricultural enterprises]. *Економіка АПК*, 5, pp. 73-77 [In Ukrainian].

10. Pavlyk, V.P. (2011). *Metody upravlinnia silskohospodarskym pidpriemstvom : monohrafiia* [Methods of management of agricultural enterprises: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

11. Pavlyk, V.P. (2016). Motyvatsiia pratsivnykiv u zabezpechenni efektyvnoho upravlinnia silskohospodarskymy pidpriemstvamy [Motivation of employees in ensuring efficient management of agricultural enterprises]. *Економіка АПК*, 4, pp. 81-88 [In Ukrainian].

12. Pavlyk, V.P. (2016). Udoskonalennia metodychnoho instrumentarii skladannia ta realizatsii hospodarskykh planiv silskohospodarskykh pidpriemstv [Improvement of methodical tools for the compilation and implementation of business plans of agricultural enterprises]. *Економіка АПК*, 12, pp. 58-64 [In Ukrainian].

13. Pohorelov, Yu.S. (2009). Modeliuvannia rozvytku pidpriemstva : ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy [Modeling of enterprise development: economics and enterprise management]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 10 (100), pp. 51-59 [In Ukrainian].

14. Porokhnia, V.M., & Los, V.O. (2008). Modeliuvannia stratehii innovatsiinoho rozvytku pidpriemstva [Modeling of the strategy of innovative development of enterprise]. *Derzhava ta rehiony. Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, 1, pp. 131-136 [In Ukrainian].

15. Yushkevych, O. (2012). Systemnyi pidkhid do doslidzhennia rozvytku pidpriemstva [System approach to the study of enterprise development]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka. Ekonomika*, 143, pp. 46-49 [In Ukrainian].

16. Bajec, P., & Beskovnik, B. (2013). Low confidence in provider-customer partnership: proposal for faster introduction of innovation management. *Aktualni problemy ekonomiky*, 1 (139), pp. 228-235 [In English].

17. Harryson, S. (1998). *Japanese technology and innovation management: from Know-how to Know-who*. Northampton, Massachusetts: Edward Elgar [In English].

18. Schilling, M.A. (2005). *Strategic management of technological innovation*. Boston [etc.]: McGraw-Hill/Irwin [In English].

19. Verbeck, A. (2000). *Kooperative innovation: management von teams und wissenslogistik zur effizienzsteigerung in der produktentwicklung*. Zürich: Eidgenössische Technische Hochschule Zürich [In German].

Pavlyk V.P. Usage of modeling in the management of agricultural enterprises

The purpose of the article is to improve the efficiency of management of agricultural enterprises on basis of a system approach to determine the function of land area usage depending on the profitability level of production and sales.

Research methodology. In the research process the following scientific methods have been used: simulation, system approach, analysis and synthesis of information data, calculation.

Research results. The research is based on the assumption that the function of development of agricultural enterprises can be determined using system consideration of managerial functions: such as motivation of employees, planning, control, organization, regulation of economic activity through the modeling of technological, organizational and economic changes depending on the conditions of production and sale.

The nomogram of the development of agricultural enterprise has been constructed, which allows establishing the correlation of productivity, full production cost, profitability level, land area used in the production and sale, their main features and for a certain period of time.

There has been determined the function of their development on basis of modeling of agricultural enterprises' management with increasing of usage level of land area from joint economic activity and usual activity of land area for production and sales by individuals.

The efficiency of management of agricultural enterprises has been characterized, comparing the management options in the joint economic activity due to the integrated or separate usage of land areas in production and sales.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty lies in the difference in the analysis, processing and introduction of economic information in management improvement of agricultural enterprises through modeling, definition of economic indicators of enterprise management, depending on land area, reserved for production.

Practical significance. There has been proposed a function of development of agricultural enterprises through system approach in management, which will allow to efficient usage of labor, land, financial resources, and predict technological, organizational, economic changes in the economy. Tabl.: 3. Figs.: 1. Refs.: 19.

Keywords: management, agricultural enterprises, methods, modeling, development, integration, system approach, efficiency.

Pavlyk Volodymyr Petrovych - candidate of technical sciences, senior research fellow of the department of management organization and public administration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: ecaprk@iae.kiev.ua

Павлик В.П. Использование моделирования в управлении сельскохозяйственными предприятиями

Цель статьи - предложить пути повышения эффективности управления сельскохозяйственными предприятиями на основе системного подхода в определении функции использования площади земли в зависимости от уровня рентабельности производства и реализации продукции.

Методика исследования. Методы: моделирование, системный подход, анализ и синтез информационных данных, расчётный.

Результаты исследования. Исследование основывается на предположении, что функцию развития сельскохозяйственных предприятий возможно определить используя системное рассмотрение управленческих функций: мотивация работников, планирование, контроль, организация, регулирование хозяйственной деятельности путём моделирования технологических, организационных, экономических изменений в зависимости от условий производства и реализации продукции.

Построена номограмма развития сельскохозяйственного предприятия, которая даёт возможность установить взаимосвязь урожайности, полной себестоимости продукции, уровня рентабельности, площади земли.

На основе моделирования вариантов хозяйствования сельскохозяйственных предприятий при увеличенном использовании площади земли от общей хозяйственной деятельности и произвольном использовании площади земли при едином производстве и реализации продукции определено функцию их развития.

Охарактеризована эффективность управления сельскохозяйственными предприятиями от сравнения вариантов хозяйствования при общей хозяйственной деятельности за счёт интеграции и отделённой при едином использовании земельной площади в производстве и реализации продукции.

Элементы научной новизны. Научная новизна состоит в отличии анализа, обработки и использования экономической информации при совершенствовании управления сельскохозяйственными предприятиями путём моделирования, определения экономических показателей хозяйствования предприятий в зависимости от площади земли, которую отведено на производство и реализацию продукции.

Практическая значимость. Предложена функция развития сельскохозяйственных предприятий при помощи системного подхода в управлении, что даст возможность эффективно использовать трудовые, земельные, финансовые ресурсы, предусматривать технологические, организационные, экономические изменения в хозяйствовании. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 19

Ключевые слова: управление, сельскохозяйственные предприятия, методы, моделирование, развитие, интеграция, системный подход, эффективность.

Павлик Владимир Петрович - кандидат технических наук, старший научный сотрудник отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: ecaprk@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 30.11.2017 р.

Фахове рецензування: 20.12.2017 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Павлик В. П. Використання моделювання в управлінні сільськогосподарськими підприємствами. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 70-78.

* * *

УДК 332.1

Хуберт КОШЕ, доктор сільськогосподарських наук, професор

Господарства населення: зникаючий пережиток минулого чи шлях у майбутнє

Мета статті - дослідити еволюцію домогосподарств в Україні, їх роль у національному сільськогосподарському виробництві, дати оцінку економічній ефективності діяльності господарств населення порівняно з великими господарствами.

Методика дослідження. Використано методи: наукової абстракції, логіки, аналізу і синтезу, узагальнення й систематизації, наукового порівняння.

Результати досліджень. У результаті порівняння господарств населення та великих сільськогосподарських підприємств, які знаходяться в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці, встановлено, що великі господарства, спеціалізовані на зернових культурах, мають в обробітку значну площу земель сільськогосподарського призначення, потужну техніку, а також є експортоорієнтованими, створюють лише 40% чистої доданої вартості й залишаються малоефективними для створення робочих місць і благ на одиницю площі. Натомість господарства населення, не маючи таких матеріально-технічних засобів у розрахунку на одиницю площі, залишаються ефективнішими, часто валоризуючи землі з низьким агрономічним потенціалом.

Елементи наукової новизни. Встановлено, що незалежно від політичного ладу та економічного курсу розвитку країни, домогосподарства населення пристосовуються до будь-яких умов у пошуку шляхів збільшення свого прибутку.

Практична значущість. Завершення земельної реформи, вирішення проблем, які стосуються домогосподарств населення та сприяння їх розвитку з боку держави, не буде заважати розвитку великих агроформувань, а навпаки, при малих економічних витратах дасть змогу значно розвинути сільськогосподарський сектор України. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: домогосподарства, господарства населення, землі сільськогосподарського призначення, індивідуальні господарства, внутрішній ринок, додана вартість, ефективність виробництва.

Хуберт Коше - доктор сільськогосподарських наук, професор, директор Навчально-дослідницької групи з порівняльного сільського господарства та сільського розвитку «AgroParisTech» (75231 Франція, м. Париж, Округ 05, вул. Клода Бернарда, 16)

E-mail: hubert.cochet@agroparistech.fr

Постановка проблеми. Понад 20 років Україна є самостійною та незалежною державою. Однак структура та соціальна складова українського аграрного сектору продовжують нести на собі глибокий відбиток пострадянського періоду.

На заміну колективним господарствам прийшли великі приватні агроформування, але, незважаючи на це, господарства населення продовжують відігравати одну з ключових ролей у забезпеченні ринку агропродовольчої продукції як рослинництва, так і тваринництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато авторів у своїх дослідженнях приділяли увагу функціонуванню господарств населення: J. Chombart de Lauwe [1, с. 137, 144], С. Jaubertie, L. Pardon,

H. Cochet, R. Levesque [8], J. Pallot, T. Nefedova [12], V. Yefimov [18] та інші. Багато з них прогнозували зникнення господарств населення у майбутньому. Зокрема Chombart de Lauwe J. ще у 1961 р. вказував на потенційну можливість зменшення домогосподарств, зазначаючи: «Чи потрібно передбачити їх зникнення у короткій перспективі? Напевно ні, але в далекій перспективі, звичайно». Пізніше, V. Yefimov, оцінюючи ситуацію у країнах СНД, не висловлював позитивних сподівань щодо потенціалу розвитку господарств населення і неодноразово підкреслював, що індивідуальні господарства не мають «справжньої ефективності виробництва». Такі тенденції пояснюються тим, що влада того періоду покладала надію на поступове зниження ролі домогосподарств серед сільського населення у міру зростання діяльності колгоспів і сподівалася, що з часом ведення домогосподарств

© Хуберт Коше, 2018

стане хобі, як це було окреслено в газеті «Правда» у 1956 р.: «Землі, що залишилися в індивідуальних господарствах колгоспників, повинні перетворитися на сади - елемент, що прикрашатиме життя селян».

Під час загострення економічної ситуації у 90-х рр. ХХ ст., коли великі колективні господарства масово ліквідовувалися, саме господарства населення змогли протистояти глибокій кризі, яку переживали пострадянські країни. У цей період виробництво картоплі та овочів, що переважно вирощується у господарствах населення, знизилося лише на 22% на першому етапі та на 16% на другому [10]. Виробництво зернових та буряків цукрових, що є прерогативою великих структур, зменшилося за той самий період приблизно на 50 і 68%. Наразі господарства населення продовжують бути найбільшими постачальниками картоплі та овочів. Відповідно до даних Державної служби статистики України у 2013 р. господарства населення виробляли 40% усього м'яса в країні, 77 молочної продукції та 40% яєць [6].

Таким чином, структура, функціонування та ефективність господарств населення потребують детального вивчення.

Мета статті - дослідити еволюцію домогосподарств в Україні, їх роль у національному сільськогосподарському виробництві,

дати оцінку економічній ефективності діяльності господарств населення порівняно з великими господарствами.

Виклад основних результатів дослідження. Пропонуємо застосувати локальний підхід, що ґрунтується на поглибленому аналізі господарств населення та великих господарств, які їх оточують, на п'яти невеликих сільськогосподарських територіях, що являють собою район й знаходяться у Житомирській, Миколаївській, Кіровоградській та Сумській областях (рис.). Найбільшу увагу ми приділили історичним процесам, починаючи за часів деколективізації, та визначенню існуючих соціальних відносин, а саме між найбільшими структурами й соціально-економічним середовищем села. Нарешті, щоб оцінити економічну ефективність господарств населення та порівняти її з ефективністю сусідніх великих господарств, використали критерій чистої доданої вартості (ЧДВ). Нагадаємо, що цей індикатор вимірює *створення багатства* виробничою системою. Ця вартість дорівнює різниці між валовим продуктом (вартість кінцевої продукції, включаючи власне споживання, що визначається у ринкових цінах) та вартістю товарів і послуг, спожитих повністю або частково у процесі виробництва.

Карта сільськогосподарських районів, що досліджувалися

1. Південь Житомирської області (Jaubertie C., 2009)
2. Миколаївська область (Pardon L., 2009)
3. Кіровоградська область (Randimbivololona C. and D. Sanchez, 2010)
4. Сумська область (Trotel A. and G. Cornuau, 2013)
5. Північ Житомирської області (Varlin J., 2013)

Джерело: Дослідження автора.

З давніх часів домогосподарства є основою життєдіяльності сільського населення України. Звільнене від кріпацтва в 1861 р.,

сільське населення отримало змогу індивідуального використання прибудинкових земельних ділянок [18]. Регулювання сівозмін

та вимоги, які діяли при колективізації, стосувалися земель комуни й не поширювалися на землі домогосподарств. Саме ці землі, які належали комуні, були колективізовані в 1929-1930 рр., а згодом масово об'єднані в колективні господарства.

Після примусової колективізації, з урахуванням людських, економічних і політичних втрат, які вона спричинила, розроблення сільськогосподарського статуту колгоспу в 1935 р. набуло форми компромісу між великими колективними господарствами, які підтримувалися режимом, та індивідуальними сільськогосподарськими господарствами. Як вважає В. Єфімов, тодішня влада із самого початку планувала, що саме індивідуальні селянські господарства будуть джерелом робочої сили для колгоспів, підтримуючи при цьому соціальні зв'язки між великою галуззю та селянами, об'єднаними в громаду [18, с. 67].

Таким чином, в офіційному сільськогосподарському статуті колгоспу усі права та обов'язки «підсобних господарств» (селянських домогосподарств) були чітко визначені: крім особливих випадків, підсобне господарство повинно мати не більше 0,5 га землі; наявність на утриманні не більше 1 корови (а також одного чи двох телят), одну чи дві свиноматки з їх потомством, 10 овець, 20 вуликів та домашню птицю (у необмеженій кількості). Як відзначив Шомбар де Лов у 1961 р., таке мале господарство дуже схоже на господарства сільських найманих робітників з поденною оплатою праці, що були поширені в 50-ті рр. у Франції [1]. Крім того, членам колгоспів надавалося право самостійно збувати продукцію, яку було вироблено у їх індивідуальних господарствах та застосовувати її для власного споживання.

Отже, від початку свого створення колгоспи представляли собою складну, гібридну структуру, яка поєднувала в собі «колективне» господарство та окремі індивідуальні господарства членів тих самих колгоспів. Ці дві форми, на перший погляд антагоністичні, органічно співіснували в одному об'єднанні. В обмін на свою активну участь у колективному господарстві (та отримуючи заробітну плату, що визначалася складною системою обліку праці) працівники колгоспів мали змогу приділяти час своєму «підсобному індивідуальному господарству». Працівники колгоспів забезпечувалися дровами для опалення, їм дозволявся випас власної худоби на

колективних пасовищах, мали можливість купувати потрібні корми для худоби (зерно, фураж) в управлінні колгоспу за низькими цінами, використовувати наявну в колгоспах тяглову силу. Враховуючи доступні кормові площі, що знаходилися за межами індивідуальних підсобних господарств, можна стверджувати, що у використанні працівників колгоспів були площі більші від визначених сільськогосподарським статутом колгоспу 1935 р.

У новому сільськогосподарському статуті колгоспу 1969 р., який був спрямований на адаптацію колгоспів до змін, що відбулися у сільськогосподарському секторі (концентрація колгоспів, мотомеханізація, поява великих машин у колгоспах та трансформація МТЗ у майстерні по ремонту техніки тощо), для господарств населення встановлено такі самі розміри площ, як у Статуті 1939 р. Зобов'язання колгоспу щодо підсобних господарств були підтверджені та уточнені: право використовувати пасовища та транспортні засоби колгоспу для особистих потреб працівників колгоспів (для його домогосподарства), завдання колгоспу створити резерв, що дасть змогу працівникам колгоспів купувати чи отримувати від колгоспу зерно та фураж (для годівлі своєї худоби) пропорційно до виконаної роботи, за цінами, встановленими загальними зборами [9]. У 1977 р. було оголошено, що колгоспи та радгоспи повинні включити у свої плани виробництво та постачання кормів для тварин, які належать сільським жителям [18, с. 78].

Місце індивідуальних господарств у національній економіці. У 30-ті роки, незважаючи на малий розмір домогосподарств, обмежений законом, сім'я могла забезпечити свій основний прибуток завдяки особистому диверсифікованому господарству (це давало їй можливість вижити, оскільки оплата роботи в колективному господарстві була більш ніж скромною). Господарства населення гарантували половину прибутку селян і у 40-ві р. XX ст. [11, с. 552], 46 % в 1954 р. [15].

Згодом частка господарств населення в національній економіці починає поступово зменшуватися. Тоді як оплата праці в колгоспах зростає та поступово покращується рівень життя, частка індивідуальних господарств у загальному доході працівників колгоспів знижується. Більше того, радянська влада зовсім не мала на меті допускати їх збільшення. Однак індивідуальне господарство продовжує забезпечувати понад третину

ну доходів працівника колгоспу до середини 70-х р. [11, с. 552].

Таким чином, господарства населення займають значну частку у виробництві радянського сільського господарства. Особливо це стосується виробництва овочів, фруктів та продукції тваринництва. У 1959 р. їх частка становила половину виробництва м'яса та молока у СРСР. Господарствами населення утримувалося 41% ВРХ, 57 корів, 36 свиней та 26% овець [1, с. 142]. Їм також належало 54% площ, зайнятих картоплею та овочами.

У 1975 р. «підсобні господарства» продовжують забезпечувати 52% виробництва картоплі, 30-40% овочів та продукції тваринництва (м'яса, яєць, молока) у всьому СРСР [11, с. 551].

Криза та пострадянська перебудова: стійкість та здатність до виживання господарств населення. У 90-х р. країна переживала глибоку кризу: колгоспи та радгоспи змінювали свій статус і поступово перетворювалися у приватні підприємства, власниками яких переважно ставали колишні керівники (директори, бухгалтери, головні агрономи). Маючи великі борги, багато господарств були продані за низькою ціною інвесторам, які не мали аграрного спрямування. Через це підприємства набули підприємницького характеру комерційного напрямку з невеликою кількістю працівників.

Однак ці великі структури, які стали приватними, не мали права власності на землю. Тим часом, відповідно до аграрної реформи 90-х р. (закони 1995 і 1999 р.) земля була порівну поділена між колишніми працівниками колгоспів та радгоспів (включаючи пенсіонерів). Кожен отримав земельну ділянку у кілька гектарів (так званий пай). Пай було внесено до кадастру, але при цьому він залишався невеликою частиною дуже великої земельної ділянки (кілька десятків чи сотень гектарів), яка в радянські часи була створена з малих земельних часток. Ця ситуація значно ускладнює для селянина доступ до земельного паю і, відповідно, його обробіток, за винятком тих випадків, коли селяни одержали паї біля дороги або близько до села. Крім того, власники паїв раніше мали тільки своє домогосподарство та засоби для ручної праці у ньому, отже для них стало майже неможливим забезпечити обробіток 4 або 6 га свого паю [3].

Крім того, якщо землю було розділено порівну між колишніми працівниками, то

поділ капіталу дав зовсім інші результати. У грудні 1999 р. прийнято закон щодо розподілу земель між тими, хто має на це право, земельна площа, яка припадала під поділ, була значно меншою через прискорену реструктуризацію старих структур протягом 90-х р. XX ст. (заборгованість по зарплаті погашалася короною, свинею тощо). Залишковий капітал було оцінено та поділено між колишніми робітниками відповідно до зарплати та стажу роботи. Відтак колишні керівники могли собі взяти трактори чи іншу техніку, решта робітників могли розраховувати лише на столи, стільці, одяг тощо.

Тому, за винятком невеликої кількості тих, які отримали кращі частки земельних ділянок, ніж інші, багато пайовиків здали свої земельні ділянки в оренду великим приватним структурам, що утворилися в результаті купівлі колишніх колгоспів. Саме у цих колишніх працівників колгоспів та радгоспів українські підприємці орендували земельні наділи (малі ділянки, об'єднані в один великий масив), необхідні для виробництва сільськогосподарської продукції.

Хоча селян, які господарюють сьогодні у великих сільськогосподарських структурах, небагато, у земельних відносинах зберігається тісний зв'язок між селянами-пайовиками та великими господарствами. Оскільки пайовики продовжують працювати у своїх особистих господарствах, які вони успадкували в радянські часи, вирощуючи овочі та різну худобу, орендодавці мають право одержувати оплату за пай у натуральній формі (зерном чи фуражем). Розрахунок за оренду земель у грошовій формі частково замінив оплату у натуральній, яку працівники колгоспів отримували раніше, і відтворив в нових реаліях органічні зв'язки між «підсобними індивідуальними господарствами» та великими структурами [3]. Хоча великі господарства віддають перевагу розрахункам у грошовому виразі та намагаються підтримувати саме такий спосіб оплати оренди, селяни - власники паїв, які хочуть отримувати плату в натуральній формі, все ще становлять більшість. У 2010 р. 4,6 млн земельних ділянок були здані в оренду селянами, 71% розрахунків за оренду земель були у натуральному вираженні, решта сплачувалися або грошима або як надання різних послуг (оранка індивідуальної ділянки домогосподарства тощо).

Скільки нині є активно діючих господарств населення в українських селах? За першою оцінкою, в рамках статистичних демографічних досліджень, за 2013 р. було 5,2 млн сільських домогосподарств [5]. У дослідженні зазначено, що 54,3% українських домогосподарств мають земельні ділянки (тобто 9,2 млн домогосподарств) та понад 29% (тобто 4,9 млн сімей) тримають худобу, птицю чи бджіл. Серед 5,2 млн сільських домогосподарств близько 38,5% (приблизно 2 млн) мають лише одну ділянку площею менше 50 сотих гектара, 16,7% (приблизно 867 тис.) наявні ділянки площею від 50 сотих до 1 га та 38,8% (приблизно 2 млн домогосподарств) є власниками площ від 1 до 10 га. Остання категорія включає передусім власників земельних ділянок, що проживають у селі та одержали земельні ділянки в результаті паювання в рамках земельної реформи.

Інша непряма оцінка кількості індивідуальних земельних ділянок проведена відповідно до кількості земельних паїв, наданих в оренду великим господарствам. За даними Держгеокадастру України, у 2010 р. їх кількість становила 4,6 млн [4]. Оскільки історично ці земельні ділянки поєднані з господарствами населення, кожен колишній працівник колгоспу, який одержав свій земельний пай, є за визначенням власником земельної ділянки, а їх кількість буде близькою до кількості селянських домогосподарств. Два елементи, що мають протилежне значення, можуть показати різницю за цими двома оцінками. По-перше, деякі бенефіціари земельної реформи 90-х р. XX ст., які становлять невелику кількість, самостійно обробляють свої паї (це не відображено у цифрах, наведених вище). З іншого боку, демографічна ситуація в Україні, що особливо позначилося на сільській місцевості, призвела до того, що деякі земельні наділи були покинуті та забрані різними способами - сусідами або родичами для того, щоб приєднати кілька земельних наділів (паїв) до одного господарства. Є багато домогосподарств, які обробляють індивідуальні ділянки, але не є власниками земельних наділів (паїв), оскільки вони не працювали у колгоспі або переїхали в село після реформи.

Структура та різноманітність селянських домогосподарств. Багато селянських домогосподарств і наразі зберігають той самий розмір земельних ділянок і умови, які

були визначені радянською владою в 30-х р. XX ст.: домашня худоба може годуватися частково за рахунок випасу на спільних пасовищах, а також зерном і фуражем, що виробляються у сусідніх великих господарствах (та надаються селянину у формі плати натурою за пай).

Незважаючи на малий розмір порівняно з іншими структурами та на виробництво продукції, основна частина якої споживається самостійно, - ці дві ознаки є характерними для всіх малих господарств України. Хоча ці виробничі структури мають спільні форми діяльності: розвинуте вирощування овочів, догляд за кількома фруктовими деревами та утримання тварин (молочних корів, птиці, свиней). Малі господарства відрізняються одне від одного розміром, умовами надання паїв в оренду, способами доступу до ринку сільськогосподарської продукції й техніки.

До першого типу належать домогосподарства, що утримуються людьми похилого віку. Переважно це ті, хто пішов на пенсію з колишніх колективних структур, коли останні були зруйновані. Виробництво у цих домогосподарствах повільно зменшується у міру зниження працездатності їхніх власників. Їх діяльність обмежена невеликою площею городу 0,1-0,2 га, де вирощуються в основному овочі та картопля, та невеликим поголів'ям худоби: 1-2 кози та дійна корова. Уся вироблена продукція споживається самим господарством, частина її переробляється для тривалого зберігання способом висушування, консервування чи соління. Річний дохід такого господарства є невеликий і сягає 800-1000 євро з активу, проте він дає змогу власникові забезпечити свої потреби у харчах. Грошові доходи залежать від незначних додаткових надходжень (дрібний продаж, пенсія тощо). З іншого боку, додана вартість на одиницю площі буде дуже високою, оскільки ці господарства є інтенсивними для роботи та виробляють продукцію з високою доданою вартістю: консервовані фрукти та овочі, продукція тваринництва. Додана вартість на 1 га часто перевищує 1000 євро, що у 5 разів вище ніж у сусідніх великих господарствах. Іноді вона досягає 3000-4000 євро, якщо врахувати додану вартість, створену переробкою зібраного врожаю [13, 14, 16].

Другий тип господарств населення: крім овочів, картоплі та птиці, сім'я обробляє площу 0,6-2 га, має 1 чи 2 молочні корови та 1 чи 2 свині, що значно покращує її стан.

Частина площі використовується під фуражні культури (люцерну, буряки кормові, зерно фуражне). Даючи близько 4000 л молока у рік, корова дає ще й невеликий грошовий дохід, крім продуктів, що споживаються сім'єю. Загальний річний прибуток становить 1000-2000 євро з активу. Велика різниця полягає у тому чи виробник сам реалізує своє молоко шляхом прямого продажу на ринку (це вимагає наявності транспортного засобу) чи здає його молокозаводу [13, 14, 16, с. 101]. У цих господарствах, додана вартість з одиниці площі буде часто не такою високою, як у господарствах першого типу. Вона ще залежить від того, чи для виробництва кормів використовуються власні площі господарства, чи корми купують. Додана вартість на 1 га у цьому разі сягає 600-1000 євро, рідше 1000-15000 євро [7, 14, 17]. Як і господарства першого типу, описані вище, господарства другого типу мають засоби обробітку лише для ручної праці з малими можливостями, незважаючи на власну винахідливість для покращення її ефективності.

Домогосподарства третього типу мають коня та причіпну техніку. Хоча спосіб обробітку причіпною технікою вважається застарілим і тому не надто надійним [18, с. 111], доводиться констатувати, що спостерігаємо справжнє відродження цього способу обробітку. Ця техніка дає можливість розширити площі, що обробляються, якщо в селі є вільні земельні ділянки, або якщо селянин отримує додаткову ділянку в користування чи оренду. Прямий обробіток власного паю на цьому етапі ще залишається винятком, оскільки він може знаходитися всередині великої площі, що обробляється сусіднім господарством. Маючи площу у кілька гектарів та 1 чи 2 корови, дохід селянина за рік може становити 1500-3000 євро [7, с. 46; 17; 16; 2].

Четвертий тип виробників на селі має доступ до механізованої техніки. Йдеться загалом про маленькі трактори, що були у вжитку (40 к.с.), отримані в результаті розподілу майна колишніх колективних структур або придбані пізніше. В останньому випадку мова йде передусім про мотоблок або маленький трактор (12 к.с.) китайського виробництва. Площа буде збільшена завдяки доступу до резервних земель, які належать громаді, або у разі самостійного обробітку земельного наділу, одержаного в результаті земельної реформи. Наявність такого облад-

нання дає змогу надавати послуги сусідам. На площі у кілька гектарів та за умови, що селянин не відмовляється від виробництва продукції тваринництва (має корів, які дають молоко), від розведення птиці та інтенсивного вирощування овочів, його річний прибуток може сягати 2000-3000 євро з активу, що відповідає середньому доходу в Україні [7; 14; 17; 16].

Порівняння ефективності. Хоча доходи малих господарств є дуже малими, вони дають змогу, мільйонам сімей уникнути злиднів та жити добре. Їх роль у підтримці економічної діяльності в сільській місцевості та в боротьбі з бідністю є очевидною. З огляду на те, що цим господарствам характерна інтенсивна робота, а продукція, яку вони виробляють, різноманітна і часто з високою доданою вартістю, їхній внесок у національне сільськогосподарське виробництво є істотним.

Перше порівняння можна зробити виходячи з рівня продуктивності використання земельних ресурсів (додана вартість на одиницю площі), що досягається у господарствах населення й у сусідніх великих господарствах, які, на відміну від господарств населення, мають потужну техніку і використовують синтетичні добрива та засоби захисту рослин. У цьому разі стверджуємо, що додана вартість з одиниці площі у великих «сучасних» господарствах не така порівняно з доданою вартістю господарств населення. Вона досягала лише 145-170 євро/га у великих господарствах Житомирської області у 2009 р.; у Миколаївській області, яка перебуває у степовій зоні та мало зрошується, – 120 євро/га; у 2010 р. на чорноземах Кіровоградської області 290-300 євро/га; 200 євро/га у приватних господарствах на півночі Житомирської області у 2013 р.; 140 євро/га в середньому в Сумській області [13; 14; 16; 17].

Цікаво порівняти внесок кожного типу господарств у створення доданої вартості на рівні області. У таблиці представлено результати, отримані в масштабах групи сіл та районів у чотирьох різних областях. Проведено порівняння господарств населення та великих сільськогосподарських підприємств, які знаходяться поряд. Було використано три індикатори: 1) частка кожного типу в загальній кількості господарств, 2) частка кожного типу у створенні загальної доданої вартості та 3) частка кожного типу у використанні сільськогосподарських площ. Третій

тип господарств, до якого часто належать сімейні господарства середнього розміру (від кількох десятків до кількох сотень), у невеликій кількості доповнюють загальний вигляд отриманих результатів.

Дані таблиці показують, що великі господарства, які спеціалізуються на зернових, мають потужну техніку та орієнтовані, передусім, на зовнішній ринок. При цьому вони створюють лише 40% чистої доданої вартості в межах села (37-43%), маючи в обробітку три чверті земель сільськогосподарського призначення (63-91%) (табл. 1). Будучи мало ефективними щодо створення робочих місць та благ на одиницю площі (створені виробничі системи залишаються досить екстенсивними, особливо, коли вони відмовляються від тваринництва), сільськогосподарські підприємства залишаються із найвищим показником продуктивності праці. Завдяки цим виробничим структурам, великий зерновий потенціал чорнозему може найкраще виявитися, і Україна посяде гідне місце серед найбільших виробників зерна у світі.

Господарства населення завжди були продуктивнішими, ніж великі підприємства, у розрахунку на одиницю площі (додана вартість/га). Саме вони часто валоризують землі з низьким агрономічним потенціалом (пасовища, останні враховуються при визначенні доданої вартості на гектар). Натомість вони займають 90% сільськогосподарських активів.

Господарства населення завжди були продуктивнішими, ніж великі підприємства, у розрахунку на одиницю площі (додана вартість/га). Саме вони часто валоризують землі з низьким агрономічним потенціалом (пасовища, останні враховуються при визначенні доданої вартості на гектар). Натомість вони займають 90% сільськогосподарських активів.

Порівняння ефективності господарств населення та сільськогосподарських підприємств у масштабах області

Поселення, область	Тип господарства	Частка від загальної кількості господарств, %	Частка в загальній доданій вартості, %	Частка від загальної с.-г. площі, %
Крива Балка (Миколаївська обл.) (Pardon, 2009)	1. Великі господарства, що спеціалізуються на зернових: 1000-2500 га	1	43	80
	2. Господарства населення	98	56	18
	3. Інші господарства (сімейні ферми середнього розміру)	1	1	2
Богданівка та Дмитрівка (Кіровоградська обл.) (Randimbivololo та також Sanchez, 2010)	1. Великі господарства, що спеціалізуються на зернових: 1000-2500 га	0,1	40	63
	2. Господарства населення	99	58	30
	3. Інші господарства (сімейні ферми середнього розміру)	0,9	2	7
Грушки (Житомирська обл.) (Varlin, 2013)	1. Великі господарства, що спеціалізуються на зернових: 1000-2500 га	-	37	75
	2. Господарства населення	-	59	17
	3. Інші господарства (сімейні ферми середнього розміру)	-	4	8
Глухів (Сумська обл.) (Cornuau and Trotel, 2013)	1. Великі господарства, що спеціалізуються на зернових: 1000-2500 га	-	43	91
	2. Господарства населення	-	56	8
	3. Інші господарства (сімейні ферми середнього розміру)	-	1	1

Джерело: Побудовано автором.

Результати дослідження свідчать про необхідність сприяння розвитку господарств населення в країні. Незважаючи на певні скандозі, господарства населення продовжують брати активну участь у забезпеченні продукцією внутрішнього ринку та створенні доданої вартості. Крім того, дані господарства є ощадливими у використанні синтетичних добрив і засобів захисту рослин, пального та показують високу резистентність в умовах, коли проміжні матеріальні затрати стають дорожчими.

Висновки. Враховуючи численні негативні прогнози багатьох авторів, домогосподарства не є вимираючими, а їх ефективність щодо створення доданої вартості та робочих місць не викликає сумніву. Незважаючи на імідж, який іноді присвоюють цим господарствам, вони утримуються не лише літніми людьми.

Власники домогосподарств шукають шляхи збільшення свого прибутку способом надання послуг сусідам таких, як оранка, боронування, перевезення.

Малі сільськогосподарські виробники досить часто є обізнаними щодо методики ви-

рощування культур та розведення тварин. Вони уважні до будь-яких можливостей та намагаються інвестувати, навіть якщо їх діяльність є обмеженою.

Основні проблеми, які виникли перед домогосподарствами, передусім викликані тим, що межі господарства можуть бути розширені лише за рахунок незначних площ інших земель, що обробляються в межах села. Розвиток виробництва у господарствах населення є обмежений обладнанням, яке призначено тільки для ручної праці. Щодо тваринництва, то тут труднощі полягають у зберіганні фуражу, що неминує призводити до значного скорочення обсягів молока взимку.

Нині селянство є обмеженим у розвитку та ігнорується політичними лідерами. Зважаючи на його важливість у підтримці робо-

чих місць на селі та у виробництві сільськогосподарської продукції, необхідної для забезпечення внутрішнього ринку, воно заслуговує на особливу увагу й підтримку з боку держави.

За умови вирішення наявних завдань, можна розраховувати на збільшення та урізноманітнення парку технічних засобів домогосподарств, поліпшення умов утримання тварин, значне збільшення доданої вартості й сільськогосподарських прибутків.

Розвиток домогосподарств не буде заважати розвитку великих, орієнтованих на експорт господарств, до якого так прагне влада, але може значно доповнити і розвинути сільськогосподарський сектор України, при порівняно невеликих економічних витратах.

Список бібліографічних посилань

1. Chombart de Lauwe J. Les paysans soviétiques, Editions du Seuil. Paris : Frontières ouvertes, 1961. 427 p. (Editions du Seuil).
2. Cochet H. L'Agriculture Comparée. 2011. 159 c.
3. Cochet H. Agriculture de lopin et agrobusiness en Ukraine. *Comptes Rendus de l'Académie d'agriculture de France*. 2012. № 3. C. 126-130.
4. Офіційний сайт Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. URL : <http://land.gov.ua/>.
5. Статистичний збірник «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2013 році. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України». *Державна служба статистики України*. 2013. URL : <https://goo.gl/g6pemE>.
6. Hervé J. J. Evolution de la structure de l'entreprise agricole en Ukraine. *Etudes rurales*. 2013. № 191. P. 115-128.
7. Jaubertie C. Analyse-diagnostic dans la région de Jytomyr (Ukraine), mémoire de fin d'études, dominante d'approfondissement Développement Agricole, cursus ingénieur agronome. 123 p. (Terres d'Europe scafr - MAAP).
8. Ukraine: une approche comparée des dynamiques et performances économiques des structures agricoles / C. Jaubertie, L. Pardon, H. Cochet, R. Levesque. *Notes et études socio-économiques*. 2010. № 34. P. 37-55.
9. Kerblay B. Le nouveau statut des Kolkhozes de 1969. *Cultures et Sociétés de l'EST*. 1985. № 1. C. 222-230.
10. Lissitsa A., Odening M. Efficiency and total factor productivity in Ukrainian agriculture in transition. *Agricultural Economics*. 2005. № 3. C. 311-325.
11. Maurel M. C. L'organisation de l'espace rural soviétique. *Cadres de vie et trames spatiales, Annales de Géographie*. 1979. № 489. C. 549-580.
12. Pallot J., Nefedova T. Russia's Unknown Agriculture. Household Production in Post-Socialist Rural Russia, 2007. 272 p. (Oxford University Press).
13. Pardon L. Diagnostic agro-économique d'une petite région agricole de l'Ukraine méridionale (oblast de Mykolaïv), 2009. 131 p.
14. Randimbivololona C., Sanchez D. Analyse-diagnostic agro-économique des systèmes agraires de la région de Znamianka en Ukraine, 2010. 265 p. (Terres d'Europe SCAFR).
15. Schiller O. Discussion: The Resources and Performance of Soviet Agriculture. *Journal of Farm Economics*. 1956. № 2. P. 296-308.
16. Trotel A. Analyse-diagnostic agricole dans l'oblast de Sumy (Ukraine). Paris, 2013. 129 p.
17. Varlin J. Diagnostic agricole dans le canton de Volodarsk-Volinsky. Paris, 2013. 130 p.
18. Yefimov V. Economie institutionnelle des transformations agraires en Russie. - Paris. 2005 (Pays de l'Est).

References

1. Chombart, J. (1961). *Les paysans soviétiques*. Paris: Frontières ouvertes [In French].
2. Cochet, H.L. (2011). *Agriculture Comparée*. Paris: Ouvertes [In French].
3. Cochet, H.L. (2012). *Agriculture de lopin et agrobusiness en Ukraine*. France: Comptes Rendus de l'Académie d'agriculture de France [In French].
4. Derzhavna sluzhba Ukrainy z pytan' heodezii, kartohrafi ta kadastru [State Service of Ukraine on Geodesy, Cartography and Cadastre]. Retrieved from: URL: <http://land.gov.ua> [In Ukrainian].
5. Statystychnyj zbirnyk "Sotsial'no-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy u 2013 rotsi. Sotsial'no-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy" [Statistical collection "Socio-demographic characteristics of households of Ukraine in 2013. Socio-demographic characteristics of households in Ukraine"]. Retrieved from: <https://goo.gl/g6pemE> [in Ukrainian].
6. Hervé, J.J. (2013). Evolution de la structure de l'entreprise agricole en Ukraine. *Etudes rurales*, 191, pp. 115-128 [In French].
7. Jaubertie, C. (n.d.). *Analyse-diagnostic dans la région de Jytomyr (Ukraine), mémoire de fin d'études, dominante d'approfondissement Développement Agricole, cursus ingénieur agronome*. Terres d'Europe scafr - MAAP [In French].
8. Jaubertie, C., Pardon, L., Cochet, H. & Levesque, R. (2010). Ukraine: une approche comparée des dynamiques et performances économiques des structures agricoles. *Notes et études socio-économiques*, 34, 37-55 [In French].
9. Kerblay, B. (1985). Le nouveau statut des Kolkhozes de 1969. *Cultures et Sociétés de l'EST*, 1, pp. 222-230 [In French].
10. Lissitsa, A. (2005). Efficiency and total factor productivity in Ukrainian agriculture in transition. *Agricultural Economics*, 3, pp. 311-325 [In English].
11. Maurel, M.C. (1979). L'organisation de l'espace rural soviétique. *Cadres de vie et trames spatiales, Annales de Géographie*, 489, 549-580 [In French].
12. Pallot, J., & Nefedova, J. (2007). *Russia's Unknown Agriculture. Household Production in Post-Socialist Rural Russia*. Oxford University Press [In English].
13. Pardon, L. (2009). *Diagnostic agro-économique d'une petite région agricole de l'Ukraine méridionale (oblast de Mykolaïv)* [In French].
14. Randimbivololona, C. (2010). *Analyse-diagnostic agro-économique des systèmes agraires de la région de Znamianka en Ukraine*. Terres d'Europe SCAFR [In French].
15. Schiller, O. (1956). Discussion: The resources and performance of Soviet agriculture. *Journal of Farm Economics*, 2, 296-308 [In English].

16. Trotel, A. (2013). *Analyse-diagnostic agraire dans l'oblast de Sumy (Ukraine)*. Paris [In French].
17. Varlin, J. (2013). *Diagnostic agraire dans le canton de Volodarsk-Volinsky*. Paris [In French].
18. Yefimov, V. (2005). *Economie institutionnelle des transformations agraires en Russie*. Paris: Pays de l'Est [In French].

Hubert Cochet. Private households: a disappearing remnant of the past or a way to the future

The purpose of the article is to investigate the evolution of households in Ukraine, their role in national agricultural production and assess the economic efficiency of the activities of private households in comparison with large-scale agro-formations.

Research methodology. In the research process there have been used such methods: scientific abstraction, logic, analysis and synthesis, generalization and systematization, scientific comparison.

Research results. As a result of the comparison of private households and large agricultural enterprises that are located within the same administrative-territorial unit, it has been determined that large farms specialized on cereals have a large area of agricultural land, powerful machinery. They are export-oriented, performing only 40% of net added value and being ineffective in terms of creating jobs and benefits per hectare. Nevertheless, private households, not having such material and technical assets per hectare, remain more efficient, while often valorizing land with low agronomic potential.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty of the article lies in the fact that despite the political system and the economic development course in the country, private households are always adapting to any conditions, looking for ways to increase their profits.

Owners of households have a high level of knowledge in animal husbandry and plant growing. Incomplete land reform and the lack of appropriate agricultural technical equipment are among the main problems hampering the more efficient functioning of households in the population.

Practical significance. Completing of the land reform, solving the problems relating to private households and promotion of their development by the state, will not hamper the development of large-scale agro-formations. Considering small economic costs, this will significantly develop the agricultural sector of Ukraine. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 18.

Keywords: households, private households, agricultural land, individual farms, domestic market, value added, production efficiency.

Hubert Cochet - doctor of economic sciences, professor, director of the research group on comparative agriculture and rural development, Paris Institute of Technology for Life, Food and Environmental Sciences (16, rue Claude Bernard, Paris Cedex 05, France)

E-mail: hubert.cochet@agroparistech.fr

Хуберт Коше. Хозяйства населения: исчезающий пережиток прошлого или путь в будущее

Цель статьи – исследовать эволюцию домохозяйств в Украине, их роль в национальном сельскохозяйственном производстве, дать оценку экономической эффективности деятельности хозяйств населения по сравнению с крупными хозяйствами.

Методика исследования. Использованы методы: научной абстракции, логики, анализа и синтеза, обобщения и систематизации, научного сравнения.

Результаты исследований. В результате сравнения хозяйств населения и крупных сельскохозяйственных предприятий, которые находятся в пределах одной административно-территориальной единицы, установлено, что крупные хозяйства, специализирующиеся на зерновых культурах, имеют в обработке значительную площадь земель сельскохозяйственного назначения, мощную технику, а также являются экспортоориентированными, создают лишь 40% чистой добавленной стоимости и остаются мало эффективными для создания рабочих мест и благ на единицу площади. Зато хозяйства населения, не имея таких материально-технических средств в расчете на единицу площади, более эффективны, при этом часто валоризируют земли с низким агрономическим потенциалом.

Элементы научной новизны. Установлено, что несмотря на политический строй и экономический курс развития страны, домохозяйства населения приспосабливаются к любым условиям при поиске путей увеличения своей прибыли.

Практическая значимость. Завершение земельной реформы, решение проблем, касающихся домохозяйств населения и содействие их развитию со стороны государства не будут помехой развитию крупных агроформирований, анаоборот, при малых экономических затратах, позволят значительно развить сельскохозяйственный сектор Украины. Табл.: 2. Илл.: 1. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: домохозяйства, хозяйства населения, земли сельскохозяйственного назначения, индивидуальные хозяйства, внутренний рынок, добавленная стоимость, эффективность производства.

Хуберт Коше - доктор сельскохозяйственных наук, профессор, директор Научно-исследовательской группы по сравнительному сельскому хозяйству и сельскому развитию «AgroParisTech» (75231 Франция, г. Париж, Округ 05, ул. Клода Бернарда, 16)

E-mail: hubert.cochet@agroparistech.fr

Стаття надійшла до редакції 05.04.2018 р.

Фахове рецензування: 05.04.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Хуберт Коше. Господарства населення: зникаючий пережиток минулого чи шлях у майбутнє. Економіка АПК. 2018. № 4. С. 79-87.

*

Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення: досвід Польщі

Мета статті – визначити основні принципи регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Польщі, щоб у перспективі застосувати цей досвід в Україні.

Методика дослідження. Використано методи наукової абстракції, логіки, аналізу і синтезу, узагальнення й систематизації, наукового порівняння.

Результати досліджень. Встановлено, що в основу моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення Польщі покладено головний принцип – розвиток сімейного фермерства. Ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення здійснюється з метою створення сприятливих умов розвитку сімейних ферм. У Польщі він не є вільним і регулюється державою. Основним інструментом регулювання є застосування переважного права на купівлю земельної ділянки.

Елементи наукової новизни. Розкрито досвід Республіки Польща щодо регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Висвітлено основну мету регулювання, створення та функціонування польського Національного центру підтримки сільського господарства. Досліджено нормативно-правову базу з упорядкування ринкового обігу земель. Побудовано модель регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення Польщі.

Практична значущість. Польський досвід показує, що регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення має відбуватися з чітко визначеною на законодавчому рівні метою такого регулювання (розвиток сімейного фермерства), згідно з якою у Польщі вибудована модель регулювання з відповідними інструментами: обмеження на купівлю земель сільськогосподарського призначення юридичним особам; обмеження площ земель у власності та тих, що купуються; використання переважного права на купівлю та створення вимог до покупців земельних ділянок. Ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення не є і не має бути вільним, а, навпаки – контрольованим і регульованим. З метою реалізації моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Польщі створено відповідну інституцію – Національний центр підтримки сільського господарства. Використання польського досвіду щодо регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні вбачається актуальним. Рис.: 1. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: ринковий обіг земель, землі сільськогосподарського призначення, переважне право, державне регулювання, обмеження площ, покупки, продавці.

Юрченко Ігор Володимирович - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: yourchenkoua@gmail.com

Постановка проблеми. Земельна реформа в Україні триває з 1991 року. Законом України «Про форми власності», Земельним кодексом України, який ухвалено у 1992 р., запроваджено право приватної власності на землю сільськогосподарського призначення та закладено основи нормативно-правової бази земельної реформи. Проте повної реалізації права на землю не було досягнуто. Насамперед, у законодавчому полі були відсутні необхідні нормативно-правові акти, які б регламентували регулювання відносин у даній сфері. Саме тому, ще у 1992 р. вперше було накладено шестирічний мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, наданих у власність, який перманентно продовжується. Востаннє мораторій продовжено до 1 січня 2019 р.

Вивчення досвіду європейських країн щодо регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення можна вважати доречним і актуальним, адже в інших країнах вже напрацьовано позитивну практику та застосовується чіткий інструментарій регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, який може бути корисним і для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук оптимальної моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення є одним із головних питань аграрної науки.

Значний внесок у дослідження теоретичних аспектів ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення та трансформації земельних відносин до ринкових умов, зробили такі науковці як: В. П. Гмиря [2], В. Є. Данкевич [3], О. М. Кульбака [6], Ю. О. Лупенко [7], М. П. Мартинюк [8],

В. Д. Сидор [14], А. Я. Сохнич [15], М. Г. Ступень [16], М. М. Федоров [17], О. В. Ходаківська [18].

Проте, через інституційні недоліки у сфері регулювання земельних відносин, відсутність загальнодержавної моделі ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, держава продовжує щорічний мораторій на відчуження земель сільськогосподарського призначення, що спонукає до подальших наукових пошуків та розробок у цьому напрямі.

Мета статті - визначити основні принципи регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Польщі з метою у перспективі застосувати його в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Ефективне використання земель у сільськогосподарському виробництві є запорукою продовольчої безпеки країни. Тому обов'язок держави полягає у забезпеченні належного управління землями сільськогосподарського призначення. У ст. 23 Конституції Польщі визначено, що основою аграрного ладу польської держави є сімейне господарство (сімейні ферми) [5]. Політику Польщі щодо регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення спрямовано на розвиток сімейних ферм.

Основними принципами регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Польщі є:

захист сільськогосподарських земель (у результаті скуповування земель сільськогосподарського призначення з метою використання їх для інших цілей, відмінних від сільського товаровиробництва);

підвищення прозорості при купівлі-продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення (введення чітких правил купівлі-продажу земельних ділянок);

створення та зміцнення сімейних ферм (виходячи з того, що основою сільськогосподарської системи Польщі має бути сімейна ферма, покупцями та власниками земель сільськогосподарського призначення можуть бути тільки фермери, які самі працюватимуть на них) [12];

розширення можливостей для фермерів в отриманні доступу до земель сільськогосподарського призначення, що знаходяться у власності держави та підвищення конкурентоспроможності польських фермерів (не всі фермери мають можливість купити земель-

ну ділянку, тому в Польщі на період 2016-2021 рр. призупинено продаж земель сільськогосподарського призначення, натомість такі землі будуть надаватися в оренду, що дає змогу фермерам розширити площі у своєму користуванні при менших витратах, а заощаджені кошти спрямувати на розвиток власних господарств, що забезпечить ефективну конкуренцію польських фермерів із закордонними виробниками сільськогосподарської продукції) [10, 12].

Виходячи з державної політики Польщі щодо ринкового обігу земель та з метою контролю за переходом права власності та інших майнових прав щодо державного майна в сільському господарстві, в тому числі земель сільськогосподарського призначення, було створено державне Агентство сільськогосподарської нерухомості (Agencja Nieruchomości Rolnych – ANR), на яке покладено завдання від імені держави здійснювати дискретний (пасивне управління, втручання в разі необхідності через переважне право) контроль ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення [1].

Діяльність державного Агентства сільськогосподарської нерухомості Польщі здійснювалась відповідно до ст. 1 Закону країни «Про формування системи сільського господарства» № 64 від 11.04.2003 р., згідно з якою основними завданнями при здійсненні регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення є:

- 1) поліпшити структуру ферм;
- 2) протидіяти надмірній концентрації власності на землі сільськогосподарського призначення;
- 3) забезпечити сільськогосподарське виробництво кваліфікованими кадрами [1].

Державне Агентство сільськогосподарської нерухомості Польщі виконувало свою діяльність 26 років (1991-2017 рр.), проте відповідно до Закону Польщі «Про Національний центр сільськогосподарської підтримки» № 623 від 10.02.2017 р. реструктуризовано, а по суті перейменовано у Національний центр сільськогосподарської підтримки (Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa – KOWR), із збереженням функцій Агентства [6].

Національний центр підтримки сільського господарства Польщі – це державна установа, утворена з метою швидкого реагування на зміни у сільському господарстві країни [9]. Оскільки Національний центр підтримки сільського господарства було сформовано на

базі двох сільськогосподарських установ: Агенції сільськогосподарського ринку та Агентства сільськогосподарської нерухомості, функції й завдання цих двох установ перейшли до компетенції новоствореного центру.

Національний центр підтримки сільського господарства реалізує завдання, що впливають із державної політики, зокрема у сфері впровадження та застосування інструментів підтримки сільського господарства, активної сільськогосподарської політики та розвитку сільських територій, які стосуються упорядкування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Таким чином, ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в Польщі є регульованим державою в особі Національного центру сільськогосподарської підтримки.

Основним нормативно-правовим актом, відповідно до якого в Польщі здійснюється регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, є Закон Польщі «Про формування сільськогосподарської системи» № 64 від 11.04.2003 року [11].

Згідно з вище зазначеним законом, розмір земельної ділянки сільськогосподарського призначення, що купується, не може перевищувати 300 га, а покупцем земель сільськогосподарського призначення державної власності має бути тільки фізична особа - фермер, який:

1) керує фермерським господарством, в якому загальна площа сільськогосподарських угідь становить не менше 1 га, але не більше 300 га;

2) має сільськогосподарський фах;

3) проживає не менше п'яти років у місцевості, де знаходиться земельна ділянка сільськогосподарського призначення;

4) є одноосібним керівником фермерського господарства [4].

Крім того, покупцем земель сільськогосподарського призначення державної власності може бути юридична особа. Так, згідно зі статтею 2а.1 Закону Польщі «Про формування сільськогосподарської системи» № 64 від 11.04.2003 р., покупцем земель сільськогосподарського призначення державної власності може бути юридична особа, якщо вона є:

близькою до продавця (нащадки, предки, брати, сестри, діти, дружина, чоловік, усиновителі та усиновлені);

одиноцею місцевого самоврядування;

державним казначейством або від його імені Національний центр підтримки сільського господарства;

юридичною особою, яка діє відповідно до положень, що регламентують відносини між державою і католицькою церквою в Республіці Польща та іншими релігійними об'єднаннями;

національним парком, у разі придбання сільськогосподарської землі для цілей, пов'язаних з його збереженням;

юридична особа, яка утворена в результаті успадкування або стягнення боргів під час реструктуризації виробництва [11].

Покупцями земель сільськогосподарського призначення приватної власності можуть бути:

1) будь-хто, якщо сільськогосподарська нерухомість у місцевому плані просторового розвитку була призначена для інших цілей, крім сільськогосподарських;

2) будь-хто, якщо земельна ділянка не перевищує 0,3 га;

3) будь-хто, якщо земельна ділянка не більше 0,5 га разом з побудованими на ній спорудами, які не використовуються фермерським господарством;

4) будь-хто, якщо до земельної ділянки на день набрання юридичної сили купівлі було прийнято рішення за умов, що земельна ділянка призначалася для інших цілей, крім сільськогосподарських;

5) особа, яка є близькою до власника земельної ділянки (без обмежень);

6) орган місцевого самоврядування;

7) державне казначейство;

8) церква чи релігійне об'єднання як юридична особа [4].

Крім зазначених умов придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, в Польщі існує ще один дієвий інструмент регулювання ринкового обігу земель – переважне право на придбання земель сільськогосподарського призначення.

Переважне право на придбання земельної ділянки є пріоритетним правом на купівлю, якщо попередній власник вирішив продати земельну ділянку.

Переважне право на придбання земель сільськогосподарського призначення у разі їх продажу надається у такому порядку:

фізичній особі - фермеру, який є орендарем земельної ділянки, що пропонується для продажу, та орендує дану земельну ділянку не менше як три роки;

Національному центру підтримки сільськогосподарства [4].

Продавець земельної ділянки сільськогосподарського призначення в обов'язковому порядку у письмовій формі має повідомити осіб, які мають переважне право на купівлю такої земельної ділянки, про намір її продажу. Якщо угоду на продаж земельної ділянки сільськогосподарського призначення було укладено без повідомлення про це осіб, які можуть мати переважне право на її купівлю, то таку угоду визнають недійсною.

Крім того, існують випадки, коли земельна ділянка може бути придбана через звернення до Національного центру підтримки сільського господарства з відповідним проханням. Одержати погодження на це можна:

- на прохання продавця продати земельну ділянку зазначеній особі, якщо продавець доведе, що придбати її не мали можливості інші суб'єкти права;

- на прохання покупця, якщо внаслідок купівлі земельної ділянки не виникає надмірної концентрації земель сільськогосподарського призначення;

- покупець (фізична особа) зобов'язується жити упродовж 5 років з дати набуття у власність земельної ділянки в районі, де вона знаходиться;

- фізична особа, яка бажає створити сімейну ферму, що має відповідну кваліфікацію в галузі сільського господарства [4].

Щодо іноземних громадян, то для них у Польщі не має заборони на купівлю земель сільськогосподарського призначення. Проте існує ряд вимог, яких потрібно дотримуватися нерезиденту, щоб придбати земельну ділянку сільськогосподарського призначення:

- довести наявність тісних зв'язків з Польською державою (наявність права на постійне місце проживання у цій країні; копія свідоцтва про шлюб з громадянином Польщі; документ про зміну громадянства; місце проживання; підтвердження фактичної ефективності бізнесу в Польщі, оформленого на своє ім'я);

- надати пояснення як саме і в який спосіб буде використовуватися земельна ділянка;

- надати інформацію про джерело коштів для придбання земельної ділянки;

- отримати дозвіл Міністерства внутрішніх справ Польщі на купівлю земельної ділянки сільськогосподарського призначення, який засвідчує, що купівля земельної ділянки не несе загрози для національної оборони, на-

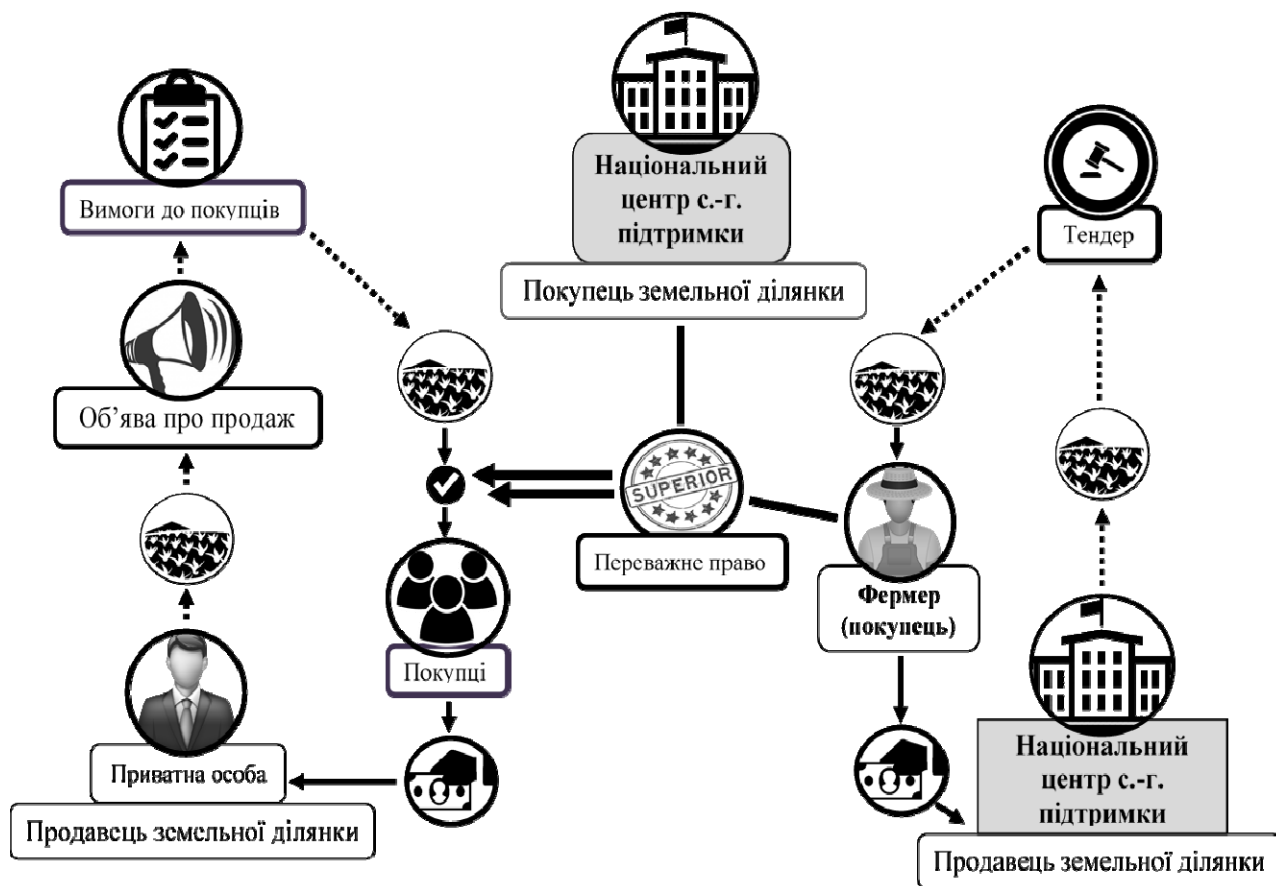
ціональної безпеки або громадського порядку Польщі [11].

Отже, якщо відбувається продаж земельної ділянки сільськогосподарського призначення державної власності через Національний центр сільськогосподарської підтримки, то покупцем такої землі може бути тільки фермер (функціонуючий або новостворений). Продаж такої земельної ділянки проводиться на конкурсних засадах (тендерах) з певними вимогами до покупця (обмеження площі тощо).

Якщо продаж земельної ділянки сільськогосподарського призначення здійснюється приватною особою (у тому числі фермером), то такий продаж відбувається через оголошення на відповідних інформаційних майданчиках, а покупцем може бути будь-хто, але за певних умов. Першочергове право купівлі мають родичі продавця, орендарі земельної ділянки (фермери) та Національний центр сільськогосподарської підтримки. Якщо жоден з них не виявив бажання придбати запропоновану земельну ділянку сільськогосподарського призначення, право на купівлю переходить до фізичних осіб, які хочуть купити земельну ділянку з метою створення і ведення фермерського господарства. Якщо таких не було, земельною ділянкою може заволодіти будь-яка фізична особа, за умови, що площа її не буде більше як 0,3 га. Якщо й надалі не знайшлося бажуючих купити земельну ділянку, право на купівлю переходить до юридичних осіб, але у законодавчо встановлених та чітко визначених обставинах. Якщо серед усіх перелічених осіб не виявлено тих, хто хоче придбати земельну ділянку, право на її придбання переходить до іноземних громадян, але відповідно до встановлених вимог та отримання низки дозвільних документів (рис. 1).

Висновки. Дослідження регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення Польщі, показав, що в цій країні напрацьований значний досвід, який може бути корисним і для України:

1. Систему регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення Польщі побудовано з урахуванням основного, конституційно закріпленого, аграрного ладу країни – сімейного фермерства та його розвитку.

Модель регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення Польщі

Джерело: Авторська розробка.

2. Ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в Польщі не є вільним, а дискретно регулюється Національним центром підтримки сільського господарства.

3. Головним інструментом державного регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення Польщі є використання переважного права на купівлю земельної ділянки. Крім того, застосовуються обмеження щодо площ, які купуються та перебувають у власності однієї особи, й низка вимог, яким повинен відповідати потен-

ційний покупець земельної ділянки сільськогосподарського призначення.

4. Купівля земель сільськогосподарського призначення юридичними особами дозволена, але у чітко визначених та поодиноких випадках.

5. Купівля земель сільськогосподарського призначення юридичними особами дозволена, але для цього нерезидент має відповідати вимогам щодо покупця земельної ділянки, надати низку підтверджувальних документів та отримати дозвіл Міністерства внутрішніх справ Польщі.

Список бібліографічних посилань

1. Агентство сільськогосподарської нерухомості Польщі. URL : http://82.214.138.126/web/guest;jsessionid=E4B2AD73/99631569CA42F048B5037E96.internet_sb1.
2. Гмиря В. П., Власюк С. А. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку. *Економіст*. 2013. № 3. С. 34-35.
3. Данкевич В. Є. Світові тенденції розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення. *Збалансоване природокористування*. 2014. № 1. С. 121-125.
4. Інформаційний портал Національного центру підтримки сільського господарства Польщі. URL: <http://gospodarstwowpolska.pl/>.

References

1. Ahentstvo silskohospodarskoi nerukhomosti Polshchi [Agricultural Property Agency of Poland]. APA. Retrieved from: http://82.214.138.126/web/guest;jsessionid=E4B2AD7399631569CA42F048B5037E96.internet_sb1 [In Ukrainian].
2. Gmyrya, V.P. (2013). Rynok zemel' silskogospodarskogo pryznachennya v Ukraini: suchasnyj stan ta problemy rozvytku [Agricultural land market in Ukraine: current state and development problems]. *Ekonmist*, 3, pp. 34-35 [In Ukrainian].
3. Dankevych, V.Ye. (2014). Svitovi tendentsii rozvytku rynku zemel silskohospodarskoho pryznachennia [World trends in the development of the market of agricultural lands]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, 1, pp. 121-125 [In Ukrainian].

5. Конституція Республіки Польща від 02.04.1997. Законодавча база Польщі / Польський Сейм. URL: <https://goo.gl/458tST>.
6. Кульбака О. М. Ринок земельних ресурсів в умовах економічної кризи. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. 2014. № 28. С. 75-79.
7. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 5-15.
8. Мартинюк М. П. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: стан та перспективи запровадження. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 15-21.
9. Національний центр підтримки сільського господарства Польщі. URL: <http://www.kowr.gov.pl/>.
10. Про управління сільськогосподарським майном Казначейства: Закон Польщі від 19.10.1991 № 107 (зі змінами). Законодавча база Польщі / Польський Сейм. URL: <https://goo.gl/s2Unda>.
11. Про формування сільськогосподарської системи: Закон Польщі від 11.04.2003 № 64 (зі змінами). Законодавча база Польщі / Польський Сейм. URL: <https://goo.gl/J2nKyn>.
12. Про призупинення продажу нерухомості Державного казначейства сільськогосподарського майнового резерву та про внесення змін до деяких законодавчих актів: Закон Польщі від 14.04.2016 № 585 (зі змінами). Законодавча база Польщі / Польський Сейм. URL: <https://goo.gl/om9WiE>.
13. Про Національний центр підтримки сільського господарства: Закон Польщі від 10.02.2017 № 623 (зі змінами). Законодавча база Польщі / Польський Сейм. URL: <https://goo.gl/TRB6Fe>.
14. Сидор В. Д. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: загроза чи необхідність. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2014. № 1. С. 115-124.
15. Сохнич А. Я., Сохнич С. А. Ринок землі і економічна криза. *Землевпорядний вісник*. 2015. № 2. С. 13-15.
16. Ступень М. Г., Дума Ю. Ринок земель в Україні: основні проблеми та перспективи розвитку. *Економіст*. 2015. № 4. С. 40-41.
17. Федоров М. М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 55-60.
18. Ходаківська О. В., Мартинюк М. П. Розвиток земельних відносин в умовах формування ринкового обігу земель. *Економіка і регіон*. 2016. № 2. С. 143-148.
4. Poland farm. (n. d.). Poland Earth. Retrieved from <http://gospodarstwpolska.pl> [In Polish].
5. The Constitution of the Republic of Poland. (1997). *Sejm of Polish Republic*. Retrieved from: <https://goo.gl/9NxAVq> [In Polish].
6. Kulbaka, O.M. (2014). Rynok ziemnych resursiv v umovakh ekonomichnoi kryzy [Land market in the conditions of the economic crisis]. *Visnyk Pryazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu*, 28, pp. 75-79 [In Ukrainian].
7. Lupenko, Yu.O., & Khodakivska, O.V. (2016). Naukovi zasady zaprovadzhennia rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Scientific principles of introduction of market circulation of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 5-15 [In Ukrainian].
8. Martyniuk, M.P. (2017). Rynok zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini: stan ta perspektyvy zaprovadzhennia [Agricultural land market in Ukraine: state and prospects of implementation]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 15-21 [In Ukrainian].
9. The National Center for Agricultural Support. NCAS. Retrieved from <http://www.kowr.gov.pl> [In Polish].
10. The Act of management of agricultural property of the State Treasury. (1991). *Sejm of Polish Republic*. Retrieved from <https://goo.gl/s2Unda>.
11. The Act of shaping the agriculture. (2003). *Sejm of Polish Republic*. Retrieved from <https://goo.gl/J2nKyn>.
12. The Act of suspending the sale of real estate of the State Treasury Agricultural Property Reserve and on amendments to some acts. (2016). *Sejm of Polish Republic*. Retrieved from <https://goo.gl/om9WiE>.
13. The Act of the National Center for Agricultural Support. (2017). *Sejm of Polish Republic*. Retrieved from <https://goo.gl/TRB6Fe>.
14. Sydor, V.D. (2014). Rynok zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini: zahroza chy neobkhidnist [Agricultural land market in Ukraine: threat or necessity]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia"*, 1, pp. 115-124 [In Ukrainian].
15. Sokhnych, A.Ya., & Sokhnych, S.A. (2015). Rynok zemli i ekonomichna kryza [The land market and economic crisis]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 2, pp. 13-15 [In Ukrainian].
16. Stupen, M.H., & Duma, Yu. (2015). Rynok zemel v Ukraini: osnovni problemy ta perspektyvy rozvytku [Land market in Ukraine: main problems and prospects of development]. *Ekonomist*, 4, pp. 40-41 [In Ukrainian].
17. Fedorov, M.M. (2011). Zemelna reforma i rozvytok rynkovykh zemelnykh vidnosyn [Land reform and development of market land relations]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 55-60 [In Ukrainian].
18. Khodakivska, O.V., & Martyniuk, M.P. (2016). Rozvytok zemelnykh vidnosyn v umovakh formuvannia rynkovoho obihu zemel [Development of land relations in the conditions of formation of market circulation of land]. *Ekonomika i rehion*, 2, pp. 143-148 [In Ukrainian].

Yurchenko I.V. Regulation of the market turnover of agricultural land in Poland

The purpose of the article is to determine the peculiarities of regulation of the market turnover of agricultural land in Poland in order to apply this experience in Ukraine in the future.

Research methodology. In the research process have been used the following methods: scientific abstraction, logic, analysis and synthesis, generalization and systematization, scientific comparison.

Research results. According to the research results, it's been established that the main principle - the development of family farming - is based on the model for regulating the market turnover of agricultural land in Poland. The market turnover of agricultural land is regulated in such way as to constantly maintain favorable conditions for a development of family farms. The market turnover of land in Poland is not free; it's regulated by the state. The main instrument for regulating the market turnover of agricultural land in Poland is the preferential right to purchase.

Elements of scientific novelty. The article discloses the experience of the Republic of Poland in regulating the market turnover of agricultural land. The main objectives of regulating the market turnover of land in agriculture, establishment and functioning of the Polish National Center for Agricultural Support have been highlighted. The regulatory and legal framework for regulating market turnover of land has been studied. A model for regulating the market turnover of agricultural land in Poland has been developed.

Practical significance. The Polish experience shows that the regulation of the market turnover of agricultural land must occur with a clearly defined purpose of such regulation at the legislative level (the development of family farming). For this purpose, in Poland has been built a regulatory model with appropriate instruments: a restriction on the purchase of agricultural land by legal entities; limitation of land areas (in terms of ownership and purchase); use of the preemptive right to purchase and creation of requirements for land buyers. The market turnover of agricultural land is not and should not be free, but rather should be controlled and regulated. In order to implement the model for regulating the market turnover of agricultural land, a corresponding institution was created in Poland - the National Center for Agricultural Support, which regulates market turnover of agricultural

land on behalf of the state. The use of the Polish experience in regulating the market turnover of agricultural land in Ukraine is positive and relevant. Figs.: 1. Refs.: 18.

Keywords: market turnover of lands, agricultural land, preferential right, state regulation, area limitation, buyers, sellers.

Yurchenko Ihor Volodymyrovych - candidate of economic sciences, research fellow of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: yourchenkoua@gmail.com

Юрченко И.В. Регулирование рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения: опыт Польши

Цель статьи - определить особенности регулирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения в Польше, чтобы в будущем применить этот опыт в Украине.

Методика исследования. Использованы методы: научной абстракции, логики, анализа и синтеза, обобщения и систематизации, научного сравнения.

Результаты исследований. Установлено, что в основе модели регулирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения Польши лежит главный принцип - развитие семейного фермерства. Рыночный оборот земель сельскохозяйственного назначения регулируется таким образом, чтобы постоянно поддерживать благоприятные условия для развития семейных ферм. Рыночный оборот земель в Польше не является свободным и регулируется государством. Основным инструментом регулирования выступает преимущественное право на покупку земельного участка.

Элементы научной новизны. Раскрыт опыт Республики Польша относительно регулирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения. Освещены основные цели регулирования рыночного оборота земель в сельском хозяйстве, создание и функционирование польского Национального центра поддержки сельского хозяйства. Исследована нормативно-правовая база по регулированию рыночного оборота земель. Построена модель регулирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения в Польше.

Практическая значимость. Польский опыт показывает, что регулирование рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения должно происходить с четко определенной на законодательном уровне целью такого регулирования (развитие семейного фермерства), в этих целях, в Польше выстроена модель регулирования с соответствующими инструментами: ограничение на покупку земель сельскохозяйственного назначения юридическими лицами; ограничение площадей земель в собственности и покупаемых; использование преимущественного права на покупку и создание требований к покупателям земельных участков. Рыночный оборот земель сельскохозяйственного назначения не является и не должно быть свободным, а наоборот - контролируемым и регулируемым. С целью реализации модели регулирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения в Польше создана соответствующая институция - Национальный центр поддержки сельского хозяйства. Использование польского опыта регулирования рыночного оборота земель сельскохозяйственного назначения в Украине является позитивным и актуальным. Илл.: 1. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: рыночный оборот земель, земли сельскохозяйственного назначения, преимущественное право, государственное регулирование, ограничение площадей, покупатели, продавцы.

Юрченко Игорь Владимирович - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: yourchenkoua@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 19.02.2018 р.

Фахове рецензування: 02.04.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Юрченко І. В. Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення: досвід Польщі. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 88-94.

*

Європейські практики підтримки сталого розвитку сільських територій у контексті удосконалення земельних відносин

Мета статті - проаналізувати законодавчі акти та практики Євросоюзу і окремих його країн щодо сталого розвитку сільських територій у контексті вдосконалення земельних відносин і можливість їх адаптації до умов України з урахуванням набрання чинності Угоди про асоціацію з ЄС.

Методика дослідження. Використано методи дослідження: емпіричний - щодо підтримки Європейським Союзом сталого розвитку сільських територій та органічного виробництва. Проведено порівняльний аналіз напрямів використання коштів підтримки сільського розвитку країнами ЄС. Використано метод рядів динаміки й графічної візуалізації матеріалу при аналізі тенденцій розвитку органічного сектору.

Результати дослідження. Здійснено аналіз політики сталого розвитку сільських територій ЄС в контексті удосконалення земельних відносин. Наведено обсяги фінансування країн - членів ЄС на період 2014-2020 рр. із Європейського аграрного фонду розвитку сільських територій. На прикладі Франції, Німеччини та Польщі показано відповідальні координуючі органи, пріоритети й завдання програм, спрямованих на розв'язання економічних, соціальних та екологічних проблем збалансованого сільського розвитку. Висвітлено стан та перспективи органічного виробництва в ЄС як складової земельних відносин, процесу екологізації та поширення доброчесних практик фермерами. Описано секторальні зобов'язання України як асоційованого члена ЄС щодо зближення політики і законодавства в галузі сільського господарства та розвитку сільських територій.

Елементи наукової новизни. Удосконалено форми і методи державного впливу на розвиток сільських територій. На відміну від існуючих в Україні теоретико-методичних розробок і прикладних організаційно-економічних механізмів у сфері регіонального менеджменту, запропоновано відійти від вузькогалузевого підходу до багатофункціонального розвитку.

Практична значущість. Можливість імплементації досвіду ЄС у вітчизняну практику реалізації сталого розвитку сільських територій та органічного виробництва в руслі виконання Угоди про асоціацію України з ЄС забезпечить зближення політики і законодавства в галузі сільського господарства та розвитку сільських територій. Табл.: 2. Рис.: 1. Бібліогр.: 19.

Ключові слова: спільна аграрна політика, сталий розвиток сільських територій, земельні відносини, органічне виробництво, малі сімейні ферми, доброчесні практики сільськогосподарського виробництва, Угода про асоціацію України з ЄС.

Кононенко Олена Миколаївна - молодший науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: enkononenko@ukr.net

Постановка проблеми. Історія аграрних відносин України, аналіз діючих стратегічних планів і цільових державних програм та нормативно-правових актів щодо їх реалізації свідчить, що сталий розвиток сільських територій ототожнюється з розвитком базової галузі економіки - сільським господарством. Логіка така: чим вищі темпи його розвитку, тим більше коштів можна спрямувати на потреби села. На практиці такі очікування не підтвердилися. Через недооцінювання сільських територій як стратегічного об'єкта управління, невизнання їх багатофункціональної ролі щодо забезпечення належного життєвого простору порушуються засади сталого розвитку. За останнє десятиліття зниження рівня та якості життя на селі, руйнування соціальної й виробничої

інфраструктури, депопуляція сільських територій, високий рівень безробіття, погіршення навколишнього середовища пояснюються, зокрема, недосконалістю земельних відносин, експансією агрохолдингів аграрного сектору економіки, зосередженням ними земель сільськогосподарського призначення, монополізацією інфраструктури ринків збуту аграрної продукції, недоброросвісною конкуренцією щодо малих і середніх підприємств на селі.

У подальшому сталий розвиток сільських територій залежатиме від двох основних чинників: запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення та поглиблення євроінтеграційних процесів у цій сфері. Отже, для України надзвичайно корисним і повчальним є досвід країн Євросоюзу щодо законодавчого регулювання

форм, методів та механізмів підтримання сталого розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем сталого розвитку сільських територій в контексті аграрної реформи, зміни форм власності на землю, трансформації організаційно-правових форм господарювання, державної регіональної політики, ефективності цільових програм підтримки соціальної і виробничої інфраструктури займаються провідні українські економісти-аграрники: О.М. Бородіна [1], Я.М. Гадзало, В.М. Жук [2], Т.О. Зінчук [3], Л.В. Молдаван [4], О.М. Могильний [5], Т.О. Осташко [6], О.Л. Попова [7], І.В. Прокопа [8], О.В. Ходаківська [9], Г.В. Черевко [13] та ін.

Мета статті - проаналізувати законодавчі акти та практики Євросоюзу і окремих його країн щодо сталого розвитку сільських територій у контексті вдосконалення земельних відносин та можливість їх адаптації до умов України з набранням чинності Угоди про асоціацію з ЄС.

Виклад основних результатів дослідження. Термін «сільська територія» (місцевість) в європейських країнах - територія, розташована на значній відстані від центрів ділової активності, тобто поза межами міст. Через це сільське населення відчуває певні труднощі з отриманням комплексу базових соціальних, медичних, освітніх, культурних, інформаційних та інших послуг. Як правило, сюди належать території, розвиток яких за-

лежить від результатів діяльності домінуючої галузі - сільського господарства. На таких територіях обмежені можливості щодо зайнятості населення, створення нових робочих місць, отримання доходів домогосподарствами і, як наслідок, - не забезпечуються загальноприйняті стандарти життя.

В основу політики розвитку сільських територій закладено цілі, пов'язані зі створенням міських соціальних стандартів життя, збільшенням їх внеску в економіку країн, відновленням виробничої і соціальної інфраструктури, охороною природних ресурсів, примноженням історично-культурної спадщини тощо [1]. Різноманітний спектр економічних, соціальних та екологічних проблем потребував постійної модернізації політики ЄС через розроблення нормативно-правових актів та створення інститутів наддержавного і національного регулювання сталого сільського розвитку, а також низки неурядових самоврядних організацій.

Європейська політика розвитку сільських територій фінансується за рахунок Європейського аграрного фонду їх розвитку (the European Agricultural Fund for Rural Development – EAFRD), бюджетом якого передбачено 99,6 млрд євро на 2014-2020 рр. На цей період розроблено 118 різних програм розвитку сільських територій в усіх країнах ЄС, серед них 20 представили по одній, а решта країн - по дві і більше програм [1, 14].

1. Фінансування програм розвитку сільських територій (EAFRD) на період 2014-2020 рр., млн євро

Країна	Сума, млн євро	Рейтинг	Країна	Сума, млн євро	Рейтинг	Країна	Сума, млн євро	Рейтинг
Бельгія	648	24	Хорватія	2026	15	Польща	8598	4
Болгарія	2367	12	Італія	10444	2	Португалія	4058	8
Чехія	2306	13	Кіпр	132	25	Румунія	8128	6
Данія	919	20	Латвія	1076	19	Словенія	838	21
Німеччина	9446	3	Литва	1613	17	Словаччина	1560	18
Естонія	823	22	Люксембург	101	26	Фінляндія	2380	11
Ірландія	2191	14	Угорщина	3431	10	Швеція	1764	16
Греція	4718	8	Мальта	97	27	В. Британія	5200	7
Іспанія	8297	5	Нідерланди	765	23	---		
Франція	11385	1	Австрія	3938	9	---		

Джерело: Побудовано автором за [9].

У першу десятку рейтингу (в діапазоні від 11385 до 3431 млн євро), за обсягами фінансування програм розвитку сільських територій, потрапили сім країн так званих «старожилів» ЄС (Німеччина, Італія, Франція - засновники ЄС та Іспанія, Великобританія,

Греція, Португалія) і дві країни (Польща, Угорщина), які приєдналися до цього інтеграційного об'єднання у 2004 році та Румунія - у 2007 році (табл. 1). Топ-10 заплановано скерувати 73,8 млн євро, або 74,1% від загальної суми, передбаченої EAFRD для всіх

28 країн - членів ЄС. Проте кошти з Європейського аграрного фонду розвитку сільських районів не виділяються в автоматичному режимі, чи за принципом «кому скільки потрібно». Кожна держава має розробити інклюзивні програми і пройти певні процедури щодо ухвалення їх в структурах Єврокомісії. В окремих країнах цим займаються спеціально підготовлені фахівці консалтингових (дорадчих) служб.

На програми сільського розвитку Франції, Німеччини та Польщі припадає 29,428 млрд євро, або майже 40%, що заплановано для перших десяти країн у рейтингу.

Аналіз стратегічних цілей, спільних завдань і основних заходів щодо сільських територій трьох найбільших країн ЄС дає підстави стверджувати про спрямування коштів винятково на сталий (збалансований) їх розвиток.

Економічна компонента включає: запровадження інновацій в сільському, лісовому і рибному господарствах та на сільських територіях; фінансова підтримка виробників у районах із несприятливими природно-кліматичними умовами; розвиток у сільській місцевості несільськогосподарських видів діяльності; створення сприятливих умов для підвищення конкурентоспроможності малих ферм, їх кооперативів та молодих фермерів; відшкодування збитків, завданих стихійними лихами; надання податкових преференцій фермерам, які беруть участь у розвитку сільських територій за місцем їх реєстрації.

Соціальне спрямування забезпечується: інвестиціями в інфраструктуру сільських територій; інформуванням про фінансові можливості програм розвитку сільських громад; розвиток сфери різноманітних послуг; підтримання і примноження культурної спадщини; розвиток інфраструктури зеленого та аграрного туризму; інвестиції в освіту, консультаційні послуги і дорадництво тощо.

Екологічна складова передбачає ресурсну можливість, спрямовану на такі напрями: збереження і відтворення родючості ґрунтів та раціонального використання інших природних ресурсів; започаткування і ведення органічного сільськогосподарського виробництва; заохочення фермерів до екологізації їх діяльності та дотримання принципів сільськогосподарських доброчесних практик; управління модернізацією сільських ландшафтів; збереження біорізноманіття.

Серед пріоритетних напрямів сталого розвитку сільських територій в ЄС особливе значення приділяється доброчесним сільськогосподарським практикам. Адже сучасне сільське господарство в гонитві за конкурентною врожайністю культур і продуктивністю тварин інтенсивно експлуатує природні ресурси, невпинно нарощує техногенне навантаження на довкілля, надмірно використовує синтетичні добрива, агрохімікати, біологічно активні добавки, в тому числі стимулятори росту, заборонені лікарські препарати тощо. Бізнесові технології в аграрному виробництві, як правило, виправдовуються необхідністю розв'язання продовольчої проблеми, але водночас загострюють іншу, не менш важливу для всього людства - глобальну екологічну проблему.

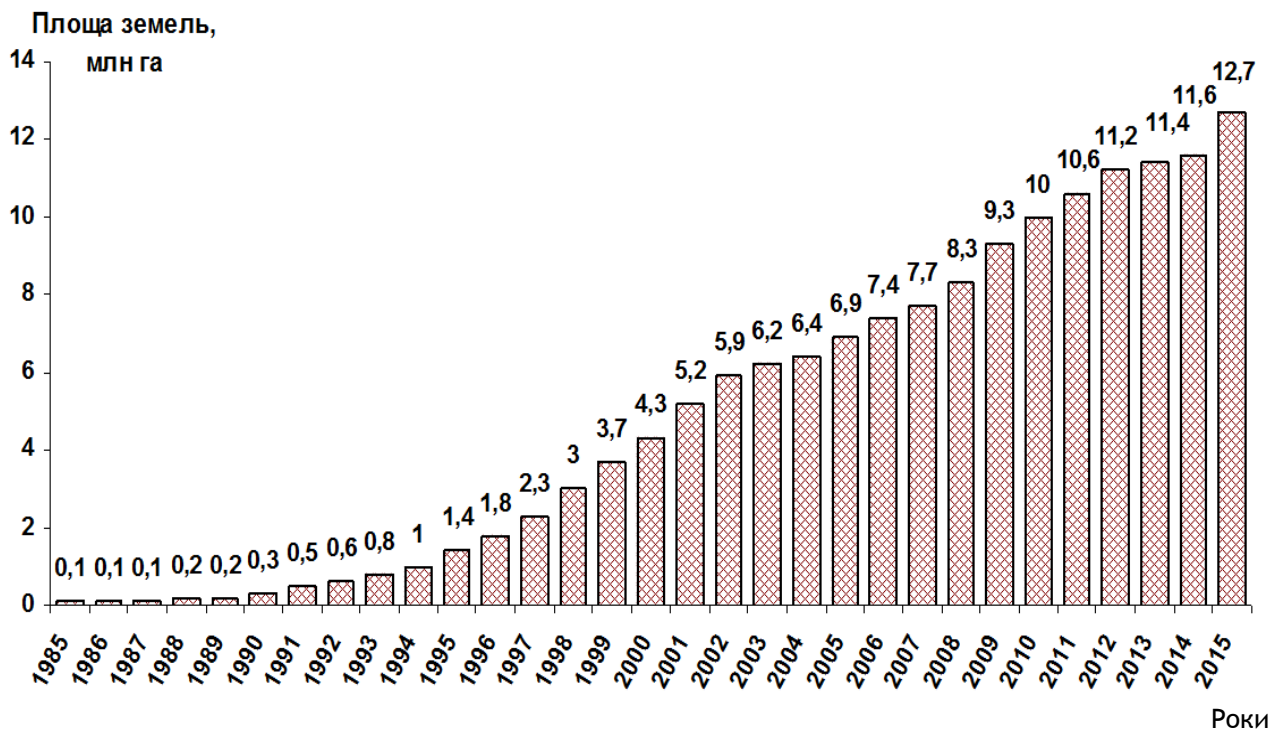
Вимоги щодо належних аграрних практик з метою збереження і відтворення родючості ґрунтів, раціонального використання водних, лісових ресурсів, охорони навколишнього середовища та збереження біорізноманіття містяться в нормативно-правових актах ЄС, які подано в додатку XXXVIII до глави 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» Угоди про Асоціацію України з ЄС. Акти ЄС формують систему так званих правил «взаємної згоди» виробників, споживачів продовольства і місцевих громад. Лише при їх дотриманні фермери можуть брати участь у програмах розвитку сільського господарства. І навпаки - у разі порушення екологічних вимог застосовуються санкції, розмір яких залежить від завданої шкоди довкіллю на конкретних сільських територіях. Використовуються також додаткові податкові механізми для тих господарюючих суб'єктів, які в значних обсягах застосовують мінеральні добрива, засоби захисту рослин, стимулятори росту, інші препарати, що потенційно несуть загрозу здоров'ю та життю людей і тварин [9].

Наразі європейські фермери застосовують органічне виробництво, що є складовою земельних відносин, має одночасно економічний, соціальний і екологічний ефект та визнано необхідною передумовою сталого (збалансованого) розвитку сільських територій європейського континенту.

Запровадження органічного виробництва в Європі за період 1999-2009 рр. привело до зростання площ у 2,5 раза - від 3,7 до 9,3 млн га (рисунок). Останні роки темпи дещо уповільнилися, хоча попит на світово-

му ринку органічної продукції набагато перевищує її пропозицію й має тенденцію до зростання. Зокрема, у 1999 р. він оцінювався в 15 млрд дол. США на рік, у 2006 р. становив близько 30 млрд дол., а в 2015 р. сягнув 81,6 млрд дол. США. Темпи збільшення становлять 10-15% щороку. Левова частка органічної продукції реалізується у розвинутих країнах світу. Зокрема, близько 90% загального її споживання припадає на країни

Західної Європи та Північної Америки [10, 15]. З урахуванням дедалі зростаючих вимог споживачів до якості й безпечності продовольства та збільшення попиту населення країн, які демонструють наздоганяючу динаміку росту своїх економік порівняно зі світовими лідерами, ЄС запровадив низку програм підтримки органічного виробництва та низку актів щодо його регулювання¹.

Площа сільськогосподарських угідь, зайнятих під органічним виробництвом у Європі, 1985-2011 рр.

Джерело: Побудовано за даними [9, 10, 17].

Дані таблиці 2 свідчать про значну фінансову підтримку європейським фермерам, які переорієнтовують своє виробництво на органічні стандарти. Причому в усіх наведених країнах субсидії на перехідний період від традиційних технологій ведення госпо-

дарства до органічного виробництва значно більші, хоча й неоднакові за розмірами. Це пов'язано з тим, що в перехідний період товаровиробники інвестують значні кошти, але реалізують продукцію за цінами, нижчими ніж на органічну. Отримуючи менші прибутки вони несуть додаткові витрати на засоби виробництва, навчання працівників, набуття ними необхідних компетентностей з органічного виробництва. Розмір виплат також суттєво залежить від призначення сільськогосподарських угідь. На садівництво та ягідництво в Німеччині у розрахунок на 1 га фермерам спрямовується 950 євро на перехідний період і 750 євро на сертифіковане виробництво, у Франції — 461 і 395 євро відповідно.

¹ Регламент Ради № 834/2007 від 28.06.2007 про органічне виробництво та маркування органічної продукції; Регламент Комісії № 889/2008 від 05.09.2008, що визначає детальні правила імплементації Регламенту Ради № 834/2007 про органічне виробництво та маркування органічної продукції стосовно органічного виробництва, маркування і контролю; Регламент Комісії № 1235/2008 від 08.12.2008, що визначає правила імплементації Регламенту Ради № 834/2007 про умови імпорту органічних продуктів з третіх країн; Рекомендація Комісії від 23.07.2003 щодо принципів розвитку національних стратегій та найкращих практик задля забезпечення співіснування генетично модифікованих зернових та традиційного і органічного виробництва (фермерства).

2. Прямі виплати для започаткування і ведення сільського господарства за органічними технологіями в окремих державах-членах ЄС, євро/га (2013 р.)*

Призначення сільськогосподарських угідь		Німеччина	Франція	Польща
Луки, пасовища	Перехідний період	220	85	100
	Сертифіковане органічне виробництво	190	66	80-151
Орні землі	Перехідний період	220	215	200
	Сертифіковане органічне виробництво	180	202	100-151
Овочівництво	Перехідний період	575	397	350-900
	Сертифіковане органічне виробництво	350	333	150-160
Садівництво та ягідництво	Перехідний період	950	461	100-900
	Сертифіковане органічне виробництво	750	395	590-900

Джерело: [9].

Експерти відмічають, що масштабне розширення Євросоюзу у 2004 р. дало новий поштовх для науково-прикладних розвідок таких організаційно-виробничих структур та технологій ведення сільського господарства, котрі сприятимуть стабілізації кількості зайнятих. Актуальною є ця проблема для країн із значним аграрним потенціалом та порівняно великою часткою працівників, зайнятих у галузі сільського господарства. Небезпідставно вважається, що в умовах жорсткої конкуренції на регіональних і глобальних агропродовольчих ринках модернізувати західноєвропейську модель господарства, зберігши при цьому робочі місця в малих організаційно-правових формах аграрного виробництва (особливо сімейного типу), можна за умов повернення до екстенсивних технологій та освоєння методів органічного сільського господарства.

Додатковим засобом впливу на мотивацію фермерів щодо збільшення виробництва органічної продукції і відповідного створення нових робочих місць стало делегування країнам - членам ЄС права самим визначати розміри прямих субсидій національним товаровиробникам, залежно від дотримання ними певних екологічних нормативних вимог і стандартів, а також спрямування до 20% загальних обсягів фінансування на сталий розвиток сільських територій.

Практика європейських держав показала: незважаючи на високі затрати при виробництві органічної продукції, ефективніше працюють саме малі (сімейні) та середні фермерські господарства площею сільськогосподарських угідь 30-35 га. І лише у Великобританії вони у 4-5 разів вищі. При цьому

зберігаються існуючі та створюються нові робочі місця, є потужний імпульс для розвитку соціальної інфраструктури сільської місцевості, відновлюються агроландшафти, а відтак - дотримуються вимоги щодо сталого розвитку аграрної економіки. Це важливо в умовах загострення конкурентної боротьби на регіональних і глобальному агропродовольчих ринках [18].

Висновки. 1. Соціально-економічне відставання сільських територій від міст зумовлено комплексом як об'єктивних, так і суб'єктивних історичних причин. Деструктивні тенденції у вимірі сталого сільського розвитку характерні для всього світу. Не вдалося уникнути цього явища і країнам-членам ЄС. Особливо загострилися проблеми нерівності у зв'язку з останньою хвилею розширення за рахунок держав Центральної і Східної Європи. Адже їх економіки не повною мірою відповідали Копенгагенським критеріям членства. Проте спрямування значних ресурсів, інноваційний регіональний менеджмент, удосконалення земельних відносин, підтримка розвитку ферм сімейного типу та екологізація виробництва відкрили нову перспективу для сталого розвитку депресивних сільських територій.

2. Зближення політик і законодавства України та ЄС у земельних відносинах, децентралізація влади, проведення реформ в освіті, медицині, культурі, соціальному страхуванні, житловому будівництві, комунальному господарстві та інших життєво важливих сферах для сільського населення відкриває для України реальний шанс здійснити перехід на інноваційну модель інклюзивного сталого розвитку сільських терито-

рій з урахуванням особливостей кожного регіону.

Подальші наукові дослідження мають спрямовуватися на науково-прикладні з теми сталого розвитку сільських територій в умовах виконання Україною взятих на себе зобов'язань як асоційованого члена ЄС. Ця категорія має розглядатися як об'єктивний процес, що відбувається у пев-

Список бібліографічних посилань

1. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції : монографія / авт. кол. : Бетлій М. та ін. ; за ред. О. М. Бородіної. Ужгород: ІВА, 2006. 486 с.
2. Гадзало Я. М., Жук В. М. Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю : наукова доповідь. Київ : ННЦ «ІАЕ». 2015. 40 с.
3. Зінчук Т. О. Нова парадигма сільського розвитку Європейського Союзу: перспектива для України. Актуальні проблеми економіки. 2007. № 11. С. 104-114.
4. Молдаван Л. В. Збереження та відтворення природного ресурсу сільського господарства: досвід країн ЄС та його адаптація до умов України. Сучасні проблеми та перспективи сталого розвитку сільських територій : Збірник матеріалів Шістнадцятого конгр. вчен. економістів-аграрників та Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 1 черв. 2017 р. / редкол.: Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. С. 200-205.
5. Могильний О. М. Зайнятість сільського населення: нові виклики щодо екологізації аграрного сектору відповідно до європейських вимог. Ринок праці та зайнятість населення. 2014. № 3 (40). С. 5-10.
6. Осташко Т. О. Ризики для сільського господарства від встановлення зони вільної торгівлі з Євросоюзом. Економіка України. 2011. № 3. С. 57-69.
7. Попова О. Л. Сталый розвиток агросфери України: політика і механізми ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозув. Київ, 2009. 352 с.
8. Прокопа І. В. Підтримка сімейного типу агрогосподарування як засіб сприяння сільському розвитку: українські реалії та практика ЄС / Сучасні проблеми та перспективи сталого розвитку сільських територій : Збірник матеріалів Шістнадцятого конгр. вчен. економістів-аграрників та Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 1 черв. 2017 р. / редкол.: Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. С. 238-239.
9. Ходаківська О. В. Екологізація аграрного виробництва : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 350 с.
10. Ходаківська О. В. Органічне виробництво : світові тенденції та українські реалії. Землевпорядний вісник. 2017. № 8. С. 22-27.
11. Ходаківська О. В., Юрченко І. В. Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення: досвід країн ЄС. Економіка АПК. 2017. № 5. С. 78-85.
12. Левек Р., Ходаківська О. В., Юрченко І. В. Моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в країнах ЄС. Економіка АПК. 2017. № 10. С. 5-12.
13. Черевко Г. В., Черевко І. Г. Зрівноважений розвиток сільських територій. Аграрна економіка. 2010. № 1-2. С. 32-38.
14. Європейський досвід законодавчого регулювання державної підтримки та розвитку сільських населених пунктів. URL : <http://www.parlament.org.ua>.
15. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : <https://www.kmu.gov.ua>.
16. Willer, H., Leroth, J. (2017). The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends. FiBL, IFOAM 2017, 1. Auflage Leitfaden. Handbuch. 340 p.
17. FiBL & ZMP Survey 2013. The organic products market. URL : <https://www.fibl.org/>.

них економіко-соціально-екологічних координатах просторової системи. При цьому важливо усвідомити на всіх рівнях державної політики, що сільський розвиток не вимірюється лише показниками ефективності галузей аграрного сектору економіки. Це зумовлює необхідність пошуку абсолютно інших інтегральних критеріїв його оцінювання.

References

1. Betliy, M. et al. (2006). *Ahrarnyy sektor Ukrayiny na shlyakhu do yevrointehratsiyi: monohrafiya* [Agrarian sector of Ukraine on the way to European integration: monograph]. O.M. Borodina (Ed.). Uzhhorod: IVA [in Ukrainian].
2. Hadzalo, Ya.M., & Zhuk, V.M. (2015). *Naukovi osnovy rozvytku ahrarnoho pidpryemnytstva ta sil'skykh terytoriy za selozberihayuchoyu modellyu* (Naukova dopovid) [Scientific bases of development of agrarian entrepreneurship and rural areas for a rural-preservation model (Scientific report)]. Kyiv: NNTs "IAE" [in Ukrainian].
3. Zinchuk, T.O. (2007). *Nova paradyhma sil'skoho rozvytku Yevropeyskoho Soyuzu: perspektyva dlya Ukrayiny* [The new paradigm of the European Union's rural development: a perspective for Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 11, pp. 104-114 [in Ukrainian].
4. Moldavan, L.V. (2017). *Zberezhennya ta vidtvorennya pryrodnoho resursu sil'skoho hospodarstva: dosvid krayin YeS ta yoho adaptatsiya do umov Ukrayiny* [Preservation and reproduction of the natural resource of agriculture: experience of the EU countries and its adaptation to the conditions of Ukraine]. *Suchasni problemy ta perspektyvy staloho rozvytku sil'skykh terytoriy*. (pp. 200-205). Kyiv: NNTs "IAE" [in Ukrainian].
5. Mohylnyy, O.M. (2014). *Zaynyatist sil'skoho naseleння: novi vyklyky shchodo ekolohizatsiyi ahrarnoho sektora vidpovidno do yevropeyskykh vymoh* [Employment of rural population: new challenges for environmentalizing the agrarian sector in line with European requirements]. *Rynok pratsi ta zaynyatist naseleння*, 3 (40), pp. 5-10 [in Ukrainian].
6. Ostashko, T.O. (2011). *Ryzky dlya sil'skoho hospodarstva vid vstanovlennya zony vilnoyi torhivli z Yevrosoyuzom* [Risks to agriculture from establishing a free trade zone with the European Union]. *Ekonomika Ukrainy*, 3, pp. 57-69 [in Ukrainian].
7. Popova, O.L. (2009). *Stalyy rozvytok ahrarnoyi Ukrainy: polityka i mekhanizmy* [Sustainable development of the agrosphere of Ukraine: policies and mechanisms]. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ekonomiky ta prohnozuv. [in Ukrainian].
8. Prokopa, I.V. (2017). *Pidtrymka simeynoho typu ahrarnoho hospodarstva yak zasib spryannya sil'skomu rozvytku: ukrayinski realiyi ta praktyka YeS* [Support for family-type farming as a tool for promoting rural development: Ukrainian realities and EU practice]. *Suchasni problemy ta perspektyvy staloho rozvytku sil'skykh terytoriy*. (pp. 238-239). Kyiv: NNTs "IAE" [in Ukrainian].
9. Khodakivska, O.V. (2015). *Ekolohizatsiya ahrarnoho vyrobnytstva : monohrafiya* [Ecologization of agrarian production: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [in Ukrainian].
10. Khodakivska, O.V. (2017). *Orhanichne vyrobnytstvo : svitovi tendentsiyi ta ukrayinski realiyi* [Organic production: world trends and Ukrainian realities]. *Zemlevporyadnyy visnyk*, 8, pp. 22-27 [in Ukrainian].
11. Khodakivska, O.V., & Yurchenko, I.V. (2017). *Regulyuvannya rynkovoho obihu zemel sil'sko-hospodars'koho pryznachennya: dosvid krayin YeS* [Regulation of market circulation of agricultural land: experience of EU countries]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 78-85 [in Ukrainian].
12. Levek, R., Khodakivska, O.V., & Yurchenko, I.V. (2017). *Modeli rehulyuvannya rynkovoho obihu zemel sil'skohospodars'koho pryznachennya v krayinah YeS* [Models of regulation of market turnover of agricultural land in EU countries]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 5-12 [in Ukrainian].

18. Khodakivska O. V. Socio-economic backgrounds of agricultural production ecologization. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*. 2014. Vol. 36. No. 2, 3. P. 526-534.

19. Situation and prospects for EU agriculture, December, 2010 / European Commission Directorate-General For Agriculture And Rural Development. Directorate L. Economic analysis, perspectives and evaluations // ec.europa.eu.

13. Cherevko, H.V., & Cherevko, I.H. (2010). Zrивnovazheny rozvytok sil'skykh terytoriy [Balanced development of rural areas]. *Ahrarna ekonomika*, 1-2, pp. 32-38 [in Ukrainian].

14. Yevropeyskyi dosvid zakonodavchoho rehulyuvannya derzhavnoyi pidtrymky ta rozvytku sil'skykh naselenykh punktiv [European experience of legislative regulation of state support and development of rural settlements]. *Agency for Legislative Initiatives*. Retrieved from: <http://www.parlament.org.ua> [in Ukrainian].

15. Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu, z odniyei storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym Spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnyimi derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand]. *Government Portal*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua> [in Ukraine].

16. Willer, H., & Lernoud, J. (2017). *The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends*. FiBL, IFOAM. Auflage Leitfaden. Handbuch [in English].

17. The organic products market. (2013). *FiBL & ZMP Survey*. Retrieved from: <https://www.fibl.org> [in English].

18. Khodakivska, O.V. (2014). Socio-economic backgrounds of agricultural production ecologization. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 36 (2, 3), pp. 526-534 [in English].

19. Situation and prospects for EU agriculture. (2010). *European Commission Directorate-General For Agriculture And Rural Development*. Retrieved from: <http://ec.europa.eu> [in English].

Kononenko E.N. European practices of supporting the sustainable rural development in terms of land relations improving

The purpose of the article is to analyze the legislative acts and practices of the European Union and its individual countries regarding the sustainable rural development in terms of land relations improving and the possibility of their adaptation to the Ukrainian conditions, taking into account the becoming valid of the Association Agreement with the EU.

Research methodology. In the research process there have been used such scientific methods as: the empirical method for support of sustainable rural development and organic production in the European Union; the comparative analysis for the use of EU rural development support funds; the method of dynamics series and graphical visualization for the analysis of trends of the organic sector development.

Research results. The analysis of the policy of sustainable rural development in the EU in terms of land relations improving has been made. The amounts of financing of the EU member states for the period of 2014-2020 from the European Agricultural Fund for Rural Development have been presented. The example of France, Germany and Poland shows the responsible coordinating authorities, the priorities and objectives of the programs aimed at solving the economic, social and environmental problems of balanced rural development. The status and prospects of organic production in the EU as a component of land relations, the process of ecologization and the spread of good practices by farmers have been highlighted. Sectoral commitments of Ukraine as an associate member of the EU on approximation of policies and legislation in the field of agriculture and rural development have been described.

Elements of scientific novelty. Scientific novelty of the research lies in improvement of the forms and methods of state influence on the rural development. Unlike existing in Ukraine theoretical and methodological positions and applied organizational and economic mechanisms in the field of regional management, there has been proposed to move away from the narrow-sector approach to multifunctional development. According to the European model, rural areas, as an object of management, are recognized as a spatial base for integrated life support and development of rural residents, households and the realization of the comprehensive potential of local communities.

Practical significance. There has been justified a possibility of implementing the EU experience in domestic practice of sustainable rural development and organic production to ensure convergence of policies and legislation in the field of agriculture and rural development. Tabl.: 2. Figs.: 1. Refs.: 19.

Keywords: Common Agricultural Policy, sustainable rural development, land relations, organic production, small family farms, integrity agricultural practices, Association Agreement with the EU.

Kononenko Olena Mykolaivna - junior research fellow of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)
E-mail: enkononenko@ukr.net

Кононенко Е.Н. Европейские практики поддержки устойчивого развития сельских территорий в контексте усовершенствования земельных отношений

Цель статьи - проанализировать законодательные акты и практики Евросоюза и отдельных его стран по устойчивому развитию сельских территорий в контексте совершенствования земельных отношений и возможность их адаптации к условиям Украины с учетом вступления в силу Соглашения об ассоциации с ЕС.

Методика исследования. Использованы методы: эмпирический по поддержке Европейским Союзом устойчивого развития сельских территорий и органического производства. Применен сравнительный анализ направлений использования средств поддержки сельского развития странами ЕС. Использован метод рядов динамики и графической визуализации материала при анализе тенденций развития органического сектора.

Результаты исследования. Осуществлен анализ устойчивого развития сельских территорий ЕС в контексте усовершенствования земельных отношений. Приведены объемы финансирования стран-членов ЕС на период 2014-2020 гг. с Европейского аграрного фонда развития сельских территорий. На примере Франции, Германии и Польши показано ответственные координирующие органы, приоритеты и задачи программ, направленных на решение экономических, социальных и

екологічних проблем сбалансованого сільського розвитку. Отражені стан і перспективи органічного виробництва в ЄС як складової земельних відносин, процесу екологізації і розповсюдження доброякісних практик фермерами. Описані секторальні зобов'язання України як асоційованого члена ЄС по зближенню політик і законодавства в області сільського господарства і розвитку сільських територій.

Елементи наукової новизни. Усовершенствовані форми і методи державного впливу на розвиток сільських територій. В відміння від існуючих в Україні теоретико-методических розробок і прикладних організаційно-економічних механізмів в сфері регіонального менеджменту, пропонується відійти від узкоотраслевого підходу до багатофункціонального розвитку.

Практическа значимість. Можливість імплементації досвіду ЄС в українську практику реалізації сталого розвитку сільських територій і органічного виробництва в руслі виконання Угоди про асоціацію України з ЄС забезпечить зближення політики і законодавства в сфері сільського господарства і розвитку сільських територій. Табл.: 2. Илл.: 1. Библиогр.: 19.

Ключевые слова: совместная аграрная политика, устойчивое развитие сельских территорий, земельные отношения, органическое производство, малые семейные фермы, доброякісные практики сельскохозяйственного производства, Соглашение об ассоциации Украины с ЕС.

Кононенко Елена Николаевна - младший научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборони, 10)
E-mail: enkononenko@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 13.02.2018 р.

Фахове рецензування: 26.02.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кононенко О. М. Європейські практики підтримки сталого розвитку сільських територій у контексті удосконалення земельних відносин. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 95-102.

*** Новини АПК

Ефективним механізмом ринкового підсилення малого виробника є кооперація

Державна політика сільського розвитку має широкий спектр інструментів для економічного зростання малих виробників. Окрім фінансової підтримки та інформаційного забезпечення ефективним є об'єднання особистих селянських господарств та дрібних виробників у кооперативи. Таку думку висловив заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Віктор Шеремета під час дводенного семінару «Практики сільського розвитку: сімейні ферми, кооперація, дорадництво та ОТГ» у Львові 29-30 березня.

Захід пройшов у рамках реалізації програми «U-LEAD з Європою» за участі голови Львівської ОДА Олега Синютки, представників Мінагрополітики, Офісу підтримки реформ Мінагрополітики, Мінрегіону, проекту «U-LEAD з Європою», членів Групи радників з впровадження державної регіональної політики в Україні, Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України, сільськогосподарських підприємств, кооперативів.

«Об'єднання агровиробників є дієвим способом отримання належної системи збуту сільськогосподарської продукції та можливості одержання реальної ціни за неї. Окрім того, кооперація зміцнить позиції дрібних виробників серед великих аграрних гравців, а також позитивно вплине на збільшення зайнятості місцевого населення, розвиток сільської інфраструктури», - зауважив Віктор Шеремета.

Заступник Міністра підкреслив, що Уряд відшкодуватиме кооперативам 70% вартості за купівлю обладнання в межах програми підтримки фермерства та кооперації (1 млрд грн). Окрім того, фермери матимуть додаткові переваги в державній підтримці (компенсація 40% вартості техніки та 80% вартості насіння української селекції). Також у цю програму закладено здешевлення кредитних коштів до європейського рівня - 1-2% та відшкодування 90% вартості дорадчих послуг.

Підтримка малих і середніх сільгоспвиробників, сільськогосподарської кооперації дозволить підняти українське фермерство на якісно новий рівень, допоможе створити нові робочі місця, наповнити внутрішній ринок якісними продуктами та розширити географію експорту. Розвиток фермерства сприятиме створенню середнього класу на селі, розвитку сільських територій та покращенню матеріально-фінансового становища сільського населення.

Довідково: «U-LEAD з Європою» - програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку, яка спільно фінансується Європейським Союзом та його країнами-членами - Данією, Естонією, Німеччиною, Польщею та Швецією.

Робота проекту «U-LEAD з Європою» передбачає:

посилення спроможностей ключових суб'єктів на національному, регіональному та місцевому рівнях з метою впровадження реформ регіональної політики та децентралізації (GIZ);

розширення прав і можливостей об'єднаних громад з метою надання високоякісних послуг громадянам, що робить внесок у реформу децентралізації, яка триває в Україні (Sida).

Прес-служба Мінагрополітики України